

ERDÉLY NÉPEI A KÖZÉPKORBAN

A római helyőrség és polgári lakosság kitelepítése után Erdélyen átvonuló vagy itt megszálló népek közül a magyar honfoglalás korában már csak a szlávssággal számolhatunk. A germán (gót, gepida) hódítóknak csak régészeti nyomai maradtak, a hunok még az V. században elhagyták a Kárpátmedence területét, s a VI. és VIII. század közt Erdélyben is fennhatóságot gyakorló avarok töredékei valószínűleg beleolvadtak a szlávsságba, mert sem történeti források, sem helynévi adatok nem igazolják jelenlétüket a IX. század végén.

A magyar honfoglalás idején élő szlávok területi elhelyezkedéséről közvetlen történeti források híján azok a szláv eredetű helynevek tájékoztatnak, melyekről a nyelvészek megállapították, hogy a magyarság megjelenése előtt, vagy legalább is azzal közel egyidőben

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

- AECO. = Archivum Europae Centro-Orientalis, Budapest, 1935–.
- AO. = *Anjoukori Okmánytár* (Codex diplomaticus Andegavensis). Szerk. Nagy I. és Tasnádi Nagy Gy. I–VII. Budapest, 1878–1920.
- ÁUO. = *Árpádkori Új Okmánytár*. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–XII. (Monumenta Hungariae Historica, II. osztály, VI–XIII, XVII–XVIII, XX, XXII, XXVII.) Pest, 1860-1874.
- BK. = A herceg Batthyány-család levéltára Körmenten.
- BO. = *Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczy Bánffy-család történetéhez*. I Budapest, 1908.
- Cs. = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I–V. Budapest, 1890–1913.
- DI. = Országos Levéltár, Budapest. Középkori oklevelek gyűjteménye.
- DV. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Curante E. Lukinich, adiuvante L. Gáldi, ediderunt A. Fekete Nagy et L. Makkai. Budapest, 1941.

már megvoltak. Ezek mindenütt az Erdélyi-Medence peremén, az összefüggő erdőségek és a fátlan mezőség határvonalán s a rejtettebb fekvésű medencékben, a mezőségen pedig a tavak, mocsarak és erdőfoltok körül helyezkednek el, mintegy bekeretezve a Szamos, Maros de a két Küküllő részben füves pusztá, részben tölgyligetes, mezővidék jellegű völgyeit.¹ Az erdős hegyvidék peremén sorakozó szláv telepek földrajzi helyzete teljesen megfelel annak a gazdasági kultúrának, mely a szláv törzsekre ebben a korban általánosan jellemző volt. Mint a környező, politikailag kitűnően szervezett nomád lovasnépekkel ellentétben kis csoportokban élő, kezdetleges fegyverzetű, földmivelő nép, a szlávok mindenütt a védelmet nyújtó erdők és mocsarak vidékén telepedett meg; ilyen, erdős-mocsaras táj volt őshazája, a Visztula és a Dnyeper középső folyásainak köze is.² A magyarországi s ezen belül az erdélyi szlávok életmódjára az a tükörkép enged következtetni, melyet a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból állíthatunk össze. Ezeket visszavetítve azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarság által itt talált szlávok állandó telepeken, eléggé differenciálódott berendezésű faházakban laktak, az ekés földművelésen, a tulajdonképpeni gabonanövények termesztésén kívül valamelyes kertgazdasággal és gyümölcsstermesztéssel, sőt talán szőlőműveléssel is foglalkoztak, háziállataikat a nomád népektől eltérőleg istállóban teleltették

¹ Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században.* (Szent István-Emlékkönyv). Bp., 1939. Térkép.

² Kniezsa István: *A szlávok őstörténete. A magyarság és a szlávok* című, Szekfű Gyula szerkesztette gyűjteményes munkában. Budapest, 1942. 14, 21–22.

F. = Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis.* 45 kötet. Buda, 1829–1844.

FK. = A herceg Festetics-család levéltára Keszthelyen.

HD. = Eudoxiu Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Românilor.* București, 1887–.

HO. = *Hazai Okmánytár.* Szerk.: Nagy I., Páur I., Ráth K., Véghely D. I–VIII. Győr-Budapest, 1865–1891.

MM. = Mihályi János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból.* Máramarossziget, 1900.

MV. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia.* I–IX. Budapest, 1881–1909.

OT. = Ortway Tivadar: *Temes vármegye és Temesvár város története.* IV. Pozsony, 1896.

PH. = Pesty Frigyes: *A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek* (Értekezések a történelmi tudományok köréből V–3). Budapest, 1876.

PK. = Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története.* Oklevéltár. Budapest, 1885.

s ennek megfelelőleg a szárított takarmánynövények használata is általános volt köztük. Aránylag fejlett háziiparuk is volt, amint azt különösen a textil- és fa-feldolgozó iparnak a magyar nyelvbe jutott szláv kölcsönszavai bizonyítják. A földművelés mellett számottevő mellékfoglalkozásuk volt a halászat is, ami a nagy folyók és mocsarak környékén való elhelyezkedésükből érthető. A halászattal már az őshazában ismerős magyarság feltűnően sok szót vett át a vízi élet szláv nyelvkincséből, s ezt csak intenzív szláv halászati kultúra magyarázhatja meg.¹ A kutatások jelenlegi állása mellett azonban még nem tudjuk időben és térben szétválasztani a magyar nyelv szláv kölcsönszavainak egyes rétegeit, tehát azt sem mondhatjuk meg feltétlen bizonyossággal, hogy a fenti általános képből mi jellemző éppen a IX. századvégi Erdélyre; annyi azonban bizonyos, hogy az erdélyi szlávság, ha a frank birodalom felől érkező kultúrhatásoknak kitett nyugati testvéreinél kezdetlegesebb színvonalon is, helyhez-kötött, földművelő életmódot folytatott, mely a nomád magyar pásztor-életformától lényegesen különbözött.

Az erdélyi szlávokra vonatkozó közvetlen forrásanyag oly szegényes, hogy éppen a legfontosabb kérdésekre, t. i., hogy mikor érkeztek Erdélybe, a szlávságnak melyik ágához tartoztak s milyen politikai és társadalmi szervezetben éltek, nem tudunk határozott és kimerítő választ adni. A környező területek, főleg a Balkán viszonyainak ismeretében valószínűnek kell tartanunk, hogy az erdélyi szlávokat is a VI. században érkező nomád lovaspásztor avarok sodorták

¹ Kniezsa István: *Magyar-szláv nyelvi érintkezések*, i. m. 170 – 175.

PSz. = Pesty Frigyes: *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története*. Oklevéltár. Budapest, 1878.

RV. = *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis*. Ed. J. Karácsony et S. Borovszky. Budapest, 1903.

SRH. = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. E. Szentpétery. I–II. Budapest, 1937–1938.

SzO. = *Székely Oklevéltár*. Szerk.: Szabó K. és Szádeczky L. I–VII. Kolozsvár, 1872–98.

SztO. = *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray-család oklevéltára*. Szerk.: Nagy Gy. I–II. Budapest, 1887–1889.

TH. = Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. I–XII. Pest. 1852–57.

ZW. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Herausg. von F. Zimmermann und C. Werner. I–III. Hermannstadt, 1892–1902.

magukkal s illesztették be dunai birodalmuk keleti elővédjeiként a szláv szolganépek gyűrűjébe. Ugyancsak más szláv területek viszonyai-ból következtetve feltesszük, hogy az erdélyi szláv lakosság is avar főemberek közvetlen uralma alatt állott, amit igazol az a körülmény is, hogy az Erdélyben előkerült avar régészeti emlékek annak a területnek közelébe rögzíthetők, ahol a helynevek tanúsága szerint a magyar honfoglaláskor is szlávok laktak.¹ Ami viszont nyelvi hovatatozásukat illeti, a fennmaradt helynevekből megállapítható, hogy nem sorozhatók sem a keleti (oroszlán), sem a nyugati (cseh, tót, lengyel) csoportokba, tehát a mai délszláv népek valamelyikével, leginkább talán a bolgár-szlávokkal tartoztak szorosabban össze.²

Politikailag az erdélyi szlávok sohasem voltak függetlenek; eleinte avar, majd a IX. századtól kezdődőleg bolgár-török fennhatóság alatt éltek. Bár az erdélyi bolgár uralomra vonatkozólag egyetlen hiteles adatunk van csak (az erdélyi sóbányáknak 892-ben bolgár kézen való említése), az egykorú keleteurópai politikai viszonyok ismeretében mégsem kételkedhetünk benne.³ A bolgár-szláv, horvát és morva példa alapján arra kell gondolnunk, hogy az erdélyi szláv társadalom uralkodó rétege is, elsősorban a nagyobb politikai egységek élén álló vajdák (akiknek emlékét őrzi többek közt a magyar király erdélyi főtisztviselőjének, a vajdának címe is), előbb avarok, majd később bolgártörökök közül került ki. A legkisebb, csak félig politikai, inkább még társadalmi egység, a többi szláv népeknél ismeretes kezdetleges családszervezet (zupa, stb.) élén egész Magyarországon s így kétségtelenül Erdélyben is, a kenéz állott. A kenézség intézményét a magyarság korán megismerte az együttlakó szlávoktól, amint azt az ország peremterületein feltalálható »Kenéz« helynevekből észlelhetjük, s minthogy semmi nyomát nem találjuk e szervezeti

¹ Avar temetőket tártak fel a Maros völgyében Mezőbándon, Marosgom-báson (vö. Roska Márton: *Erdély és a népvándorlások kora, A történeti Erdély című*, Asztalos Miklós szerkesztette gyűjteményes munkában. Budapest, 1936. 154-156) és Tövisen (László Gyula egyetemi tanár úr szíves közlése); avar fémipari műhelyek jelenlétét bizonyító préselőmintákat találtak a Küküllők völgyében, Erzsébetvároson és Korondon (*Archaeologia Hungarica*, Budapest, I. (1926), 33 és XVIII (1936), 90).

² Kniezsa István: *Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése, az Erdély és népei* című, Mályusz Elemér szerkesztette gyűjteményes műben, Budapest, 1941. 22.

³ Arnulfus... missos etiam suos inde ad Bulgaros... ne coemptio salis inde Maravanis daretur exposcit« (*Annales Fuldenses, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, ed. Pertz, I, 408).

forma magyar népelemeknél való alkalmazásának, fel kell tételeznünk hogy a magyarországi és így az erdélyi szlávok is egészen a magyarságba való végleges beolvadásukig ezt az ősi társadalmi alapintézményüket megőrizték. Áll ez főleg a Maros alsó folyásának a vidékére, ahol egészen a XV. század végéig kimutatható zárt tömegekben élő szlávnyelvű lakosság s ahol a XIII. század közepén, tehát a szintén kenézi szervezetben élő románság ottani megjelenése előtt vajdákról és kenézekről, mint helyi szervezetek vezetőiről hallunk.¹

Egész Erdély területét felölelő, központosított szláv politikai szervezetről ugyan a IX. századi Erdélyben nem tudunk, mégis bizonyosnak vesszük, hogy Gyulafehérvár (eredeti szláv nevén Belgrad)

¹ A magyarországi *Kanizsa* (6 helység Zala, Somogy, Bácsbodrog és Torontál megyékben), *Kenese* (Veszprém megye) és *Kenéz*, illetve *Kinyis* (9 helység és puszta Vas, Somogy, Temes, Szabolcs, Bihar és Abaúj megyékben) helyneveknek a délszláv *kneža*, illetve *knez* szavakból való származását Kniezsa István mutatta ki *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen* című tanulmányában (AECO. I, 169–172). *Kenéz* helyneveknek ebben a kétségtelenül magyar hangalakot felmutató formában való történeti előfordulása Vas megyében: *predium Kynih* (1217. Cs. II, 763), *possessio Kyniz*, *altera villa Kynis* (1237. u. o.), *possessio Kenez* (1323. u. o.), ma Kenéz falu; Somogy megyében Kenéz (1443. Cs. II, 619), ma Kenéz puszta Kadarkút mellett; Temes megyében Kenezrekeze (SztO. II, 358), ma már nincs meg, Kenez (1421. PK. 296), ma Temeskenéz; Szabolcs megyében: *Kenesy* (1219. RV. 238), *Keniz inter fluvios Tycie et Tacta* (1352. AO. V, 558), ma Taktakenéz, Kenez (1332. MV. I – 1, 329), ma Cserepeskenéz; Bihar megyében: *Quenes* (1220. RV. 260), ma Kenézpuszta Magyarhomorog mellett, Kenez (1291. Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 272), ma Érkenéz; Abaúj megyében: *Kynis* (1246. ÁUO. VII, 212), *Kenyz et similiter Keniz* (1352. AO. V, 558–559), ma Nagy- és Kiskinyis. Nyomtalanul eltűntek, de a középkorban még megvoltuk Szerém megyében Kenez (1308. Cs. II, 247) és Sáros megyében Kenyz (1408 Cs. I, 299) helységek. A *kenéz* szó ezenkívül még mint személynév, családnév és mint társadalmi rangot jelző fogalom is gyakran előfordul a középkori Magyarország legkülönbözőbb vidékein (Vö. Szamota I. – Zolnai Gy.: *Magyar Oklevél-Szótár*. Budapest, 1902–1906. 473–474). III. Béla magyar király (1172–1196) névtelen jegyzője, az ú. n. Anonymus szerint a X. században tehát legalább is a saját korában a mai Bánságban élő bolgároknak (szlávoknak) kenézei voltak (SRH. I, 91). Rogerius mester váradi kanonoknak az 1241–42. évi tatárjárásról fennmaradt egykorú leírásában olvassuk, hogy a mai Arad megye síksági részén a tatárok által a meghódított nép fölé helyezett vezetőket a lakosság, nyilván az általa megszokott elnevezést használva, kenézeknek hívta [constituerunt caneseos, id est balivos]. A *kenéz* nevet már olyan alakban közli Rogerius, mely világosan tanúsítja a szláv szóknak a magyar nyelv hangtörvényeihez való alkalmazkodását, tehát a magyarság már a XIII. század derekán jól ismerte ezt az intézményt, mint szláv alattvalóinak szokásos társadalomszervezeti formáját. Rogerius idézett helyét ld. SRH. II, 581.

valamelyes vezetőszerpet játszhatott, mintegy fővárosa volt már a szláv Erdélynek is, mert a szláv népek – a keleti nomádok hasonló szokását átvéve – általában a politikai vagy gazdasági központ jellegű városoknak adták a »fehér vár« nevet (pl. a magyarországi Székesfehérvár, a szerb Belgrad, a besszarábiai Bolgrad-Cetatea Albă stb.).

AZ ERDÉLYI MAGYAR HONFOGLALÁS

Bár a XI. század végén keletkezett »Gesta Ungarorum« határozottan állította, hogy a magyarság már közvetlenül a honfoglalás után, tehát a X. század első felében benyomult Erdélybe s ott politikai uralmat is szervezett,¹ a XI–XII. századi erdélyi vonatkozású okleveles forrásanyag szegénysége miatt még a magyar történészek tekintélyes része sem tulajdonított hitelt a Gesta által megőrzött hagyománynak s Erdély magyar megszállását általában a királyság korában, a XI. század folyamán képzelték el. Azóta a régészet és a nyelvészet perdöntő értékű bizonyítékokat szolgáltatott a X. századi megszállás mellett s így a XII. század második felében élt P. mesternek, III. Béla magyar király (1172–1196) jegyzőjének, az ú. n. Anonymusnak »Gesta Hungarorum« című munkájában, továbbá a tőle függetlenül szintén a XI. századi Gestából merítő magyar krónikákban megírt hagyomány történeti hitelét újból revízió alá kellett venni.

Pogány rítusú, tehát X. századi magyar temetkezést három helyen tártak fel eddig Erdélyben, kettőt Alsófehér megyében, a Maros völgyében (Magyarlapádon és Marosgombáson), egyet Kolozs megyében, a Szamos völgyében (Kolozsvárt). Ezeken kívül szórványos hasonlókorú leletek kerültek elő Alsófehér megye több községének határában (Diód, Borosbenedek, Borberek, Csáklya, Nyírmező, Hari). Nemcsak a jellegzetesen keleti nomád lovasnépre valló temetkezési mód, hanem a sírmellékletek közvetlen keleti kapcsolatokra utaló típusa, továbbá a női és gyermeki csontvázak s a kolozsvári temető sírjainak még a magyar Alföld egykorú temetőihez viszonyítva is feltűnően nagy száma kétségtelenné teszi, hogy Erdélyben a szóbanforgó vidékeken legalább a X. század derekán már állandó megszállókként tartózkodtak

¹ Váczy Péter: *Gyula és Ajtony. Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére.* Budapest, 1938. 487.

magyarok.¹ Erre mutatnak azok a magyarok által átvett szláv helynevek is, melyekben a XI. század elejére eltűnt szláv orrhangú magánhangzó fennmaradt (Dombró és Gerend az Aranyos völgyében, Om-poly, Gambuc és Dombó a Maros és a Küküllő völgyében).²

A XI. századi Gestára visszamenő magyar krónikák egyöntetűen Gyulát, a harmadik magyar törzs fejét tartják Erdély honfoglalójának, aki »jóllehet a többiekkel Pannoniába bejött, utóbb az erdélyi részekben lakozott.«³ Egy másik változat szerint Gyula »nagy és hatalmas vezér volt, aki Erdélyben vadászat közben nagy várost talált, melyet még hajdan a rómaiak építettek volt.«⁴ A krónikás itt kétségtelenül a római Apulumra, illetőleg a szláv Belgradra, a mai Gyulafehérvárra céloz, mely már a középkori oklevelekben Gyula nevet viseli. Egykorú német feljegyzésekből tudjuk, hogy Szent István király 1003-ban hadat viselt anyai nagybátyja, Gyula ellen és leverte őt, tartományát pedig, ahol független fejedelem módjára uralkodott, elvette, s a lakosságot keresztény hitre térítette.⁵ A XI. századi Gesta, ezekhez az eseményekhez korban éppen elég közel, Gyula vezér országát Erdélybe helyezi s a terület meghódítását hasonlónevű nagyapjának tulajdonítja. A Gyula-törzs első szállásterületei, amint azt helynévi érvek és X. századi görög források tanúsítják, a Maros alsó folyásának a Tisza és az erdélyi hegyek közt feküdtek. Ez volt az a bizánci leírásokból ismeretes »Turkia«, melynek Gyula nevű fejedelme Konstantinápolyban megkeresztelkedett s a X. század közepén egy püspökké szentelt görög szerzetessel, Hierotheossal megkezdte törzsének resztény vallásra való térítését.⁶ Valóban, ezen a vidéken úr 1003 körül Gyula utódja, Ajtony, aki görög szerzetesekkel veszi magát körül akit ellenszegüléséért Szent István király megtámadott és megöletett.⁷

¹ A marosvölgyi temetőkről és leletekről ld. Roska Márton: *A honfoglalás és Erdély. A történeti Erdély*, 163–173. A kolozsvári temetőről vö. Kovács István *A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár, 1942. 85-118

² Kniezsa: *Magyarország népei a XI. században*.

³ SHR. I, 166.

⁴ U. o. 291.

⁵ Annales Hildesheimenses, a. 1003: »Stephanus rex Ungaricus super avasculum suum regem Iulum cum exercitu venit; quem cum comprehendissut cum uxore et filiis duobus, regmim eius vi ad christianitatem compulit« (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, ed. Pertz, V, 92. Vö. még: u. o. XX, 790).

⁶ Váczy: i. m. 490–491.

⁷ Szent Gellért legendájában. SRH. II, 489–492.

Az erdélyi Gyulát azonban mind a német, mind a hazai források egyöntetűen pogánynak mondják, aki hozzá még nem is a Maros alsó folyásánál, hanem Erdélyben lakik. Kétségtelen tehát, hogy a Gyula-törzs egy töredéke a X. század első felében a Maros völgyén felfelé hatolva, megszállta Erdély déli részét s mikor a század közepén a vezér felvette a kereszténységet, a pogánysághoz ragaszkodó elemek, köztük a vezéri családnak is egy vagy több tagja, ezekhez az erdélyi előőrsköz csatlakoztak, kiválva az eddigi törzskötelékből s egy másik politikai szövetséget alapítva, melynek központja Gyulafehérvár lett.¹ A Maros völgyén át történt erdélyi magyar honfoglalás tényét megerősítik a marosgombási és magyarlapádi leletek is, melyek közeli rokonságban állnak a Maros alsó folyásánál megszállt magyarság X. századi régészeti hagyatékával.²

A XI. századi Gesta és a belőle merítő krónikák Erdélynek csak délnyugati irányból, a Gyula-törzs által végrehajtott megszállásáról tudtak, ami érthető is, mert általános érdekű politikai következményei Szent Istvánnak Gyula ellen vezetett hadjárata révén csak ennek lettek. Anonymus azonban, bár ismeri a Gyulákra vonatkozó hagyományt is, megőrizte az északnyugatról kiinduló erdélyi magyar honfoglalás emlékét is.³ Szerinte Tétény, az egyik magyar törzs vezére, miután a Nyírséget és a Szilágyságot megszállotta s területe keleti határait a Meszes hegység vonulatánál hosszabb időre megállapította, meghallotta az erdélyi föld gazdagságát és kiküldte Apafarkast, Agmánd atyját, hogy azt kikémlelje. Ez visszatérve elmondotta, hogy Erdély sóban és aranyban gazdag föld, vlach és szláv lakói azonban a leghitványabb emberek az egész világon, gyengén

¹ A Gyula-törzs kétfelé válását és erdélyi honfoglalásának körülményeit Váczy Péter derítette fel idézett tanulmányában (lásd különösen a 499. l.-t).

² László Gyula szíves közlése.

³ Anonymusnak Erdély meghódítására vonatkozó elbeszélését a »Gesta« 23–27. fejezetei tartalmazzák (SRH. I, 64–69).

⁴ *Habitatores terre illius viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi... a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur* (RH. I,64). Kétségtelen, hogy itt Anonymus a maga korának etnikai viszonyait vetíti vissza három évszázad távlatába, mert a »Cumani« nevet viselő török nomád nép csak a XII. század elején érkezhetett a Magyarországgal határos területekre, mikor ott már a besenyők uralma megszűnt, tehát nem háborgathatta a IX. század végén Erdély lakóit (Kossányi Béla: *Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században*. Századok, 1924, 526). Éppen így elesnek a másik néppárból a románok, mivel azok a XII. század végénél hamarabb nem bizonyíthatók Magyarországon, marad tehát az a tény, hogy Erdély szláv ös-

vannak felfegyverkezve s vezérük, Gyalu (Gelou quidam Blacus) aligha mer majd ellenállani a magyaroknak, mivel a kúnok és besenyők is állandóan zaklatják őket. Tétény erre a hírré elindult csapataival Gyalu ellen, aki az Almás patakáig eléje jött, a csata azonban a magyarok javára dőlt el s a Szamos mellett épült vára (Gyalu) felé menekülő Gyalut a magyarok a Kapus patakánál utolérték és megölték. Az őslakók, látva Tétény győzelmét, uruknak fogadták el őt s meghódításukat az Esküllő nevű helyen esküvel is megerősítették. Tétény utódal, előbb fia, Horka, majd unokái Gyula és Zsombor békén uralkodtak Erdély felett, míg Zsombor fia, az ifjabb Gyula ellene nem szegült István király akaratának s vonakodván kereszténnyé lenni, elveszítette országát.

Kétségtelen, hogy ebben az elbeszélésben a Gyula törzsnek már előbb ismertett története keveredik egy másik hagyománnyal, mely Erdélynek északnyugati irányból, tehát nem a Gyula-törzs, hanem az Anonymus által megjelölt tiszai területen élő Kende-törzs által végrehajtott meghódítására vonatkozik.¹ Anonymus nem tud Gyulafehérvár környékének megszállásáról, hanem a magyar honfoglalók első szállásait a Szamos völgyébe teszi, oda, ahol XIII. és XIV. századi oklevelek tanúsága szerint a Zsombor (Gyula-Zsombor?) és az Agmánd nemzetségek birtokai helyezkedtek el. A földrajzi viszonyok pontos ismerete és a szóbanforgó két nemzetség névadó őseinek emlegetése arra enged következtetni, hogy Tétény erdélyi hadjárata élő hagyomány volt még a XII. század második felében s Anonymus a Zsombor és az Agmánd nemzetségek tagjaitól hallott róla akik a X. századi honfoglaló vezértől, illetőleg annak egyik előkelő vitézétől származtatták magukat. Minthogy pedig mindkét nemzetség csak Erdélyben volt birtokos, tehát nem a külső Magyarországon honos nemzetségek valamelyikéből a királyság megalapítása után származtak be Erdélybe, annyiban hitelt kell adnunk a hagyománynak, hogy őseik már a X. században a Kiszamos völgyében éltek. A kolozsvári pogánykori magyar temető is kétségtelenné teszi, hogy magyar nemzetségek már

lakóit a besenyők beütései gyöngítették. Egyébként sem kétségtelen, hogy Anonymus a »Blacus, Blasii« nép alatt románokat ért. Pais Dezső véleménye szerint ez a »Blacus« nép azonos lehet a volgai és dunai bolgárokkal együtt feltűnő »Blach« néppel, melynek török eredetű neve (balyu) »töredék«-et, tipikus és gyakori török törzsnevet jelent. A »vlach« és »blach« szavak összecsengése okozta volna, hogy az utóbbi nép eltűnése után mindkét nevet a románságra vonatkoztatták [Magyar Nyelv, XXXI, 268–269].

¹ Hóman Bálint: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. Bp., 1923. 42

a X. században megszállták ezt a vidéket, a leleteknek a felső Tisza-vidék magyar honfoglaláskori sírmellékleteivel való közeli rokonsága pedig azt is igazolja, hogy ezek a beköltözők valóban onnan jöttek, ahonnan Anonymus származtatja őket.

A magyar történetírás már többször felvetette Erdély déli és északi irányból történt két megszállása viszonyának kérdését. A megoldáshoz közelebb juttat az, ha a két terület, a Marosvölgy és a Szamosvölgy XIII-XIV. századi birtokviszonyait megvizsgáljuk. Míg Erdélynek kb. Tordától délre eső felében csupa olyan birtokos nemzetségeket találunk, melyeknek a külső Magyarországon él a főága s ide csak jelentéktelenebb mellékágak telepedtek be, addig a tartomány északi felében a már említett Zsombor és Agmánd nemzetségeken kívül még két (Kalocsa és Borsa) csak Erdélyben birtokos nemzetséget találunk, sőt ide számíthatunk egy ötödik, Mikola nemzetségnek nevezhető sokágú családot is, melyet ugyan az eddig ismert oklevelek nem neveznek nemzetségnek (genus), de melynek minden ágában közös családi monostora van (Gyerőmonostor), a tekintélyes magyar nemzetségek mintájára.¹ A déli és északi terület közti különbség szembeűnő és csak azzal magyarázható, hogy míg a Gyulák fellázdak Szent István ellen s így a törzsükhöz tartozó nemzetségek birtokai elkoboztattak és a király magánbirtokaivá lettek, addig északon a más politikai szervezetben élő Kendék idejekorán meghódoltak s ezáltal szállásbirtokaikat megtarthatták. A déli és északi nemzetségek politikai állásfoglalásának mélyreható különbségét mindennél jobban szemlélteti az a védelmi vonal, mely a mai Torda és Kolozsvár közt nyugat-keleti irányban húzódott s melynek emlékét Kapus falu, a Kolozsvártól keletre fekvő Szamosfalva határában még a középkorban ismeretes Kapus határrész, innen délkeletre (Mező-)Őr falu, majd tovább keletre s onnan északra kanyarodva Kapushegy (Mezőszilvás mellett) és Őrhegy (Kozmatelke mellett) középkori oklevelekben előforduló dombok nevei őrzik.² Kézenfekvő, hogy ez a védelmi vonal (egykorú magyar szóhasználat szerint: gyepü) nem keletkezhetett a királyság korában, mert, amint láttuk, 1003-ban már egész Erdély Szent István kezében volt, nem kellett tehát a déli részt az északi ellen, vagy fordítva biztosítani. A Szamos és a Maros vízrendszeréhez tartozó vidékek ezek szerint más-más magyar törzsnek adtak szállást. A X. század folyamán az Erdélybe telepedett két ma-

¹ Makkai László: *Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben*. Századok, 1944.

² U. o.

gyar törzs önálló politikai életet élt. Vezető rétegük uralmának gazdasági alapjait kétségtelenül Erdély ásványi kincsei jelentették, elsősorban a só. Mind a Szamosvölgy, mind a Marosvölgy sóbányáit a római kor óta állandóan művelték és István királynak a Gyula-törzzsel történt összeütközésében, a források szerint, a marosi sószállítás is komoly szerepet játszott.¹

Ha azt a területet akarjuk meghatározni, melyet a magyarság Erdélyben még a X. század folyamán megszállott, mindenekelőtt, tekintetbe kell vennünk a honfoglaló magyarok gazdasági életformáját, A főként finn-ugor és török eredetű népelemekből összetett magyarság a déloroszországi steppe-övezetben kialakult nomád pásztorkultúrának volt részese. Bár ismerte a földművelés alapelemeit (a köles, búza, árpa, kender, borsó, hagyma, szőlő, körte, alma, meggy, továbbá a szánt, vet, arat, eke, ásó, sarló, kéve, boglya, szérű, stb. szavak még a honfoglalás előtti nyelvkincséhez tartoznak) s finn-ugor, majd szláv eredetű rabszolgáival gyakoroltatta is, a hangadó török származású réteg egyedül előkelőnek tartott főfoglalkozása az állattartás, elsősorban a lótenyésztés volt. Minthogy vagyonuk számottevő részét az állati állomány tette, életfolytatásuk mindenben a pásztorkodás szükségleteihez alkalmazkodott. A törzsek nyáron nemzetségekre, családokra oszolva széledtek szét a steppén, nyájaikat legeltetve s csak télen húzódtak egymás közelébe a nagy folyók mellett felütött téli szállásaikra, Hasonló életformájú népekkel körülvéve, a legelők birtokáért állandó harcot kellett szomszédaikkal folytatniok s ez még csak gyakoribbá tette a pásztorellettel amúgy is együttjáró költözködések, újabb és újabb legelőterületek felkeresését és fegyveres elfoglalását. Állandó jellegű települések így nem fejlődhettek ki, lakásuk a könnyen hordozható nemezsátor volt s állataikat sem istállóban, hanem télen-nyáron a szabadban, »ridegen« tartották.² Ilyen körülmények közt világos, hogy a magyarság, míg a nomád nagyállattartó gazdasági rendszerben élt, csak olyan területen szállhatott meg, melynek földrajzi viszonyai megegyeztek a steppeövezetével. A Kárpátmedence köztudomásúlag a déloroszországi síkság és a középeurópai lomberdős táj találkozásánál fekszik s a két tájtypus érdekesen keveredik benne. A kis és nagy

¹ Usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes« (SRH. II, 489).

² A nomád magyarság életmódjának és szervezetének legújabb összefoglalását Deér József adta: *A magyarság a nomád kultúrközösségben. Magyar Művelődéstörténet*. I. Budapest, é. n. 23–90.

magyar Alföld füves pusztái s a Dunántúl és Erdély tölgyligetes dombvidékei elsőrangú legelőket kínáltak; a medencét keretező hatalmas bükkösök és fenyvesek viszont széles, lakatlan védelmi vonalat képeztek északkelet, kelet és délkelet felé, ahonnan a magyarság egyedül számított komoly ellenségre, a vele azonos gazdasági és hadi kultúrájú besenyők s más nomádok támadására. Erdély belsejének nomád pásztorkodásra való alkalmasságát, amint láttuk, már az avarok felismerték, tehát a magyarság nemcsak az Alföldön, hanem Erdélyben is azonos életformájú elődök nyomába lépett. Ez az életforma viszont pontosan megszabta a megszállható terület határait, a legeltetéshez szükséges aljnövényzetet nélkülöző bükk- és fenyőerdők zónájában ló- és marhatenyésztő népnek nem volt mit keresnie, a magyarság tehát a füves pusztákat s a ritkás tölgyerdőket foglalta el, erdélyi viszonylatban azt a medence közepén elterülő tájat, melyet a Szamos, Maros és a Küküllők öntöznek, s melyet összefoglaló néven Mezőségnek nevezünk.¹ A X. századi erdélyi magyar élettér határait annak a védelmi rendszernek, gyepvonalnak helynevekben fennmaradt nyomai is mutatják, melyet a két honfoglaló törzs észak, kelet és dél felé megszervezett. Gyulafehérvártól keletre Óregyház, innen délkeletre Székesgyepü, tovább északkeletre (Kis) Kapus, majd távolabb északra (Mező-) Kapus a Gyula-törzs szállásterületének kiterjedését érzékeltetik, míg ezekhez csatlakozva, a kolozsmegyei Mezőszilvás és Kozmatelke határában ismert Kapushegy és Órhegy nevű dombok, az északi arcvonalon pedig a Nagyszamos mellett (Fel) Ór, (Al) Ór és Órmező faluk a szamosvölgyi magyarság terjeszkedésének végső pontjait jelzik.

A magyar nemzetségek megszállásának módjáról, a már említett okoknál fogva, csak az északi területen tudunk képet rajzolni. Ismeretes a keleti nomád népeknek az a szokása, melyet a magyarság is követett, hogy új hazát foglalva, az egyes néprészek a nomád törzsszövetségekben kialakult szigorú hierarchia szerint helyezkedtek el. A magyar törzsek esetében például a vezető Megyer-törzs a Kárpátmedence középpontját, a gazdasági tekintetben is energikus fekvésű Dunakanyar környékét szállta meg s a többi törzs, szintén rangsor szerint, mintegy élő falat alkotva a fejedelem népe köré, a széleken kapott szállásterületet. Érdekes megfigyelni a Szamos völgyében ennek a rendszernek kisebb méretekben, egy törzs keretén belül való pontos megismétlődését.

¹ A bükkerdőhatár magyar településtörténeti jelentőségére először Kniezsa István mutatott rá (*Magyarország népei a XI. században*) és azt nyelvészeti, valamint történeti érvekkel is alátámasztotta (ld. különösen az idézett művéhez adott térképet).

Anonymus alapján tudjuk, hogy Tétény Erdélybe költöző törzsének vezető nemzetsége a későbbi Zsombor nemzetség volt. Rangjának megfelelően ez foglalta el a meghódított vidék központját, az Almás és Borsa patakok felső völgyeit, ahol legrégebbi ismert falvai: Zsombor, Esküllő állanak. A törzshöz tartozó többi nemzetség is rangsor szerint helyezkedett el, a jobbszárnyon az előkelőbb Mikolák (Gyeróvásárhely körül) és Borsák (Kolozsborosa körül), a balszárnyon a Kalocsák (Kiskalocsa körül) és Agmándok (Kecsed körül). Ez a megszállási rend a Kisszamos balpartján is megismétlődik. A kettős település magyarázatát a pásztor-életformában kell keresnünk: a nemzetségek balparti birtokai eredetileg nyári legelőterületnek, a jobbpartiak viszont téli szállásnak szolgáltak.¹

SZLÁV-MAGYAR EGYÜTTÉLÉS ERDÉLYBEN

Mint Magyarország többi vidékein, az őslakos szlávok a kitűnően szervezett, fegyveres magyar túlerőnek itt is meghódították s szaporították a földművelő rabszolgák számát. A hegyvidék szegélyén máig, fennmaradt szláv falunevek bizonyítják, hogy a magyar és szláv népelemek közt szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatok épültek ki, a füves domboldalokon és patak völgyekben a magyarok legeltették állataikat, az erdőszéleken és az irtásokon a régi szolganép és az új szláv rabszolgák együttesen művelték a földet, melynek tulajdonjoga a nemzetségekbe tömörült szabad magyarokat illette. A nemzetségeken belül elvben és gyakorlatban teljes földközösség uralkodott, a legelőket évről-évre kisorsolták a családok közt (a sorsolásnál alkalmazott nyilak után nyilas osztásnak nevezve az eljárást) s ugyancsak közakarattal jelölték ki időről-időre a határnak földművelési célokra felhasznált részét. Míg a pásztorkodás főfoglalkozásnak számított, a szántóföldek aránylag csekély kiterjedésűek voltak s éppen elég föld állván rendelkezésre, a minőségi javításra (trágyázásra) nem fordítottak gondot, hanem addig művelték, amíg ki nem merült s aztán új gyepet törtek fel.²

A szláv-magyar együttélésnek következménye volt, hogy a magyarság az itt talált gazdasági kultúrának sajátos elemeit átvette és a maga régi tudásához alkalmazta. Elsősorban megismerkedett azokkal a

¹ Makkai i. m.

² Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle, 1894. Vö. *Magyar Művelődéstörténet* I, 219.

gazdasági növényekkel (pl. rozs, zab, haricska, len, repce, káposzta, répa, bab, tök, mák, cseresznye, szilva, barack, stb.), melyeket azokon a tájakon, ahol eddig élt, nem termesztettek; megtanult néhány technikai eljárást és átvett vagy tökéletesített néhány eszközt (borona, kasza, gereblye, csép, lapát, rosta, az eke részeiből a csoroszlya, gerendély, kormány, taliga). A földművelés szláv kölcsönszavai magukban elárulják, hogy a magyarság életmódja lassú változást szenvedett, ami az új hazának a déloroszországi steppe-vidéktől eltérő földrajzi viszonyaiból természetszerűleg következett. Nyugat felé a magyarság már nem található a magyar Alföldhöz, még kevésbé a steppékhez mérhető legelőterületeket útját egyébként is szilárd állami és katonai szervezetben élő, letelepedett népek zárták el, kénytelen volt tehát, minthogy kelet felé a nyomában érkező nomád testvérnépek miatt vissza nem fordulhatott, kihasználni a Kárpátmedence gazdasági lehetőségeit és alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

Az új élet első jele a nomadizálás visszaszorulása és az állandó megtelepedésre való fokozatos áttérés volt. A sátrat felváltja a faház, melynek építését kétségtelenül a szláv minta befolyásolta; innen a magyar fáfeldolgozó ipar számos szláv jövevényszava. Az ideglenes szállások állandó jellegű falukká alakulnak át, a nemzetségi földközösség hovatovább csak az örökösödésben szerepet játszó elvvé válik, a gyakorlatban helyét elfoglalja a faluközösség: A falvak a nemzetségi birtokhatárokon belül maguk is külön határokat kapnak s a földközösség ezután csak egy-egy falu lakosaira vonatkozik, ők osztják fel maguk közt művelési ágak szerint a területet. Amíg a lakosság száma nem nagy, folytatják a termőföldnek a kimerülésig való használatát, de mikor a népszaporulat folytán mind több gyeperdei irtás kerül eke alá, a gazdaságosabb kihasználás kedvéért kénytelenek áttérni a nyugatról átvett nyomásos rendszerre, mely abban áll, hogy a falu határát két vagy három fordulóra (nyomásra) osztják s változtatva művelik, hol egyik, hol másik részt hagyván pihenni.¹ A területi korlátozás miatt a nomád állattartás is átalakult s bár még az újkorban is megtaláljuk nyomait, mellette általánossá válik az istállóban történő kiteleltetés is, amivel együttjár a takarmánynövények téli raktározása. Ezt az állattartást, műszavaiból (*széna, szalma, pajta, kazal*, stb.) ítélve, ugyancsak szláv közvetítéssel tette magáévá a magyarság. Az Intenzív kertgazdaság és szőlőművelés kezdetei (bár már a délorosz-

¹ Ld. Kring Miklós: *A gazdasági élet* c. cikkét a *Magyar Művelődéstörténet* I. kötetében (Budapest, é. n.), 220–221.

országi őshazában sem voltak a magyarság számára teljesen ismeretlen foglalkozások) szintén szláv hatást árulnak el, ezen a téren azonban jelentős a királyság korában beköltöző nyugati (német, francia, olasz) telepések hozzájárulása is.

A nagy életforma-átalakulás már a X. század folyamán megkezdődhetett, a királyság korában azonban erősebb lendületet vett s ha üteme vidékenként más és más is volt, a magyarság nagy tömegei egy-két évszázad alatt áttértek a földművelő, megtelepült életmódra.

ERDÉLY A MAGYAR KIRÁLYSÁG POLITIKAI RENDJÉBEN

A keleti és nyugati életrend harcának lefolyását meggyorsították a X. század végén beálló politikai változások. A német, olasz és bizánci földön kalandozó határmenti magyar törzsek óriási vérveszteségei tekintélyük és hatalmuk hanyatlását okozták s a fejedelmi törzs, melyét központi elhelyezkedése mindentől megkímélt, újra felemelkedett. Már a X. század folyamán okos előrelátással megkezdte a Megyer-törzs a többiek rovására való terjeszkedését, katonai előőrségi megszállták a Magyarországon átvezető nagyforgalmú kereskedelmi utak legfontosabb pontjait, sőt régészeti leletek alapján következtetjük, hogy a Kende-törzs erdélyi területén a szamosvölgyi sóbányákat is jelentősebb ellenállás nélkül birtokba vették.¹ A Gyula-törzs azonban nem volt hajlandó függetlenségét feladni és gazdasági erőforrásait ellenőrzés alá bocsátani. Géza fejedelem házassági kapcsolattal akarta magához fűzni az erdélyi vetélytársat, az akkor élő Gyula leányát véve el feleségül, de a viszony nem javult meg. Géza fia, a keresztény hitet felvevő és országát megtérítő István, akit 1000 karácsonyán a pápa által küldött koronával az első magyar királlyá koronáztak, pogány rokonságát fegyverrel kényszerítette meghódításra és Erdély déli részét is beszervezte a királyság rendjébe.

A Szamosvölgyben a honfoglaló nemzetségek, ha a gazdaságilag és hadászati legfontosabb vidékeket, a dásaknai, széki, kolozsi sóbányákat s az ezeket biztosító védelmi pontokat át is kellett a köz-

¹ Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, 1938. 62 és a 72. lap után következő térkép, továbbá László Gyula: *Budapest a népvándorlás korában Budapest története I/2*. Bp., 1942. 803 – 809) és a mellékelt térkép, mely bizonyítja hogy a többi magyar törzsetől eltérő, a nyugatias fegyverzetű fejedelmi törzssel kapcsolatba hozható X. századvégi kardtípusnak egy példánya Dész mellett is előkerült.

ponti hatalmaknak engedniök, ősi birtokaik zömét megtarthatták s utódaik a középkor folyamán, míg a tőlük származó családok ki nem haltak, nagyrészt meg is őrizték. Ennek a területnek korai és nagyobb zökkenő nélkül való bekapcsolódása a fejedelmi család közvetlen érdekkörébe abból is látszik, hogy mikor István király Erdélyre is kiterjesztette a törzsi és nemzetségi független szállásterületek felszámolásával létrejött új közigazgatási rendszert, a Karoling mintára kialakított kerületi (megyei) beosztást, a szamosvölgyi részek nem váltak önálló megyévé, hanem a Tisza jobbpartjáig érő Szolnok megyébe kebeleztettek be.¹ A Gyulák szállásterülete azonban, mint fegyverrel hódított tartomány, különálló közigazgatási egység lett, nyugateurópai kifejezéssel élve határőrgrófság, melynek vezetését István király a hagyomány szerint egyik közeli rokonára bízta.² Hasonló szervezettel más magyarországi vidékeken is, főleg a déli határ mentén találkozunk, vezető királyi tisztviselőiket az ország belsejében fekvő megyék főtisztviselőitől (comes) megkülönböztetve *dux confiniorum* vagy *princeps* névvel nevezték, míg az élő nyelvhasználat előbbieket »ispánok«-nak utóbbiakat »vajdá«-knak (Erdélyben) és »bán«-oknak (a Drávától délre) nevezte.³ Erdély területének földrajzi egysége azonban hamarosan a déli és északi rész szorosabb kapcsolatát kényszerítette ki, ami eleinte az északi részt kormányzó szolnoki ispán és a déli részt igazgató vajda hivatalának egy személyben való egyesítésében nyilvánult meg.⁴ A XI–XII. századi megye (a latin oklevelekben: comitatus) nem a mai értelemben vett közigazgatási kerületnek felelt meg, hanem a király magánbirtokainak egy-egy csoportját jelentette. Az ellenállást tanúsító nemzetségek szállásterületei, s a szabad magyar törzsek által a X. század folyamán el nem foglalt, főleg erdős-hegyes vidékek a király tulajdonába mentek át, csakúgy, mint azok a gazdaságilag vagy hadászatiilag fontos pontok (bányák, várak), melyeket a X. század közepétől fogva a központi hatalom szépszerével, vagy kényszerrel

¹ Tagányi Károly cikke *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* I. kötetében (Dés, 1901), 231–238.

² »Et locavit ibi unum proavum suum, nomine Zoltan, qui postea hereditavit istas partes Transilvanas et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelvi Zoltan.« (SRH. I, 315–316).

³ Deér József: *A középkori Erdély*. Magyar Szemle XXII (1934), 197–198

⁴ 1263 után a szolnoki ispán és az erdélyi vajda tisztségét állandóan egy személy viseli, ami azt jelenti, hogy a vajda hatásköre Erdély északi részére csak a tatárjárás (1241–42) után terjesztetett ki, addig csak a déli részeket, azaz a Gyula-törzstől elvett területet igazgatta. Vö. Tagányi: i. m. 234.

kivett a nemzetségek kezéből, kisebb-nagyobb fejedelmi, illetve királyi birtokszigeteket létesítve a szabad nemzetségi földek között. A királyi birtoknak most vázolt létrejötte is megérteti, hogy kezdettől fogva nem alkotott összefüggő területi egységet, hanem olyan vidékeken (Erdélyben az északi részen), ahol maradtak első foglalási jogon továbbbirtokolt nemzetségi földek, ezek közé szigetszerűen ékelődött be vagy ezek alkottak benne szigeteket. Egy-egy nagyobb egységet képviselő királyi birtokcsoport kapta a megye nevet, melynek élén a király tisztviselője, az ispán (comes) állott s melynek központjában királyi vár épült. Erdélynek Szolnok megyéhez csatolt északi felét a Tisza mellett épült Szolnok várában székelő ispán igazgatta, míg a déli felét kormányzó vajda a Gyula törzstől elkobzott Gyulafehérvárról intézte az ügyeket. Ugyanitt alapította meg Szent István az erdélyi püspökséget is. Még a XI. század folyamán, valószínűleg a népesség szaporodásával kapcsolatban megindult az északi terület további felosztása, a Nagyszamos völgye egész hosszában Szolnokmegyének maradt része (mely később külső, középső és belső Szolnok megyékre vált szét), tőle délre a Kiszamos alsó folyásának két partján alakult ki Doboka megye, a Kiszamos felső folyásának mentén Kolozs megye s a Kende- és Gyula-törzseket a X. században egymástól elválasztó gyepűvonal mentén Torda megye. A négy északi erdélyi megye központjainak (Dés, Doboka, Kolozsvár és Torda) földrajzi fekvése világosan elárulja, hogy a királyi gazdaság legfontosabb alapjai a sóbányák voltak; mind a négy vár egy-egy sóbányával szemben épült.¹ Valamivel később, a XIII. században szakadtak ki a déli részen eredetileg egyedüli Fehér megyéből, mely kezdetben az ország déli és délkeleti határáig ért, Küküllő és Hunyad megyék. Itt, a déli területen a sajátos, megyei hatóságoktól független közigazgatási szervezetben letelepült székelyek és szászok beiktatódása miatt a megyei rendszer nem épült ki olyan határozott földrajzi keretek közt, mint északon, ahol a megyék az egész tartományon hegységtől hegységig, nyugatkeleti irányban áthúzódó szalagok formáját vették fel Erdélynek az a területi beosztása (7 megye, székely és szász autonóm kerületek), mely lényegileg a XIX. század második feléig változatlanul megmaradt, a XIII. századra véglegesen kialakult.

¹ Dés mellett Désakna, Dobokával szemben kissé távolabb Szék, Kolozsvár mellett Kolozs, Torda közvetlen közelében Tordakna (ez utóbbi Tordával teljesen összeolvadt) kiváltságos bányavárosok voltak a középkorban.

² Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest, 1939, 7.

A királyság megalapításával a törzsek és nemzetségek politikai szerepe Erdélyben is teljesen megszűnt, a legfelsőbb irányítás mindenütt a királyi megyék ispánjainak és végső fokon a vajdának kezébe került, ezek pedig a király által kinevezett, tőle feltétlenül függő hivatalnokok lévén, semmi sem történhetett a központi hatalom tudta és akarata nélkül. A királyi várakban és az azokat környező falvakban áthelyezett katonaság biztosította a belső rendet és engedelmisséget; a honfoglaló nemzetségek által létesített védelmi vonalat is a király népet, határhozói, erdőővői, vadászai szállották meg s tolták fokozatosan, a népesedés folyamatának megfelelően a Kárpátok gerincén házadó természetes határ felé. Az új politikai rend új társadalmi rendet és új gazdasági erőviszonyokat teremtett. Míg az ősi magyar szervezet korában a társadalmi rang elsősorban a származás függvénye volt, a királyság, a nélkül, hogy a nemzetségi társadalom alapintézményeit erőszakkal megszüntette volna, párhuzamosan új nemességet alakított ki melynek rangját a király érdekében végzett szolgálat fontossága szabta meg. Még a legelőkelőbb királyi tisztviselők, az ispánok között is tudunk olyanokról, akik alacsony szolgáorból emelkedtek fel, illetőleg nagy vagyoni előnyöket és társadalmi tekintélyt jelentő pozícióba jutottak, a nélkül, hogy urukkal, a királlyal szemben fennálló magánjogi kötöttségük megváltozott volna. Az óriási kiterjedésű királyi birtokok jövedelmének harmadát szolgálata fejében élvező ispán semmiben sem maradt el gazdagságban a legelőkelőbb nemzetségek vezető tagjai mögött s amint a nemzetségi birtokok a szaporodó, szétágazó családok tagjai közt mind kisebb egységekre szakadoztak, mind több szabad magyar kívánta meg a nagyjövedelmű királyi szolgáló helyzetét. Már István király »első szolgálója«, az udvarispán (ez az állás később az ország első közjogi méltóságává fejlődött) nem kisebb személy volt, mint egyik törzs vezető nemzetségének, az Aba-nemzetségnek feje s egyúttal a király sógora. Ha a nemzetségek legelőkelőbbjei nem idegenkedtek a király szolgálatába állani, annál kevésbé tették azt a szegényebb szabadok. Kétségtelen, hogy a birtokadomány fejében a királyi várak szervezetében, az ispánok parancsnoksága alatt katonáskodó ú. n. várjobbágyok, akik közül a kisebb-nagyobb csapat egységek századok, tizedek: centurionatus, decurionatus) vezetői teltek ki, tekintélyes számban ilyen szolgálatba szegődött szabadok voltak, akik azonban, míg az ősi vagyomból tartott, nemzetségi kapcsolataikat sem szakították szét. Társadalmi tekintetben ennek az lett a következménye, hogy a honfoglaló szabad magyarok utódai és az előkelőbb királyi szolganépek, akik gyakran nem is magyar, hanem idegen (főleg szláv)

eredetűek voltak, a felső és alsó rétegekben egyaránt összekeveredtek s mikor a keresztény egyház hatására a rabszolgák felszabadítása mind általánosabbá vált, új birtokos elem keletkezett, mely birtokát részben ősi foglalás, részben királyi adomány címén tartotta kezében s ezáltal a kétféle eredetű földbirtok jogi különbségei is kezdtek elmosódni.

A királyság korának első másfél évszázada alatt a királyi tekintély és hatalom úgyszólván korlátlanul érvényesült s a társadalmi erőket teljesen a maga feltétlen szolgálatába tudta állítani. Mikor azonban a különböző elemek összeolvadása egy új nemesi rétegbe nagyobb arányokat kezdett öltetni, megindult az öntudatosodás folyamatai is és a társadalom részt kért magának a közélet irányításában. A nemzetségi összetartozás tudata a XII. század végén újra feltámadt, bizonyosságául annak, hogy teljesen soha sem halt ki. Minthogy azonban a családfákat a X. század elejéig a hagyomány nem volt képes visszavezetni, az újraalakult nemzetségek magukat a legrégebbi ismert felmenőről nevezték el, rendszeren XI-XII. századi ősökről. Ez magyarázza, hogy honfoglaló magyar nemzetségek névadó tagjai közt szláv és nyugati keresztény nevűek is találhatók. A nemzetséghez való tartozás a társadalmi előkelőség jele lévén, a királyság korában bevándorolt szláv, német, francia, besenyő eredetű s a király szolgálatában meggazdagodott családok is nemzetségekké alakultak. Ezzel egyidejűleg diadalmaskodott és hosszas küzdelem után a XIV. századra megszilárdult a birtokjogban a nemzetségi örökösödés elve, szemben a király minél szélesebb körűnek erőszakolt háramlási jogával és az egyének szabad végrendelkezési jogával. A nemzetségi szervezet továbbélését lehetővé tette a földközösség gyakorlatának fennmaradása is. Bár a családtagok gyakran egyéni tulajdonba osztották fel birtokaikat, a nemzetség öröklési joga elvben, a földművelésnek fent ismertetett módjai pedig a valóságban megakadályozták a korlátlan földmagántulajdon kialakulását.

Gazdasági szempontból a királyság politikai rendszere meggyorsította a nyugati életformákhoz való alkalmazkodás folyamatát, Szent István rendelete, melynek értelmében legalább minden 10 falunak templomot kellett építenie s a későbbi tilalmak, melyek a falvaknak a nomád pásztorkodás és a szántóföldek gyors kimerülése miatt gyakori költözködését akadályozták, nagymértékben előmozdították a népesség helyhezkötését és az állandó faluhatárok kialakulását, a király által behívott idegen telepesek, főleg a benedekrendi szerzetesek pedig új mezőgazdasági módszerekkel és terményekkel ismertették meg a magyarságot. Ami viszont a nemzetiségi viszonyokat illeti, a királyi szol-

gálat révén szolgasorsú szlávság egyrésze azonos társadalmi helyzetbe kerülve szabad magyarokkal, megindult az összeolvadás, melynek következtében az őslakó szláv elemek hamarosan felszívódtak a magyarságban.¹

A XI–XII. SZÁZADI MAGYAR TERJESZKEDÉS

A királyság társadalompolitikája nemcsak az előkelőbb társadalmi rétegek nemzetiségi viszonyaiban hozott létre változásokat, hanem évszázadokon keresztül egyedüli kezdeményező és irányító szerepet játszott a szélesebb tömegek etnikai képeinek kialakításában is. A királyi várbirtokok katonáskodó, iparos és földművelő népelemei természetesen nemcsak az erdélyi magyar honfoglalók vagy a szláv őslakosság közül kerültek ki, hanem kívülről, a külső Magyarországról is hozott Erdélybe a központi hatalom olyan megbízható telepeseket, akiket a helyi társadalmi erők közömbösítésére és a központosítás minél alaposabb végrehajtására lehetett felhasználni. Itt elsősorban azokra a magyarokra gondolunk, akik a királyság megalapításával jelentőségét veszített törzsi szervezet felbomlása kapcsán boldogulásukat a király szolgálatában keresték. Ilyen törzstöréseket használt fel Szent István uralma biztosítására az ország egész területén s így kerültek Erdélybe, a Szamos völgyébe a Jenő- és Keszi-törzsből kivált csoportok, melyeknek emlékét e két törzsnévből képzett helynevek őrzik. Mivel tudjuk, hogy a honfoglaló magyar törzsek nevei már a XI. század végén feledésbe merültek (az etájt keletkezett »Gesta Ungarorum« nem ismeri őket), e falvak alapítási idejét csak a XI. század elejére tehetjük. Amint ez a két helynév is mutatja, a XI. századi magyar terjeszkedés mindenekelőtt a korán kialakult négy északi megye (Belsőszolnok, Doboka, Kolozs és Torda) területén volt a legerősebb. Itt találjuk legnagyobb számban azokat a legrégebb típusú magyar helyneveket, melyek a környező népek helynévadási szokásától élesen elkülönülve, pusztán nominatívusban álló személynévi formákat mutatnak fel (pl. *Dós, Kapjon, Kend, Zombor, Csaba, Gyula, Borsa, Ajton, Teke, Torda, Koppand, Peterd, Gáld, Ernye, Fajsz, Batiz*, stb.). Ezen helynevek divatja a XIII. században elsorvadt; ekkor kezdődik az a szokás, hogy a személynév mellé a »-falva« szót is odateszik. Az egyszerű

¹ Váczy Péter: *Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában. Magyar Művelődéstörténet* I, 175–189. A sajátos erdélyi viszonyokra nézve vö. Deér József: i. m. 198–201.

személynévi elnevezésű falvak zöme tehát a XI–XII. század folyamán alakult ki.¹

Erdély déli területén főleg a Maros két partján és a Kisküküllő völgyében találunk ilyen régies alakú helyneveket, de szórványosan még az Olt menten és Hunyad megyében is előfordulnak. Ezeknek és az okleveles adatoknak figyelembevételével nagyjában megrajzolhatjuk az erdélyi magyarság XII. századvégi települési határait. Északon ekkorra már kialakult az összefüggő magyar népterületnek a középkor folyamán állandósult határvonala, Dés várát és Désakna sóbányáját már a XIII. század elején oklevelekben is megtaláljuk, régészeti leletek azonban a X. század végéig segítenek a magyarság ottlakásának kezdetét visszavezetni.² Északkeleten Marosvécs várát s mellette Magyaró és Lövér magyar falukat 1228-ban már mint kialakult telepeket találjuk, ezek ma is az erdélyi magyar néptömb északkeleti végpontjai.³ Innen a két Küküllő forrásvidékénél elterülő erdőségek mentén vezet dél felé a XI–XII. századi magyar települések határa, a Maros és az Olt felső folyásánál fekvő gyergyói, csiki és háromszéki medencéket az ottelő szórványos szlávságnak engedve át.⁴ Délkeleten a XII. század végén a magyarság már az Olt-kanyarnál állott, amint azt a XIII. századeleji oklevelekben szereplő magyar falunevek (Halmágy, Sáros, Báránykút, Hévíz, Sárkány, Bárót, stb.) bizonyítják, Délnyugaton a mai Szászváros és Szászsebes magyar eredetű nevelt említik 1224-ben,⁶ de hogy a magyar település akkorra már régen benyomult a későbbi Hunyad megye belsejébe is, a Vajdahunyadon feltárt temető XI. századi magyar pénzmellékletei teszik kétségtelenné, Az így körülhatárolt területen, mely a széleken fekvő erdővidékek kivételével, úgyszólván az egész Erdélyt magában foglalja, a XII. század

¹ Ld. Kniezsa István cikkét e kötetben.

² Tagányi: i. m. 233. Ld. még a 348. lapon a jegyzetet.

³ HO. VI, 20.

⁴ Kniezsa: *Magyarország népei a XI. században*. Térkép.

⁵ Castrum *Almaye* – ma *Halmágy* – ném. *Halmagen* – rom. *Hălmeag* (1222. ZW. I, 19); *Sars* – ma *Sáros* – ném. *Scharesch* – rom. *Soarș*; *Barancuth* – ma *Báránykút* – ném. *Bekokten* – rom. *Bărcut* (1206. ZW. I, 8); *Aqua Calida* – ma *Hévíz* – ném. *Warmbach* – rom. *Hoghiz*; *Sarcam* – ma *Sárkány* – ném. *Schirkanjen* – rom. *Șercaia* (1235. ZW. I, 63); *Boralt* – ma *Barót* rom. *Baraolt* (1224. ZW. I, 34).

⁶ *Waras* – ma (Szász) város – ném. *Broos* – rom. *Orăștie*; terra *Syculorum terrae Sebus* – ma (Szász)sebes – ném. *Mühlbach* – rom. *ȘebeȘul săsesc* (1224. ZW. I, 34).

⁷ Roska Márton: *A honfoglalás és Erdély* 170.

közepéig összefüggő magyar néptömb élt, melynek szegélyén a szláv elemek akkor már közel voltak a teljes beolvadáshoz. A szlávoknak ezt az aránylag gyors ütemű felszívódását nem magyarázhatjuk mással, mint a magyarság óriási számbeli fölényével, amit egyébként a magyar és szláv eredetű földrajzi nevek számaránya is eléggé érzékeltet. A bükk- és fenyőerdők zónáját kivéve, mindenütt sűrű egymásutánban sorakoztak a magyar telepek, s ha lélekszám tekintetében nem is érték el a mai állapotot, azt nyugodtan állíthatjuk, hogy Erdély belsejében a XIII. századra a ma meglevő magyar falvak tekintélyes többsége már kialakult. Néhány próba könnyen meggyőz ennek az állításnak igazságáról. Doboka megyében, a cégei tó körül a gr. Wass-család ősei III. Béla királytól (1172–1196) nagyobb földbirtokot kaptak, melynek határai közt akkor 8 falu állott. Ugyanezen a területen ma 9 helység van, tehát a helyzet azóta lényegileg nem változott.¹ 1197-ben megjárták az azóta Torda városba olvadt Egyházfalva helység határait s körülötte mindazok a magyar falvak megvoltak már, melyek ma a szóbanforgó földdarabot határolják.² Alsófehér megyének a Maros és a Kisküküllő által alkotott szögletében 1202–3-ban 6 magyar falut említnek a források, ez a 6 falu ma is határos egymással, közöttük azóta új település nem keletkezett.³ A Hortobágy és az Olt közt, a mai Nagyküküllő megyében 1206-ban felsorol egy oklevél 6 falut s ezek is éppen úgy, mint a fentidézett esetben, mindmáig határosuk, tehát a település már akkor elnyerte itt is végső kereteit.⁴ Ha tekintetbe vesszük a X. században elért magyar néphatárt, melyet

¹ Wessel, Ombozteleke, Fizestelek, Popteleke, Kundurmart, Mohai, Devecher inferior, Devecher superior (HO. VII, 19). Ezek közül ma fennáll Szentegyed (volt Wessel, vö. *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. VI, 326), Omhoz, Mohaly, Kisdevecser, Nagydevecser, a többi három eltűnt s ezeknek helyére közbeiktatódtak Vasasszentiván, Császári, Cege, Göc.

² Koppan, Zynd, Zent Mihalfalva, Keresztes, Thorda, Zentmyklos, Egyházfalva (ÁUO. I, 73). Egyházfalva ma Torda város déli része, Szentmiklós is Tordába olvadt, az előbbtől nyugatra feküdt (Cs. V, 702, ugyanott az oklevél dátumának 1177-ről 1197-re való indokolt helyesbítése, továbbá u. o. 739). Mit ezt a területet, melyen valaha a két falu helyezkedett el, nyugat felől Koppánd és Szind, dél felől Alsószentmihályfalva és Keresztes helységek, keletről és északról Torda város határolják, ugyanúgy tehát, mint 1197-ben.

³ Ascennepe, Fequet, Bodon, Acna, Suqman, Lapad, Herén, Gastateluke, Tordosi (ÁUO. I, 85), ma Asszonynépe, Fugad, Bénye, Kisakna, Magyarlupád, Tordos.

⁴ Lewenech, Cowrnh, Welmern, Sars, Villa Militum, Barancuth (ZW. I, 8), ma Lebnek, Kóbor, Felmér, Nagysáros, Boldogváros és Báránykút.

fentebb a védelmi vonal kapcsán ismertettünk, könnyen felmérhetjük a királyi hatalom által irányított s a helynevek alapján ítélve, kétségtelenül magyar népelemek által végrehajtott telepítő munkának jelentőségét: másfél évszázad alatt megkétszerezte a gazdaságilag és közigazgatásilag megszervezett, alkotó kultúrmunkára képes lakosággal benépesített erdélyi terület kiterjedését.

A X. századi védelmi vonalon túl fekvő vidékeknek a Magyar Birodalom európai rendjébe való bekapcsolását a székelyek magyar törzse kezdte meg. A krónikákban és Anonymusnál fenntartott hagyomány szerint a székelyek a hunok utódai s Attila halála után Magyarországon éltek a magyar honfoglalásig, mikor aztán önként csatlakoztak a magyar testvérnéphez. A hagyományból a tudományos kutatás annyit igazolt, hogy a székely a magyarsághoz hasonló, törökös szervezetű és kultúrájú nép volt, mely más török törzsekkel együtt, mindenesetre azonban sorrendben legutoljára, csatlakozott a magyar törzsszövetséghez. Mint ennek a szövetségnek legfiatalabb s ezért a magyar nép terület szélén szállást nyert tagja, legtovább őrizte a valaha az egész magyarságra egyaránt jellemző nomád életformát és társadalmi szervezetet. A királyság első századaiban a szintén későn, sőt már a székelyek után érkezett besenyő töredékekkel együtt a székely csapatok képezték a magyar hadsereg elővédjét s ugyancsak a székelyeket alkalmazta a király a keleti határ védelmére is. Első szállásaik valószínűleg a mai Bihar megye területén, a Sebeskörös völgyében feküdtek innen telepítette őket a király a Gyula-törzs leverése után a Marostól délre eső területre, a mai Szászsebes és Marosvásárhely közt húzódó hosszú félkörbe, mely dél felé az Oltra támaszkodott.¹

Mikor Erdélybe költöztek, a székelyek már minden kétséget kizárólag magyarul beszéltek, települési területük víz- és helynevei az ott talált szláv nevektől eltekintve magyarok. Társadalmi szervezetük azonban gyökerében különbözött a megyékben élő magyarságétól, mert megőrizték a törökös kultúrájú népekre jellemző nemzeti életrendet. A székely törzs eredetileg 6 nemzetségre s ezek mindegyike 24 ágra oszlott, s a teljes vagyonszövetség elvének megfelelően minden megszállt területet úgy osztottak fel maguk között, hogy abban az összes nemzetségek és ágak egyaránt részesültek. Így állt elő az az énekes

¹ Nem célunk itt a székely kérdés vitaanyagával foglalkozni, annál kevesebbé, mivel László Gyula és Moór Elemér legújabb elméletei már tanulmányunk nyomdába adása után láttak napvilágot. Az általunk is felhasznált anyag legutóbbi összefoglalása: Györffy György: *A székelyek eredete és településük története (Erdély és népei, 35–86)*.

körülmény, hogy a XIII. századra kialakult közigazgatási területeik, a székek egyenként 6 nemzetség és 24 ág birtokát képezték. Míg a megyékben a gazdasági, bírói, rendészeti és katonai tisztviselők a király kinevezett hivatalnokai voltak, addig a székelyek fölött egyetlen királyi csúcstisztviselő, az ispán állott, autonóm közigazgatási tisztviselőket azonban nemek és ágak szerinti sorrendben maguk választották. A nomád pásztor életmód hadi, társadalmi és gazdasági szervezete sokáig fennmaradt a székelyeknél. Mikor a magyar hadsereg már majdnem teljesen a nyugati páncélos fegyverzetet és harcmodort vette át, a székelyek még mindig a X. századi könnyű lovasság hagyományait őrizték. A földművelés is később vált főfoglalkozásukká, mint magyarság más törzseinél, az egész középkoron át nem mezőgazdasági terményekben, hanem állatokban fizettek adót (ököradó).¹ De éppen a nomád pásztorkodás tette lehetővé, hogy aránylag nagy területet szálljanak meg s Erdély déli és keleti felében az összes gazdaságföldrajzilag energikus pontokat a magyar népelemnek biztosítsák. A keleti életformának ilyen szívós továbbélése egyébként a székelyek erdélyi régiségnek egyik legfőbb bizonyítéka, mert ha nem legalább a XI. században költöztek volna be, ősi szervezetüket éppen úgy elvesztették volna, mint az összes többi magyar törzsek, így azonban a központi fejlődéstől távol, a keleti néphatáron, a törökös rovásírással együtt a honfoglaló magyarságnak számos magával hozott, de a nyugati hatások következtében elsorvadt kultúrkincsét megmenették.

A XII. század közepéig a beolvadásra ítélt szláv töredékeken kívül Erdély lakossága óriási többségben magyar etnikumú volt. A magyar királyok telepítettek ugyan katonai és gazdasági céllal idegen népelemeket, de sohasem zárt területi egységben, hanem a magyarság közé, amit a számos népnévből magyaros képzéssel keletkezett falunév bizonyít. Ezeknek a népnévből származó helyneveknek legrégebbi típusa (népnév + -i képző) bizonyíthatólag igen korai, XI–XII. századi s földrajzi előfordulásai is kétségtelenné teszik, hogy a magyarság közé ékelt kisebb nemzetiségi telepekről van szó.² Ilyen régi formájú, idegen telepésekre utaló helynév Erdélyben 7 van (4 Németi Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Hunyad megyékben, 2 Oroszi Alsófehér és Maros-Torda megyékben és I Tóti Hunyad megyében), melyek egy-

¹ A székelyek szervezetéről Györffy: i. m. 40–41, 48–50, 70–73.

² Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika*. Századok, 1939, 264–284.

részt az idegen bevándorlók számbeli csekélységét, másrészt a magyar települési terület szélén való elhelyezkedésükkel a magyar terjeszkedés messzire kitolt határait s egyúttal a belső erdélyi magyar tömb etnikai egységét érzékeltetik. A magyar környezetbe került német és szláv jövevények, ha a XII. század közepe után újabb erősítéseket nem kaptak volna, kétségtelenül egy-két nemzedéken belül felszívódtak volna. Hasonló sors várt a székelyek közé határvédelmi céllal valószínűleg a XII. század elején betelepített besenyőkre is, akik nagyobb számban az Olt-kanyar táján éltek, de az újkorra már semmi nyomuk nem maradt.¹ Talán a besenyőkkel hozhatjuk kapcsolatba a románok első magyarországi megjelenését is. Tudjuk azt, hogy a Duna alsó folyásánál elterülő síkságok török eredetű nomád pásztor hódító népei (besenyők, úzok, kunok) kapcsolatba léptek a Balkán pásztorok népelemeivel; az úzoknak egyik bizánci területre történt becsapásánál például balkáni román pásztorok voltak a kalauzok.² Kétségtelen, hogy a költözködő juhász pásztor románok nyájaikkal már korán megjelentek a Duna balpartján, a besenyő uralom alatt álló területen a beilleszkedtek annak politikai és gazdasági rendjébe. Mikor pedig más nomád népek támadása következtében a besenyő törzsszövetség felbomlott, töredékei pedig a szélrózsa minden irányában szétszóródtak, sok besenyő harcos keresett magának boldogulást Magyarországon. Egy ilyen besenyő csoport sodorhatta magával a XII. század elején azokat a románokat, akiket Anonymus tévesen mint erdélyi őslakókat említ e század végén. Azon a vidéken, ahová Anonymus helyezi őket a Kolozsvár és Nagyvárad közti erdős hegységben találjuk az élen Magyarországon ismert román telepet is 1283-ban, közelében pedig számos besenyő szállásnak maradt meg helynévi nyoma.³ Besenyőkkel együtt tűnik fel a XIII. század elején a románság elsőnek ismert dél-erdélyi szállásterületein, Fogaras és Hátszeg vidékén is. A fogaraskörnyéki románok egyenesen birtokközösségben éltek besenyőkkel, míg a hátszegiek szomszédságában földrajzi név őrzi besenyők emlékét. Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy mindhárom ismertett besenyő-

¹ Györffy György: *Besenyők és magyarok*. Budapest, 1940.

² Anna Comnena tudósítását ismerteti Xenopol-Vlădescu: *Istoria Românilor din Dacia Traiană*. București, é. n., II, 226.

³ Györffy: *Besenyők és magyarok*, térkép.

⁴ Silva Blacorum et Bissenorum (1224. DV. 11); Saxonibus, Olacis, Siculia et Bissenis (1250. DV. 22); innumeram multitudinem inhumanorum hominum Valachorum, Bezzenninorum et Ismaelitarum (1260. DV. 26). A továbbiakra nézve lásd Györffy: *Besenyők és magyarok*, térkép.

human együttélés színteréről szolgáló területen egyúttal székely népesség jelenlétére is van adatunk,¹ nem kételkedhetünk abban, hogy ezek a korai, szórványos román telepek a székely-besenyő határőrséghez tartoztak s azokkal kapcsolatban mesterségesen létesültek, mint ahogy egész Magyarországon mindenütt királyi telepések látták el a határvédelem feladatát.

A DÉLERDÉLYI HATÁRVIDÉK ÁTSZERVEZÉSE

Az első nem-magyar népelem, mely nagyobb zárt területen a magyar honfoglalás után telepedett meg Erdélyben, a ma általánosan száznak nevezett német volt. Nyugat-Németországnak a XII. század elejére rendkívül felduzzadt népfölöslege részben Magyarország felé vette útját s II. Géza magyar király (1141–1162) az első »Theutonicus« vendégek számára a mai Nagyszeben környékén és attól keletre az Olt völgyében jelölt ki helyet,² mely még belül volt ugyan a védelmi vonalon (Salgó vára, Nagyszebentől nyugatra a hegyekben, magyar határőrségével akkor már kétségtelenül fennállott, mert később is Fehér megye részét képezte, az pedig nem képzelhető el, hogy ilyen elszigetelt kis területet a szász földből utólag kiszakítva kapcsoltak volna a távoleső megyéhez),³ de alig lakott vidék volt, amint azt a németeket; megelőző lakosság által adott helynevek hiánya mutatja. A legősibb erdélyi német településterületnek tartott szebeni, újjegyházi és nagysinki székek falunevei ugyanis tekintélyes számban német eredetűek, a környékbeli magyarság és románság is német alakban vette át őket s csak a nyugati, északi és keleti széleken találunk szláv és magyar eredetű elnevezéseket, ami azonban egyúttal azt is bizonyítja, hogy a lakatlan táj nem volt nagy kiterjedésű, hanem az első német beván-

¹ Györffy: *A székelyek eredete*, a 40. lap után következő térkép.

² ZW. I, 2. Vö. Konrad Schünemann: *Die mittelalterliche deutsche Kolonisation* (Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1934, I kk.), Fr. Marienburg: *Gedenkbuch des Bogeschdorfer Capitels* (Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, XIX, 38 kk.), W. Horwath: *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*. Hermannstadt, 1931 – 1933. és u. a.: *Die Landnahme des Altlandes im Lichte der Kirchenbauten* (Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1916, 170).

³ Salgó várát a király már a XIV. század elején eladományozta (1324. ZW. I, 384), a vár így eljelentéktelenedett s a birtoktest központja Omlás falu lett, de továbbra is Fehér megye része maradt (Iczkovits: i. m. 76–77).

dorló csoportot minden oldalról a régebbi lakosságnak már kialakult telepei környezték¹ s így tévedés lenne a korai oklevelekben a szászok lakóhelyét jelölő »desertum« kifejezést az egész mai szászlakta területre vonatkoztatni. Valamelyes gyér magyar és szláv népessége még a »desertum«-nak is volt, amint azt Talmács s a szintén régi, ősi magyarságát máig őrző Szakadát szebenmegyei faluk s a németben máig is szláv eredetű névvel nevezett Cibin (Zibin) és Cód (Zoodt) patakok neve mutatja. A »desertum«-on alakult szász falvak, melyek később a három említett székbe tömörültek, még a XII. század végén külön egyházi szervezetet nyertek a szebeni prépost fennhatósága alatt. Ugyanakkor azonban az erdélyi püspök erélyes fellépésére leszögeztetett, hogy »más németek (Theutonici, Flandrenses), mint azok, akik a Géza király által az ő németjeinek adományozott pusztaságon lak-

¹ A szebeni, újegyházi és nagysinki székek német eredetű falunevei: *Baumgarten* – magy. *Bongárd*, *Schellenberg* – magy. *Sellenberk*, *Freck* – magy. *Felek Reussen* – magy. *Rüsz*, *Ziegenhal* – magy. *Cikendál*, *Holzmengen* – magy. *Holcmány*, *Hochfeld* – magy. *Fofeld*, *Kirchberg* – magy. *Kürpöd*, *Marpod* – magy. *Márpod*, *Eulenbach* – magy. *Illenbák*, *Gürtlen* – magy. *Gerdály*, *Bralles* – magy. *Brulya*, *Kaltbrunnen* – magy. *Kálbor*, *Mergenthal* – magy. *Mergendál*, *Buchholz* >– magy. *Boholc*. Ezeket a falukat a németek újonnan alapított mert neveiket a magyarság német alakban vette át. Vannak azonban e három szék területén olyan falvak, melyeknek német-magyar kettős neve van, tehát alapításuknál magyar lakosság jelenlétével is kell számolnunk: *Gross-*, *Kleinscheuren* – magy. *Nagy-*, *Kiscsúr*, *Grossau* – magy. *Kereszténysziget*, *Neppendorf* – magy. *Kistorony*, *Heltau* – magy. *Nagydisznód*, *Michelsberg* – magy. *Kisdisznód*, *Kastenholz* – magy. *Hermány* (ez esetben a magyarság a német alapító nevét őrizte meg), *Gierelsau* – magy. *Fenyőfalva*, *Rothberg* – magy. *Veresmart*, *Neudorf* – magy. *Szászújfalu*, *Hammersdorf* – magy. *Szenterzsébet Hahnbach* – magy. *Kakasfalva*, *Burgberg* – magy. *Héhalom*, *Leschkirch* – magy. *Újegyház*, *Tartlen* – magy. *Prázsmár*, *Schönberg* – magy. *Leses*, *Seligstadt* – magy. *Boldogváros*, *Rohrbach* – magy. *Nádpatak*. Nem közömbös, hogy az ide később bevándorló románság többször nem a német, hanem a magyar nevet vette át, tehát jelentős magyar lakosságot kellett még találnia (a dőlt betűvel szedettek a magyarból: *Şura mare*, *Şura mică*, *Cristian*, *Turnişor*, *Cisnădie*, *Cisnădioara*, *Caşoţ*, *Brad*, *Roşia*, *Noul săsesc*, *Guşteriţa* [a románból *Hambav*, *Vurpăr*, *Nocrich*, *Toarcla*, *Sulumberg*, *Seliştat*, *Rodbav*). Van végül néhány helynév, melyet a németek készen vettek át szláv, illetőleg magyar megelőző telepeseiktől, mint *Zektat* < magy. *Szakadát*, *Talmesch* < magy. *Talmács*, *Schenk* < magy. *Sink*, *Wassied* < magy. *Vessződ*, *Scharesch* < magyar *Sáros*, *Bekokten* < magy. *Báránykút*, illetőleg *Nagyszeben* (Hermannstadt) szláv neve *Zibin*, melyet ma csak a mellette elfolyó patakra alkalmaz a németiség de amelyet a magyarság és románság megőrzött a városra vonatkozólag (*Szeben*, *Sibiu*), továbbá szószerint fordították le a szászok *Szelindek* (szláv *Slimnik*) szláv nevét: *Stolzenburg*.

nak ne tartozzanak a szebeni prépost hatáskörébe.¹ A helynévi érvek mellett tehát ez a fontos egyháztörténeti adalék is hozzásegít a »desertum« s egyúttal az eredeti német településterület kiterjedésének megállapításához.

Röviddel az első vendégek érkezése után új csoportok érkeztek, ezek azonban már az őslakossággal vegyesen magyar- és szláv lakta vidéken helyezkedtek el, először talán a későbbi Kőhalom és Szerdahely székek területén, majd észak és nyugat felé előnyomulva a székelek közt. Valószínű, hogy ennek a második betelepülési hullámnak tulajdonítható. Erdély északkeleti sarkában a beszercei szász szék megalapítása is. Itt és a szerdahelyi szék területén a szászok olyan szláv népelemekre találtak, melyek még nem olvadtak be a magyarságba, amint azt az általuk átvett szláv helynevek bizonyítják (*Rodna, Bistriz, Lechnitz, Pintak*, illetve *Kelling, Troschen, Dobrig*, továbbá a szláv lakosságra utaló *Reussmarkt, Reussdörfchen* és *Reussen*) máshol azonban a »desertum«-on kívül mindenütt már fennálló magyar falvakra találtak s azok közt telepedtek meg, így Kőhalom és Nagysmk székben (magyar eredetű helynevek: *Tekes, Hamruden, Halmagen, Scharosch, Bekokten, Wassied*, stb.) is.

A XII. század végén a magyar külpolitika figyelme a Duna alsó folyása és a Balkán-félsziget északkeleti szöglete fele terelődött. Imre király (1196-1204) sikeres hadjáratok után felvette a »Szerbia királya« címet (1201) s tervei az éppen ezidőtájt veszedelmes ellenfélle növekvő második Bolgárbirodalom meghódítására irányultak. Egyidejűleg az Erdély déli és keleti határain lakó kunok állandó beütéseinek megszüntetésére is szállásterületeik elfoglalása és a magyar birodalomba való bekebelezése kínálkozott a legcélravezetőbb megoldásnak. Erdély ezzel másodlagos jelentőségű határszéli tartományból fontos operációs bázissá nőtte ki magát s ennek a szerepének lehetővé tételére nagyszabású áttervezés indult meg. II. András király 1211-ben a Szentföldről távozni kényszerült német lovagrendet a kunok pusztításainak leginkább kitett s elnéptelenedett Barcaságra telepítette. Ezek rövid időn belül német telepésekkel benépesítették földjüket, sőt a hegyeken túlra, kun területre is előnyomultak, de önállósulási kísérleteik miatt a király 1225-ben kiűzte őket.² A kun probléma megoldását Béla trónörökös mint erdélyi herceg maga vette kezébe, domokosrendi szerzeteseinek segítse-

¹ ZW. I, 2-3.

² Georg Müller: *Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ordens aus dem Burzenlande*. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, XLVIII, Hermannstadt, 1925. 41-68

gével 1227-ben keresztény hitre térítette a kunok határmenti törzseit a országukat a magyar királysághoz csatolta.¹ Az új hódítás biztosítására a határvédelmet már előbb teljesen új alapokra fektette a központi hatalom. Nem elégedett meg többé a végvárak kislétszámú magyar helyőrségével, hanem egész népcsoportokat telepített zárt egységben a veszélyes zónába, bizonyos korlátozott autonómiával felruházott s a megyei közigazgatástól független területeket szervezve belőlük. II. András király 1224-ben kelt diplomája, az erdélyi szászok jogi helyzetének évszázadokon keresztül legfontosabb alapokmánya, egyetlen zárt nemzetiségi szervezetbe fogta össze a különböző időben, különböző német vidékekről, s amint láttuk, más és más birtokviszonyok közt betelepített délerdélyi német vendégeket, mindnyájukat a király által kinevezett szebeni bíró hatáskörébe utalva. Egyúttal, hogy a terület közigazgatási egységét és belső békéjét biztosítsa, kivonta közülük szomszédságukból a székelyeket, akikre az eddig elégtelenül ellátott keleti határvédelem érdekében volt szükség. A (szász) sebesi székelyek földjét, mint amelyet a szászok kapnak, kifejezetten említi az oklevél² valószínűleg ugyanekkor üritették ki a székelyek a későbbi szászvárosi szék területét és a mai (Szász)orbó környékét is véglegesen.² A székelyek keletre vonulása lehetségessé tette a kőhalmi, szerdahelyi, szászsebesi és szászvárosi szász székek kialakulását. A két előbbi eredeti

¹ Makkai László: *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen, 1936. 15–18

² »Universus populus incipiens a Waras usque ad Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus« (ZW. I, 34). Hunyad megyének is eredetileg székely lakosságúnak kellett lennie, mert a Zsil folyó egyik ágát még 1501-ben is Székelyzsilnek (Zekelsyl) nevezik egy oklevélben, ettől északra emelkedik a mai Lunkány falu mellett a Vârfu Secuiului nevű hegy s 1291-ben Szászváros közelében Bencenc falu birtokosai: »Stephanus et Dominicus filii. Benchench de genere Siculorum« (Cs. V, 75, 110 és Györffy: *A székelyek eredete*, 43). Maga (Szász)város neve is (*Waras*, további hangfejlődés során *Város*, ebből a német *Broos* és a román *Orăștie*) magyar, tehát ezen a területen magyarnyelvű népesség, nyilván székelység élt s 1224-ben földjük a Szászföldre kebeleztetvén, valószínűleg ekkor vándoroltak el kelet felé. A mai Szászorbó, éppenúgy mint Szászsebes és Szászkézd környéke szintén székely lakosságú volt, mert a mai Háromszék megyében kialakult sepsi (azaz sebesi), kézdi és orbai székekben nincs Sebes, Kézd és Orbó nevű hely, neveiket a székek tehát azokról a később szász lakosságúvá vált falvokról kapták, ahonnan a székelyek kivándoroltak. Szászsebes esetében ez a kivándorlás bizonyítható is, a másik kettő pedig ezáltal bizonyossá válik. A mai Szászorbó vidékéről sem vonulhattak el később a székelyek, mint Szászsebes környékéről, mert Szászorbó beleesik a király által 1224-ben szász közigazgatás alá helyezett terület határai közé. A székelyeknek erre az áttelepedésére Asztalos Miklós hívta fel a figyelmet (*A székelyek őstörténete letelepülésükig*. Kolozsvár, 1932).

magyar és szláv lakosságának máig fennmaradt helynévi nyomait már említettük, (Szász)város és (Szász)sebes városok nemcsak maguk magyar eredetűek, hanem mindkettőnek környékén a volt székely lakosságnak történeti emlékei is maradtak.¹ Az eredeti háromhoz így a XIII. század elején újabb négy szász szék járult. Hasonló egységesítésen ment át települési terület is. A szászok közül kivont sebesi és orbói székelyeket az eddig csak gyér szláv lakosságú háromszéki medencébe telepítette át a király, ahol ezek a sepsi és orbai székeket alapították. A székelység eddigi délnyugat-délkelet tengelyű elhelyezkedése ezáltal észak-déli irányúvá vált s a Nagyküüllő alsó folyása mentén visszamaradt töredékek még a XIII. század folyamán követték a keletre vándorlókat, ezt a területet is a szászoknak engedve át. A Székelyföld (terra Siculorum) a XIII. század elején már kerek földrajzi fogalom, olyan közigazgatási egység, mely a szász székek összességéhez hasonlóan kivételt a fehérmegyei ispán hatásköre alól és külön királyi ispán (comes Siculorum) alatt áll.

A ROMÁNOK BEVÁNDORLÁSA

Az Anonymus által ismert románok kétségtelenül abban az időben kerültek Magyarországra, mikor a királyok a nemzetiségeknek még nem biztosítottak a megyei hatóságoktól független, területi autonómiát. Lakóhelyük, a bihari hegyvidék a határvédelemben semmi jelentőséggel nem bírván, később sem kaptak ilyen szervezetet, aminthogy a velük együtt emlegetett besenyők sem részesültek ebben a kedvezményben. Minthogy pedig minden bizonyíték hiányzik ennek a korai román szigetnek és a későbbi, XIV. századeleji biharmegyei románságnak közvetlen, folyamatos kapcsolatáról, talán azt is feltételezhetjük, hogy a besenyőkkel együtt a XIII. század folyamán eltűntek erről a vidékről. Az sem lehetetlen, hogy az erdélyi határvédelem átcsoportosításának nagy rendező akciója kapcsán, mint a székelyeket, őket is keletre helyezte át a királyi hatalom s ez esetben a fogaraskörnyéki románok és besenyők a bihariaknak lennének leszármazói. Ilyen áttelepítésre éppen a szóbanforgó területről van példánk, a mai udvarhelymegyei székelyeket a bihar-

¹ Szászváros környékének székelységét a megelőző jegyzetben kimutattuk. Szászsebesen pedig, melyet – mint láttuk – 1224-ben kifejezetten a székelyek földjének állít a király, a Székely-utca neve őrzi az ottmaradt székely töredék emlékét (Maksai Ferenc: *A szászság megtelepülése, az Erdély és népei* már többször idézett gyűjteményes munkában, 91).

megyei Telegdről szólította el a királyi parancs.¹ Bárhogyan is áll a dolog, kétségtelen, hogy a XIII. század elején, pontosabban 1206 és rang között az Olt mellett, Kerc környékén már románok éltek, mégpedig szállásterületük egy részén besenyőkkel birtokközösségekben, ezekkel együtt katonai szolgálatot teljesítettek s résztvettek a szebeni ispán által 1213-ban Aszen Burul bolgár cár ellen vezetett hadjáratban is.² Egy 1223-ban kelt oklevél »terra exempta de Blaccis« kifejezése alapján mivel az »exemptio« szó a középkori nyelvhasználatban bizonyos iurisdictio alól való mentesítést jelent,³ kétségtelennek tartjuk, hogy a szászokhoz és a székelyekhez hasonló, bár sokkal kisebb területi kiterjedésű autonóm kerületet alkottak. Belső szervezetükről azonban semmi adat nem maradt fenn s csak a hátszegi román kerület viszonyaiból következtetve gondoljuk, hogy itt is vajda állt a románok élén, aki, mint a szászok és székelyek keblti tisztviselői, a helyi közigazgatást irányította, míg a felső irányító és ellenőrző hatalmat a magyar király ispánja gyakorolta. A fogarasföldi románok vajdájáról és ispánjáról okleveles adat nem maradt, ha azonban feltételezzük, hogy ez a kerület is, mint a hátszegi, átnyúlt a hegyeken a későbbi havaselvi román vajdaság területére, akkor a câmpulungi régi római katolikus templom egyik 1300-as évszámot viselő sírkövén szereplő »Laurencius comes de Longo-campo« személyében esetleg az egyik magyar ispánt kereshetjük.⁴ A hátszegi román kerületről többet tudunk ugyan, de ez csak 1247-ben tűnik fel s ezért korát csak fenntartással vezethetjük vissza a század elejére.⁵ Szervezetét azonban közelebbről is meghatározhatjuk, ismerjük vajdájának (Litvoj) nevét is, aki a magyar ispánnal (1276 Petrus comes de Hatzak) a mai Hunyad megye déli és a mai Kisoláhország északi részére kiterjedő kerületet igazgatta s akiről az a »terra Litva« elnevezést kapta.⁶

¹ Györffy: *A székelyek eredete*, 47, 62.

² DV. 22.

³ Exemptio... liberatio... ab iurisdictione; eximere... subditos a iurisdictione comitum... eximios fecit (Antonius Bartal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae, 1901. 253, 254).

⁴ C. C. Giurescu: *Istoria Românilor*. București, 1935. I, 325.

⁵ ZW. I, 73: »... ab Olatis terram Lytua habitantibus excepta terra Harszoc« etc. Mint ahogy az »Olatis« forma nyilván másolási hiba »Olacis« helyett éppen úgy »Harszoc« helyett is valószínűleg »Hatszoc« állott az eredeti szövegben. Az oklevél ugyanis eredeti példányában nem ismeretes, csak egykorú pápa átírásban.

⁶ »Terra kenazatus Lytuoy woiauode« (1247. ZW. I, 73). Az eddigi kiadások a DV. 20 kivételével mind hibásak, mert a szóbanforgó szöveget »terra kena-

A fogarasi és hátszegi román határőrkerületek s a bihari hegyvidék román szórványain kívül a XIII. század első feléből nincs adatunk egyéb magyarországi román lakosságra. Míg a magyarok (és székelyek) s a szászok beköltözködésének körülményeit és településterületük kiterjedését közvetett (régészeti, nyelvészeti adatok) és közvetlen (krónikák, oklevelek) történeti források alapján aránylag részletesen megismerhetjük addig a románokról a XIII. század közepéig alig van adatunk, illetőleg minden adat a fentemlített néhány kis szigetre vonatkozik. Teljesen hiányzik Erdély korai toponimiájából is a román elem; az összes nagyobb folyók s a XIII. század végéig feltűnő minden más földrajzi egységek (hegyek, erdők, vidékek, városok, falvak) neve óriási többségben magyar, kisebb részben szláv és német eredetű.¹ Kétségtelen tehát, hogy legalább is a XIII. század közepéig jelentékeny számú románság nem élhetett Erdélyben, amit világosan bizonyít az is, hogy a románoknak magyar élő nyelvben használt népeve, a szláv közvetítésű »oláh« is csak 1247-ben tűnik fel, addig a krónikák és az oklevelek egyaránt az egykorú tudós nyelvből kölcsönzött »Blacus« névvel jelölik meg őket.² Ezt a körülményt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a XIII. század első felében, az úgyszólván egész Erdélyt benépesítő magyarság még nem került románokkal érintkezésbe.

A TATÁRJÁRÁS NÉPESEDÉSI KÖVETKEZMÉNYEI

Alig oldódott meg a magyar birodalom keleti határait nyugtalanító kun probléma, rövidezen újabb, sokkal komolyabb veszedelem jelentkezett. A nomád pásztornépek történetében általánosan ismert lavinaszerű gyorsasággal haladó tatár hódítás a dél-oroszországi steppe elfoglalása után Magyarországra zúdult s az ellenállást egyetlen döntő csatában megtörve, két évig tartó szörnyű pusztításban tombolta ki magát.

zatus Lynioy vaivoda« formában adták vissza, sőt előfordul a »Lyrtioy« változat is, azonban e sorok írójának módjában volt a vatikáni regesták megfelelő lapjait fényképmásolatban tanulmányozni s megállapítani, hogy kétségkívül a »Lytuoy« változat a helyes, amit egyébként bizonyít a vajdának 1285-ben és 1288-ban »Lython«, illetőleg »Litua« alakban előforduló neve is (DV. 30, 32). A hátszegi ispánra vonatkozólag lásd ÁUO. XII, 174.

¹ Ld. Kniezsa cikkét e kötetben.

² Lukinich – Fekete-Nagy – Gáldi – Makkai: *Zur Geschichte der ungarländischen Rumänen* (Ostmitteleuropäische Bibliothek. Budapest, 1941. No. 29/A). 44–49.

Falvak hosszú sora tűnt el a föld színéről, a lakosság nagy részét lemészárolták vagy rabságba hurcolták, míg azokat, akiknek sikerült idejekorán az erdőkbe és hegyekbe menekülniök, az éhhalál fenyegette. Amíg a tatárok remélték, hogy Magyarországon véglegesíthetik uralmukat, mindent megtettek, hogy az első, a megfélemlítést szolgáló rémtettek után a lakosságot rejtékhelyéről előcsalogassák s termelő munkájának folytatására bírják, utóbb azonban kényszerültek az országot kiüríteni s a csábításaiknak engedő és falvaikba visszatért földműveseket is kivégezték. Füstölgő romokkal telt, elnéptelenedett tájat hagytak maguk után, mikor 1242-ben, rabok ezreit hajtva magukkal, elvonultak. Pusztításaikat talán Erdély szenvedte meg leginkább. Kadan és Bogutaj tatár vezérek a Szamos, Maros, Olt és a két Küküllő völgyén haladva át évszázadok kultúrmunkáját semmisítették meg, s a magyar és szász lakosságot kiirtották, vagy falvai elhagyására kényszerítették.¹ Rogerius mester váradi kanonok, aki az eseményeknek szemtanúja volt, megrendítő képet fest Erdély elpusztulásáról. Délről északra az egész Mezőségen, tehát a magyarlakta területen áthaladva, napokig nem találkozott élő emberrel, bár a begyepesedett ösvények és utak, a feldúlt veteményes kertek, a sűrűn feltünező, romladozó haranglábak s Gyulafehérvárt a legyilkoltaknak a paloták és templomok romjai közt fehérülő csontjai mind egy nemrég még népes és virágzó tartományra emlékeztettek. Először a kolozsmegyei Fráta magyar falu melletti erdős hegyen talált emberekre, akik félig fakéregből készült kenyérrel tudták csak megkínálni.² Leírásának hitelét kétségtelenné teszik más egykorú források: egyik szerint Kolozsvárt »végtelen sokaságú magyart« öltek meg a tatárok,³ az erdélyi püspök pedig még 1246-ban is azt panaszolja, hogy

¹ A tatárjárás részletes leírását lásd Hóman–Szekfü: *Magyar Történet*, 6. kiadás, I. Budapest, 1939. 537–555 s különösen a mellékelt térképet.

² »Terram depopulatam et vacuum cepimus peragrare... basilicarum siquidem campanilia de loco ad locum erant nobis signa ducencia... nam erant vie et semite antiquate et ab herbis et vepribus totaliter occupate. Porrum, cepe et allia, que in rusticorum hortis remanserant... mihi pro maximis deliciis ferebantur. Tandem vix octavo die a silve recessu ad Albam venimus civitatem, in qua nihil potuit reperiri preter ossa et capita occisorum, basilicarum et palaciorum muros diruptos et subfossos... Et erat ibi ad decem miliaria iuxta silvam villa, que Frata dicitur in vulgari, et infra silvam... mons mirabilis et excelsus... Magna ibi hominum et mulierum confugerat multitudo... obtulerunt nobis nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistatum.« (SRH. II, 595–586). Fráta román lakói a XIV. század végén telepedtek meg (DV, 414).

³ Egy Párisban talált egykorú kézirat szerint »in quodam castro, quod dicitur Clusa, ceciderunt infinita multitudo Ungarorum« (Századok, 1882, 431 – 432).

egyházmegyéje a tatár pusztítás miatt annyira elnéptelenedett, hogy a püspöki birtokoknak alig van lakossága.¹ Az erdélyi magyarság, amelyik a század elején még arra is képes volt, hogy a kunok meghódoltatásával szerzett Kárpátokon túli területekre telepesrajokat bocsásson ki,² óriási vérvesztést szenvedett és az országot újjászervező IV. Béla királynak idegen bevándorlókkal kellett az emberhiányt pótolnia.

Elsősorban újabb német vendégek érkeztek az eddigi német települési területek hézagainak kitöltésére, sőt itt-ott a kipusztult magyarság helyére is. Ekkor nyerte el német lakosságát a Nagy-Küküllő mentén létesült négy új szász szék (Selyk, Medgyes, Segesvár, Kezd), melyeknek eredeti magyar lakosságáról helynevek tanúskodnak (*Arbegen, Wurmlloch, Kopisch, Mediasch, Nimesch, Schässburg, Keisd*, stb.) s a terjeszkedés átcsapott észak felé Küküllő megyébe, északnyugat felé pedig Alsó-Fehér megyébe is, ahol azonban a magyar magánbirtokosok földjeire települt szászoknak már nem sikerült délebbre lakó testvéreikéhez hasonló politikai és területi autonómiát kivívniok. A tatárjárást követő nagy népmozgalom során így a Nagy-Küküllő és az Olt köze, néhány hátramaradt magyar szórványt kivéve (pl. Szakadat és Halmágy környéke) összefüggő szász népiségűvé vált. Ugyanilyen szász terjeszkedés figyelhető meg északkeleten, az új telepésekkel felfrissített Beszterce környékéről dél felé, a Maros irányában, szintén eredetileg magyar vidéken (magyar eredetű német falunevek: *Schueret, Simkrugen, Kindeln, Zaipen, Ungersdorf, Almosch, Schogen, Sches, Warmesch, Feisket, Arkeden, Kikesch, Eidau, Zepling, Arminesch, Tekendorf*, stb.). Ezenkívül néhány fontosabb közlekedési vagy gazdasági központban is telepedtek le németek a megritkult magyarság közé, mint pl. a tatárjárás előtt még tiszta magyar Kolozsvárt és környékén, vagy Torockó, Zalatna, Abrudbánya bányavárosokban, ezek azonban soha nem képezvén számbeli többséget, a középkor folyamán felszívódtak az új erőre kapó magyarságban.

A szász előretöréssel kapcsolatban a Nagy-Küküllő alsó folyása mentén lakó utolsó székely töredékek is csatlakoztak a század elején

¹ »Sua diocesis hostili persecutione Thartarorum ad tantam inhabitantium devenerit raritatem, quod a tempore persecutionis usque ad sua tempora nulli vel pauci in Alba... et in aliis curtibus pontificalibus... habeantur inquilini« (ZW. I, 72).

² »In Cumanorum episcopatu... de regno Ungariae tam Ungari quam Thoutonici et alii orthodoxi morandi causa... transeunt« (ZW. I, 60). Az »orthodoxi« kifejezéssel az oklevél a római katolikusokat jelöli a kun püspökség területén élő »schismaticus« népekkel, elsősorban románokkal ellentétben. Vö. Makkai: i. m. 26–34.

továbbköltözött néptársaikhoz, utoljára a kézdiék, akiknek egyik ága Háromszék megyébe, a másik pedig a székelység tömbjétől messze, a Torda melletti elnéptelenedett királyi várföldre telepedett. Ez utóbbiak alapították Aranyosszékét. Még a XIII. század folyamán indult meg a háromszéki medencében élő székelyeknek az Olt, majd onnan a Maros forrásvidéke felé való terjeszkedése s így a Székelyföld elérte körülbelül a mainak megfelelő határait, melyeken belül hét szék (Udvarhely, Maros, Seps, Orbai, Kézdi – e három utóbbi az ú. n. Háromszék–, Csík, Aranyos), majd ezekből újabb hat fűszék alakult ki.¹

Míg magyar-német viszonylatban a nemzetiségi arány jelentékenyen nem változott, addig a román népelem a tatárjárás után hirtelen sokszorosára duzzadt fel s Erdély hegyvidéki tájainak, ahol eddig csak szórványos szláv csoportok éltek, új etnikai képet adott.

A román bevándorlás nagy lendületét nemcsak az elnéptelenedés okozta emberhiány, hanem a magyar társadalomfejlődés nagy fordulata is magyarázza. Említettük, hogy a XII. század végén a társadalmi erők a királyi egyeduralkodó rovására kezdenek érvényesülni. Az öntudatosodó nemesség nemcsak a politikai életben kért magának szerepet, hanem a királyi magánbirtokokra is szemet vet. Erre alkalom nyílt a görög-magyar háborúk, majd az egyre gyakoribb határontúli hódító hadjáratok során, mikor a királyi megyék hadereje nem bizonyult elégségesnek s a király a gazdagabb nemesség katonai segítségére is rászorult; Ennek az ára azonban mindig újabb és újabb birtokadomány volt, ami viszont egy nagybirtokos arisztokrácia kialakulását indította meg. Ezzel párhuzamosan csökkent a királyi megye jelentősége is, míg végül a maga költségén katonáskodó, szabad birtokos nemesekből álló páncélos sereg használhatóbbnak bizonyult a nehézkes és az eladományozások folytán létszámban is fogyatkozó megyei hadaknál. Ez a belátás indította a királyokat a szabad birtokosok számának növelésére, ami együttjárt a királyi várbirtok újabb csonkulásával, mert egyre több katonáskodó vár jobbágy kapott adománybirtokot s vált ezzel szabad birtokos nemessé, A XIII. század elejére ez a folyamat annyira meggyorsult, hogy az eredeti megyerendszer már felszámolás előtt állott. A király tulajdonában úgyszólván csak a lakatlan hegyvidékek maradtak, míg a benépesített

¹ A tatárjárás utáni székely és szász települési mozgalomra vonatkozólag lásd Györffy: *A székelyek eredete*, i. m. 67–71 és Maksai: i. m. 96–97. A helynevek eredetére lásd Kniezsa cikkét e kötetben, továbbá Gustav Kisch *Nordsiebenbürgisches Namenbuch* (Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XXXIV, 5–153) és ugyancsak tőle: *Erloschenes Magyarentum im Siebenbürger Sachsenlande* (u. o. XLII, 135–160).

terület falvai egyrészt az előkelő nagybirtokos nemzetségek, másrészt az önállósult várnépek kezébe kerültek. Az egyházi nagybirtok, mely a királyság megalapításakor is tekintélyes volt, szintén növekedett a felszóló királyi uradalmakból történő adományozás útján.¹

Erdélyben a fejlődés menete lassúbb volt ugyan, de ugyanazt az utat: követte. Azok az előkelő nemzetségek, melyeknek tagjai a király környezetében forogtak s a magas udvari állásokat töltötték be, a XII. és XIII. század fordulóján Erdélyben is kezdenek birtokokat kapni. Köztük legkorábban ismertek s egyúttal a legvagyonosabbak a Kácsik nemzetség tagjai, akik a tartomány északkeleti szögletében, a Marostól északra (a mai Dextrászeplak körül) hatalmas uradalom birtokába jutottak.² A Kaplony és Aba nemzetségek Szolnok-Doboka megyében,³ a Csanád és Ákos nemzetségek Erdély déli részében,⁴ szintén a magyar településterület szélén nyertek birtokadományt. A francia eredetű s a hagyomány szerint a XII. század végén bevándorolt Kőkényes-Radnót nemzetség a Kácsik-birtokok szomszédságába telepedett, mint egyedüli idegen nemzetség, melynek főága Erdélyben élt.⁵ A német Hermány nemzetség, mielőtt egyik ága Erdélybe, Hunyad megyébe került volna, előzőleg a Dunántúlon volt birtokos.⁶ A fentiekből látható, hogy a korai nagyobb magánuradalmak mind az erdélyi medence szélső pontjain, a hegyvidékhez közel keletkeztek, itt tehát nem annyira a már benépesített királyi birtokok felbomlásáról és magánkézre jutásáról, mint inkább a királynak arról az átgondolt tervéről van szó, hogy a tartomány betelepítésénél a magánbirtokosokat is felhasználja. Akkor még az emberanyag ritkább és értékesebb volt, mint a bőven rendelkezésre álló föld s így a király a gyéribben lakott szélső területen átháríthatta a benépesítés gondját a megadományozottakra, akik kétségtelenül külső magyarországi falvaik népfölöslegét használták fel erre a célra.

A királyi megyerendszer végleges felszámolása Erdélyben a tatárjárás után zajlott le. Magyarország nyugati és középső részében addigra ez már megtörtént s IV. Béla és utódai csak az általános magyar fejlődésbe kapcsolták be a távoli fekvése miatt elmaradt Erdélyt, mikor kiengedték kezükből Dész, Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár és Doboka

¹ *Magyar Művelődéstörténet*. I, 118–119.

² Balázs Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Bp., 1939. 35.

³ Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek*. I, 50, ÁUO. VIII, 10.

⁴ Iczkovits: i. m. 6–7, Cs. V, 173, 181, 827.

⁵ Balázs Éva: i. m. 36.

⁶ Cs. V, 12–14.

várait, az eddigi megyei központokat, az első háromnak lakosait városi kiváltságokkal ruházva fel, az utóbbi kettőt az erdélyi püspöknek, illetve a Dobokai nagybirtokos családnak adományozva.¹ Ennek megfelelőleg a várak környékén fekvő falvokról is lemondtak, melyek nagyrésze az addig is ottlakó várkatonaság nemesi birtoka lett s így a Mezőségen, a magyar települési terület központi részein sokszáz családot számláló magyar kis- és középbirtokos nemesi társadalom alakult ki, melybe beolvadtak az előkelő nemzetségeknek a birtokosztódások folytán szegényedő tagjai és több székely és szász család, melyek népükből kiszakadva, katonai érdemek révén királyi kegyből a nemes birtokosok közé emelkedtek, vagy magyar nemesekkel házasodtak össze.² Ez a lélekszámban is tekintélyes magyar kis- és középnemesség később olyan vidékeken is képviselte a magyar etnikumot, ahol a jobbágyság a román bevándorlás következtében már nem volt magyar eredetű. A társadalmi átalakulás nemcsak felfelé, hanem lefelé is éreztette hatását. A királyi birtokokon szolgáló, alacsonyabborsú népelemek a király közvetlen fennhatósága alól kikerülve, elvesztették nemcsak eddigi kedvezőbb jogállásukat, hanem az emelkedési lehetőséget is, mert a katonáskodás ezután a nemesnek kizárólagos joga és kötelessége lett. Amint a nemesiség egyre több jogot kapott (kivívta a földjein élő alacsonyabbrendű népelem fölötti bíraskodás jogát, a nemesi adómentességet, a megyerendszer korából fennmaradt s a birtokokkal együttjáró különféle terhes szolgálatok – hírnöki, határőri, vadászati, katonaállítási kötelezettségek – eltörlését) s egységes jogállapotú, csak személyes hadbavonulással terhelt »rend«-dé szervezkedett, úgy tűntek el az alsó népréteg különböző jogokkal és kötelezettségekkel járó, egyéenként más és más

¹ Dés város lakóit már II. András király (1205–1235) kivette a megyei ispán hatósága alól (ZW. I, 65), s koraiak lehettek Torda hasonló kiváltságai is az oklevelek azonban a tatár beütéskor elégték s 1291-ben megújítottak (ZW, I, 181). Kolozsvár azonban már csak 1270 –1272 körül vált ki a megyeszervezetből (ZW. I, 319). Gyulafehérvár 1279-ben került a püspök kezére (ZW. I. 186), míg Doboka várát 1272 előtt kapta adományba Kőkényes-Radnót nem béli Mikéd bán, a Dobokai-család őse (HO. VI, 240). A két utoljára kialakult megye központjai, Küküllővár és Hunyad még sokáig királyi birtokok maradtak,

² Az általános fejlődésre lásd *Magyar Művelődéstörténet*. I, 119, 132, A várföldek eladományozásáról és a helyi nemesség keletkezéséről ír Balázs Éva i. m. 58 – 63, Iczkovits: i. m. 8 –11. (Kolozs és Fehér megyékre vonatkozólag.); Szász eredetűek a Pókafalvi, Hosszútelki, Balázsfalvi, Kisenyedi, Kelneki, Vízaknai, stb. magyar nemes családok (Iczkovits: i. m. 17, 20 – 26, 42). Főleg Torda és Kolozs megyék keleti felében birtokot nyert számos székely családról tudat Cs. V, 280 – 283, 289–292, 654–657.

társadalmi állást biztosító sajátos szolgálatai is (udvarbíró, tárnok, szakács, iparos, stb.). Ennek megfelelően a földesúri népek kötelezettségei összeolvadnak mintegy az átlagszinten, s mikor királyi rendelet szabja meg a terhek mértékét, létrejön az egységes »jobbágy«-osztály, mely a földesúri népek legelőkelőbb, szabad rétegének nevét örökli. Erdélyben ez a fejlődés a XIV. század közepén zárul le, 1342-ben nyeri el az erdélyi nemesség a jobbágysági fölött való bíraskodás jogát.¹

A szilárd körvonalat nyerő társadalmi osztályok (földesúri hatalom alatt élő *jobbágyok*, kiváltságokkal felruházott *polgárok*, szabad birtokjoggal élő és adómentes *nemesek*) mellett Erdélyben sajátos rendi formációt képvisel a területi autonómiáját megőrző és egyedeiben a nemesi szabadság s a polgári kiváltság közt mozgó jogállású székely és szász társadalom. Belső életrendjük a XIII. századra ugyanis már annyira kialakult, hogy a társadalmi kiegyenlítődés hatásájuk nem terjedt ki, nem illeszkedtek be egyik »rend«-be sem. Ha a románok is egész tömegükben a hasonló nemzetiségi autonómiák kialakulásának korában érkeztek volna, egységes renddé való fejlődésük aligha ütközik akadályokba, mivel azonban bevándorlásuk súlya a XIV. századra esik, kénytelenek voltak az adott keretek közé illeszkedni s, amint látni fogjuk, a nemesi vagy a jobbágysági osztályba olvadni. A XIII. században a nemesi társadalom kialakulásával párhuzamosan a nyugati hűbériség egyes vonásai is érvényesülni kezdenek, amit maguk a királyok segítettek elő, hogy a várnépek elvesztését új elemekkel pótolják. Így keletkezett az ún. conditionarius nemesség, mely örökithető tulajdonjogú királyi adománybirtokokat élvez, de ezek a birtokok pontosan megszabott, főleg katonai szolgálattal vannak megterhelve. A fejlődés során azonban ezek is a nemességbe való teljes beolvadás útján haladnak. A rendiség egységesítő elvét a társadalom életében is keresztezik hasonló tünetek. A nagybirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai hatalma számos szegényebb nemest von hatáskörébe és szolgálatába, akik anyagi ellenértékért (ellátás, birtokadomány, védelem, stb.) az uradalmak igazgatását, az arisztokrata körüli személyes szolgálatokat végzik s háború esetén annak zászlója alatt vonulnak hadba, beleilleszkedve kenyéradójuk szélesebb értelemben vett családjába. Innen »familiaris« nevük. Nem-nemes egyének is emelkednek a nagy földesurak környezetében felelősségteljes és jövedelmező pozícióba, felszabadulnak a jobbágysági terhek alól, néha még önálló birtokot is kapnak uruktól, de megmaradnak

¹ A jobbágyság kialakulásáról lásd *Magyar Művelődéstörténet*. I, 188. Az erdélyi nemesek bíraskodási jogáról: F. VIII-4, 621.

annak iurisdictionja alatt. Különösen az egyházi nagybirtokon fejlődik ki ilyen félnemes réteg, az ú. n. egyházi nemeseké. Legfőbb különbségi köztük és az országos nemesek közt, hogy felső hatóságuk mindig a földesúr marad, míg az utóbbiak, ha a nagyúrhoz fűződő familiaris köteléküket felbontották, újra közvetlenül a király bírói hatáskörébe tartozik.¹

Az országos nemesség autonómiájának szerve az átalakult megye, mely nem a királyi birtokon élő népek szervezete többé, hanem általános közigazgatási egység, melynek bírói székén nemcsak kinevezett királyi hivatalnokok, hanem ezekkel (az ispánokkal és alispánokkal) együtt a szabad nemesek közönsége által választott ú. n. szolgabírák és esküdtek (iurati assessores) ítélnek. Erdélyben a királyi megyék végleges felbomlása után, a XIII. század legvégén alakul ki az új, nemesi megye, de nem érte el a külső magyarországi teljes autonómiát, mert itt a vajda mint közigazgatási csúcstisztviselő, egyetlen nagy megyeként kormányozta a tartományt, rendszeren az egész terület számára egy helyen tartott közgyűlést s az erdélyi nemesség nem megyénként, hanem együttesen választotta a szolgabírákat, rendszeren egy-egy megye számára kettőt-kettőt, szemben a Magyarország nyugatabbra eső vidékein szokásos négy-néggyel.² A rendszer alapvonalai azonban természetesen itt is megfeleltek az általános magyar fejlődésnek, sajátos különbség csak annyi, hogy a hagyományosan Tordán tartott erdélyrészi nemesi közgyűlésre mind rendszeresebben hívták meg a székely és szász autonóm kerületek képviselőit is, míg végül az egységes eljárás biztosítására a nemesség, székelység és szászág 1438-ban »unió«-t kötött s ettől kezdve az általános erdélyi érdekű ügyekben a három »natio« közösen határozott.

A politikai és társadalmi keretek Erdélyben tehát sok évszázadra szóló érvénnyel kialakultak, mikor az eddig csak szórványosan jelentkező román népelem nagyobb tömegekben kezdett az erdélyi földre bevándorolni. Erre a tatárjárás utáni nagy újjárendezés adott alkalmat. A tatár veszedelem katonai tanulságai meggyőzték az uralkodót a síkságon fekvő, megyei központokul szolgáló várak védhetetlen-

¹ A XIII–XV. század magyar társadalmában érvényesülő hűbéres vonásokról lásd Váczy (*Magyar Művelődéstörténet*. I, 141, 186) s különösen Mályusz Elemér (*Magyar Művelődéstörténet*. II, 85–92) cikkeit. A királyi conditionarius nemességről írt Fekete-Nagy Antal: *Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban*. Domanovszky-Emlékkönyv. Budapest, 1937.

² Az erdélyi nemesi megyék kialakulásáról és középkori szervezetéről lásd Tagányi tanulmányát (*Szolnok-Doboka vármegye mon.* I, 238–330).

ségéről, e helyett a megközelíthetetlen hegyi várak építését és védelmének megszervezését kezdte meg. Az így keletkezett várak környéke az azonban, mezőgazdasági művelésre nagyrészt alkalmatlan lévén, lakatlan volt, sőt földművelő magyar lakosság utólagos betelepítése is szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött s csak ott ígért sikert, ahol erdőirtással termőföldet lehetett nyerni. Várnépre pedig szükség volt s ezt csak olyan népelemből szervezhettek, melynek gazdasági létalapját az eddig alig kihasznált dús hegyi legelők adják meg. Kézenfekvő tehát, hogy a király az észak felé való vándorlásuk során Erdély déli határhegységet elérő balkáni román juhásztorokat vette erre a célra igénybe, annál is inkább, mivel a századeleji határvidék-rendezerkor katonai és gazdasági használhatóságukról meggyőződhetett.

Az újonnan érkezett románok már nem kaptak a hátszegi és fogarasi kerületekéhez hasonló autonómiát, hanem az új királyi várak várnagyai (rendesen magyar nemesek) főhatósága alá rendelték őket. Az Erdélyt övező hegyvidéken a XIII. század második felében vagy azután keletkezett várak: *Törcs* (Brassótól délre), *Salgó* s ennek magánkézre jutása után a helyette alapított *Talmács* (a mai Szeben megyében), *Hunyad*, *Déva* (Hunyad megyében), *Miháld*, *Sebes*, *Zsidó*, *Halmos.*, *Illyéd*, *Krassófő*, *Borzafő*, *Kövesd* (a mai Krassó-Szörény megyében), *Szád*, *Váradja*, *Solymos* (Arad megyében), *Világos*, *Desznő* (a régi Zaránd megyében), *Sólyomkő* (Bihar megyében), *Valkó* (a régi Kraszna megyében), *Csicsó*, *Bálványos* (a mai Szolnok-Doboka megyében), *Sebes* (Kolozs megyében), *Léta*, *Jára* (a mai Torda-Aranyos megyében), *Kecskés* (Alsó-Fehér megyében), *Görgény* (a mai Maros-Torda megyében), távolabb északon pedig *Nyaláb* (Ugocsa megyében), *Aranyos* és *Kővár* (a mai Szatmár megyében) a középkor folyamán nagyrésztben román várnép által megszállott kerületek középpontjai voltak.¹ A hátszegi és fogarasi román kerületek vajdáik hűtlensége miatt elvesztettek eddigi önállóságukat s legkésőbb a XIV. század első felében szintén várkerületekké szerveztettek át.²

¹ A részletekre vonatkozólag lásd a román betelepülés menetét tárgyaló fejezeteinket.

² »Lython woyuoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparat et proventus illus partis nobis pertinentes nullis admonitionibus reddere curabat... magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo opere fidelitatis pugnando cum eodem, ipsum interfecit et... tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuerit restauratum« (1285. AUO. XII, 434). A leírt esemény IV. László uralkodásának elején (cum... regnare cepissemus) történt s kétségkívül a mai Kis-Oláhország (Oltenia) területére vonatkozik, mely 1247-ben, mint láttuk. Hátszeg vidékével együtt Litvoj vajda kormányzata alatt állt.

A XIII. század második felében csak a délerdélyi hegyvidék s az ahhoz közeleső területek népesültek be románokkal. 1288-ban a salgói és törcsi királyi várak románjairól hallunk¹ s közel egyidőben már magán-

Minthogy az utolsó hátszegi ispán 1276-ban fordul elő s így akkor még Hátszeg autonómiája fennállott, Litvoj halálát s egyúttal Hátszeg kerületének egy várnagy kezére való bízását 1277 körül képzelhetjük el. 1315-ben ugyan előfordul még »comitatus de Hatzak« (DV. 50), ez a kifejezés azonban nem jelent semmit, mert a »comitatus« jelzöt gyakran használták olyan közigazgatási kerületekre is, melyeknek nem volt ispánja (comes). Erre vonatkozólag lásd Pesty Frigyes I. *Az eltűnt régi vármegyék*. Budapest, 1880. I, 9–11. A XIV. század folyamán a hátszegi kerület igazgatása sohasem ispán, hanem várnagy kezében van (Cs. V, 45), a várnagy a bírói fórum is (DV. 146, 399, 508). Ami a kercvidéki (fogarasi) román kerületet illeti, annak autonómiája megszűnéséről megközelítő időpontot sem tudunk, 1252-ben »terra Olacorum de Kyrch« még említetik (ZW, I, 78), maga Fogaras helység azonban nem bizonyítható, hogy már a XIII. században hozzátartozott volna, mert 1291-ben a környékbeli románok is azt vallják, hogy az már azelőtt Csák nembeli Ugrin mester magyar előkelő nemesé volt (ZW. I, 177. Vö. DV. 34–35). A román kerület kezdetben tehát jóval kisebb területet foglalt el, mint a mai Fogaras megye, melynek keleti felét 1372-ben »nova plantatio terre Fugaras«-nak nevezi Vlaicu havaselvi vajda egy oklevele (ZW. II, 386). Ennek a mai Havaselvére átnyúló részei valószínűleg még a XIII. század végén leszakadtak s az ottani román vajda, akárcsak Litvoj, megpróbált függetlenül a magyar királytól. Károly Róbert király 1330-ban megkísérelte Bazaraba vajdától ezeket a területeket visszaszerezni, de hadjárata szerencsétlenül végződött. Később azonban a havaselvi vajdák visszatértek a magyar király hűségére s a középkor folyamán több ízben hűbérbirtokul kapták Fogaras kerületét, mely így csak később, mikor a királyok huzamosabb időre saját kezelésbe vették, nyert a többi román kerülethez hasonló szervezetet (1464: districtus regius Fogaras. I. Pușcariu: *Fragmente istorice*. Nagyszeben, 1907. IV, 64).

¹ »Volachis de Cybiniensi et de Burcia comitatibus« (DV. 31). Mivel az egyébként szász önkormányzat alatt álló szebeni és brassói kerületekben csak Salgó és Törcs várak voltak közvetlenül királyi kézen, tekintettel arra, hogy ebben a korban románokat máshol, mint királyi birtokon aligha kereshetünk, itt csak e két várhoz tartozó román várnépről lehet szó. Igaz, hogy Salgó és Törcs tulajdonképpen Fehér megyének voltak a szász területbe beékelte szigetei s így az oklevélnek is így kellene feltüntetnie őket, ha valóban a hozzájuk tartozó románokról van szó, de figyelembe kell vennünk, hogy ugyanakkor nemesekről és székelyekről is beszél, akik e két szász kerületben laknak, tehát világos, hogy nem közigazgatási, hanem egyszerűen nemhivatalos földrajzi egységnek fogja fel a »districtus«-t, hiszen sem a nemesek, sem a székelyek nem tartozhattak szász joghatóság alá. Mindez azért fontos, mert ebben a korban még nem hihető, hogy román telepések a tulajdonképpeni szász földön is megjelentek volna, amire a szóbanforgó oklevél helytelen értelmezése útján következtetni lehetne, Fr. Müller más megoldást javasol, amennyiben úgy véli, hogy a mondott nemesek, székelyek és románok nem laktak állandóan a két szász kerületben s nem is

birtokon is megjelennek román telepések. Az erdélyi püspöki káptalannak IV. László király (1272–1290) engedte meg, hogy Enyed, Dálya, Füleld és Ompolyica nevű alsófehérmegyei földjeire 60 család román telepítsen¹ 1292-ben pedig a hunyadmegyei Györk fia Sándor magyar nemes nyer hasonló engedélyt Illye, Fenes és Szád marosmenti birtokaira² Ugyancsak még a század végén tűnnek fel románok magánföldesurak hitósága alatt Bihar megye erdősegei szélén, a Fekete- és a Sebeskörös völgyében.³ Ezekkel azonban ki is merül minden, a XIII. századi magyarországi románságra vonatkozó tudásunk s míg 1301-ig a ma románoktól is lakott keletmagyarországi részeken közel ezer, túlnyomó többségben magyar népiségű falut és várost említenek az oklevelek,⁴ addig ugyanezen a területen ugyanazon korszakból összesen 9 olyan lakott hely ismeretes, ahol románok is éltek. Láttuk, hogy ezek közül hétnek a települési ideje majdnem pontosan meghatározható s így az 1283-ban először előforduló biharmegyei Oláhtelek s az 1294-ben szereplő brassóvidéki Tohán, más néven Oláhtelek keletkezését sem tehetjük korábbra.⁵

Mindenesetre feltűnő körülmény, hogy míg románok már a XIII. század elejétől kezdődőleg s a tatárjárás után mind sűrűbben tűnnek fel a forrásokban, falvaikról csak ilyen gyér adataink vannak. Azt sem lehet feltételezni, hogy pl. az Erdélyben 1301 előttről ismert mintegy 400 helység közt a fentebb említetteken kívül lett volna más

Fehér megye közbeékelődő részeinek lakosairól van itt szó, hanem arról, hogy az akkoriban Erdély déli részében tartózkodó IV. László király itt gyűjtötte az akkoriban nemesekből, székelyekből, szászokból és románokból álló hadseregét (Haben 1288 im Hermannstädter Gau und ina Burzenland neben den Sachsen auch ungarische Adlige, Szekler und Rumänen gewohnt? Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1935, 281 sköv.). Ennek a magyarázatnak itt nem részletezhető nehézségei lévén, valószínűbbnek kell tartanunk az előbbit, melyet egyébként G. E. Müller is magáévá tesz, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* (Hermannstadt, 1912) című munkája 313. lapján.

¹ 1293: DV. 38-41.

² »Olocos possit aggregare ac aggregatos retinere.« Századok, 1908, 577.

³ »Olahteluk« falu a Sebeskörös mellett (1283. ÁUO. XII, 382). Ungarys sive Olachys sive nostris sive ecclesie, sive infra indagine Solumus, sive extra constitutis« (Roland erdélyi vajda levele, 1294. ÁUO. X, 153). A szóbanforgó »Solumus« nem más, mint a mai Gyepüsolymos a Feketekörös völgyében.

⁴ Makkai László: *Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben*. Erdélyi Múzeum, 1943, 36. jegyzet.

⁵ DV. 42.

román lakosságú is és csak az oklevelek hallgatták el a lakosok népi hovatarozását, mert ugyanaz a 400 falu és város még a XIV. század végéig sem román jellegű, pedig ezidőtájt már százával jelentkeznek a román telepek. A kérdés megoldásához közelebb visz, ha a XIII. századi 9 román helység nevét megvizsgáljuk. Öt közülük (*Enyed, Fülesd, Illye, Fenes, Szád*) kétségtelenül magyar, kettő (*Dálya, Ompolyica*) szláv eredetű, míg a két *Oláhtelek* már nevével is elárulja, hogy magyar környezetben keletkezett, mert románlakta vidéken hasonló nemzetiségi megkülönböztetés érthetetlen lenne. Nyilvánvaló tehát, hogy az első állandó román telepek már fennálló magyar, esetleg szláv falvak határain belül jöttek létre, következésképp a románság valamilyen okból kifolyólag nem volt alkalmas önálló települések megalapítására. Ez az ok pedig a bevándorló románság sajátos életformájában keresendő.

A ROMÁNSÁG PÁSZTORI ÉLETFORMÁJA

Köztudomású tény, hogy egész Kelet-Európában, bizonyíthatólag már a XI. századtól fogva a »vlach« népnév egyértelmű volt a »pásztor«, mégpedig a nomád juhász fogalmával. Az erdélyi románok ősei, a középkori északbalkáni (szerbiai és bulgáriai) románok a XIV. század elejéig nomádok voltak, amit bizonyít a szerb királyoknak az a szokása, hogy valahányszor hegyvidéki birtokokat adományoztak el, okleveleikben az adomány tárgyát a »sela i Vlasi«, azaz »falvak és oláhok« kifejezéssel jelölik meg, s míg a falvak esetében megelégszenek azok egyszerű felsorolásával, addig a románokat egyenként megnevezik, nyilván azért, mert nem laktak állandóan egy helyen, hanem nyájaikkal a környező hegyekben kóboroltak.¹ Ma is élnek a Balkánon román nomád pásztorok s ezek éppen úgy költözködnek családjukkal, kunyhójukkal, minden vagyonukkal egyetemben,² mint ahogy középkori elődeik »figendo tentoria«, azaz sátrat ütve szálltak meg a dalmáciai Trau határába.³ Ez az életmód tette lehetővé, hogy a románság aránylag rövid idő alatt Magyarországon is nagy területeket tudott megszállni.

A magyarországi románok kezdettől fogva mint juhászok tűnnek fel s lényegében véve az egész középkoron át ez marad főfoglal-

¹ HD. 1-2, 771, 774, 794, 797, továbbá S. Dragomir: *Vlahii din Serbia* (Anuarul Institutului de Istorie Natională, Cluj, 1921-22) 280-287 és K. Kadlec: *Valaši a valáske právo*. Praha, 1916. 134-166.

² Kadlec: i. m. 123-134.

³ S. Dragomir: *Vlahii și Morlacii*. Cluj, 1924. 37, 71.

kozásuk. Még a XVI. században is azt írja róluk Erdély kiváló ismerője, Varancsics Antal esztergomi érsek, hogy kevesen laknak közülük a sík területen, nagyrészt a hegyekben és erdőkben élnek nyájaikkal.¹ Mindennél többet mond s egyúttal a balkáni és magyarországi román pásztor-kultúra bensőséges kapcsolatairól is tanúskodik a románok »nemzeti« adóneme, a juhötvened (quingagesima ovium), melyet csak a románok fizettek mint jellegzetesen juhtartással foglalkozó népelem. Magyar területen már 1256-ban úgy szerepel, mint a románok egyetemes adója, bár »quingagesima« néven először csak 1293-ban fordul elő.² Mibenlétéről és behajtásának módozatairól számos középkori forrás emlékezik meg, általában 50 juh után egy juhnak és egy báránynak beszolgáltatásából állott.³ Szerbiában ugyanezt az adónemet »travnina«-nak (fűpénznek) nevezték s hajszálpontosan megfelelt a magyarországi ötvenednek.⁴ Egyébként a románoknak más népelemektől adózási téren való különbségét a szerb források éppen úgy hangsúlyozzák, mint a magyarok.⁵ Részleteiben is azonos a szerbiai »travnina«-val és a magyarországi ötveneddel a horvátországi románoktól szedett »trav-

¹ »Rari in apertis locis incolae, montibus ac silvis plerumque cum suo pecore pariter obditi« (*Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II. Pest, 1867, 143). Hasonló tartalmú tudósítások tömegesen idézhetők, így 1567-ben a magyar kamara jelentésében: »Walachi qui tantum in silvis et montibus non sentemendum pecorum numerum alunt« (HD. II-5, 612), vagy Náprágyi Demeter erdélyi püspök szavai: »Valachi dispersi sunt per totam provinciam, montosa praesertim inhabitant loca« (1599. HD. IV-1, 285), stb., stb.

² »Regalis proventus ex parte Siculorum et Olacorum in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet« (DV. 25); »Quingagesima« (DV. 40).

³ »De quinquaginta vero ovibus unam ovem cum uno agnello solvere deberent« (1446. BO. I, 653). »Is modus in exactione ipsius quingagesimae observari debet:... ex quinquaginta una ovis cum agnello et miora... ex sentum similiter oves duae cum agnellis et miora« (1548. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. Budapest, 1875. 241).

⁴ A szerb királyoknak négy oklevelében is részletezve van ez az adó, mely lényegében 100 juh után 2 juh és 2 bárány, vagy 50 juh után egy juh és egy bárány adásából áll (Kadlec: i. m. 136–137, Dragomir: *Vlahii din Serbia*, 285–291).

⁵ A szerb király a banjai kolostor 1313–18 körül kelt adománylevelében kifejezetten megmondja, hogy a románok, más adózóktól eltérően nem a nagy, hanem a kis tizedet (azaz az ötvenedet) fizetik (Kadlec: i. m. 136, Dragomir: *Vlahii din Serbia*, i. m. 285). Ugyanígy a váradi káptalan 1374-ben kelt statumaiban olvassuk: »subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis« (DV. 256). Magyarországon ez a különböztetés élesebb, mert itt a románokat görögkeleti vallásuk is elválasztotta az őslakosságtól.

nina.«¹ Csak a párhuzam teljességéért említjük meg, hogy a szerbiai és magyarországi románok mellékadói is (tejtermékek, báránybőrök, gyapjúszőttesfélék, lovak, stb.) azonosak.² A bolgár forrásanyag szegénysége miatt nem tudjuk közvetlenül kimutatni, hogy a bolgáriai románok is az egyetemes román pásztoréletforma részesei voltak, annál meggyőzőbben igazolják azonban ezt a bolgár nyelv román jövevényszavai, melyek nek zöme a pásztorokodás szókincséből való.³ Mind a Balkánon, mind a Dunától északra élő románok tehát egységes, csak egy régi, szoros földrajzi együttéléssel magyarázható pásztor-jogszokást követtek, mely azoknak az országoknak, melyekbe vándorlásaik során eljutottak, jogrendjétől függetlenül alakult ki s melyet a Balkánon »zakon Vlachom«, Magyarországon pedig »ius Valachicum« névvel neveztek.⁴

A román pásztor kultúrának, amint azt a fentebb idézett balkáni példából láttuk, lényeges alapvonása volt a nomadizmus. Nem kétséges tehát, hogy a magyarországi románok is érkezésük idején nomád juh-pásztorok voltak. Egyedül ez magyarázhatja meg azt a körülményt, hogy olyan vidékeken, ahol már a XIII. század második felében nyomóindokok alapján feltételezhetjük román elemek jelenlétét, falvaik a XIV., XV., sőt néha csak a XVI. században tűnnek fel a történeti forrásokban. A megjelenéstől a megtelepülésig tehát tekintélyes idő, néhol több évszázad telt el, a közbeeső korszakban a románság állandó lakóhelyek nélkül, nyájait legelőről legelőre terelgetve, egy-egy vidéken többkevesebb időt töltve vándorolt a hegyekben.

Az első magyarországi románoknak szállást nyújtó királyi várbiratok földrajzi fekvése sokáig lehetővé tette ezt az életmódot. A vár közvetlen szolgálatára rendelt népelemek – mint később látni fogjuk rendszeren a földművelő, letelepült magyarok és szlávok közül kerültek ki, a románok inkább adójukkal járultak hozzá a várszervezet fenntartásához s a fölétük rendelt várnaggyal csak főnökeik, a kenézek és a vajdák érintkeztek; ezek feleltek az ötvened pontos beszolgáltatásáért, melyet ők szedtek össze a közrománoktól,⁵ s ugyancsak ők teljesítették szükség esetén katonai szolgálatot is, mely békeidőben a hegységek gerincén

¹ »Na leto travarinu od sto ovac po dvi« (Dragomir: *Vlahii și Morlaccii*, 68.

² Kadlec: i. m. 136, Dragomir: *Vlahii din Serbia*, 285, DV. 70, 256.

³ Th. Capidan: *Raporturile lingvistice slavo-române*, Dacoromania III.

⁴ Dragomir: *Vlahii din Serbia*, 285, DV. 401. Az »oláh jog« kérdésének Kadlec cseh történész egész könyvet szentelt (i. m.).

⁵ »Johannes... quotquot villas in facie terrarum earundem collocasset, proventus et reditus earundem semper tamquam Kenezys administrasset castro...« (1378. DV. 277); »Omnes etiam proventus nostros et universa iura

vonuló özéséből, háború esetén pedig személyes hadbavonulásból állott¹ A várszolgálat azonban még a kenézeket sem kötötte állandó lakóhelyhez, amint azt az Illyéd krassószörénymegyei királyi vár kenéseinek példája mutatja, akiket 1363-ban lakóhelyük bizonytalansága miatt egy birtokhatár megvonásakor keletkezett pörben a szembenálló felek nem is kíséreltek meg a tárgyalásra megidézteni, tudván, hogy a bírói közegek úgyszem fogják őket megtalálni s így a pör a végtelenségbe húzódhatik.² A szóbanforgó határmegállapítás dátuma (március 9.) mutatja, hogy itt nem állandó téli szállással bíró s csak nyáron a hegyekben tartózkodó, hanem nomád román pásztorokról van szó, mert ebben az időpontban az erdélyi hegyi legelőket még vastag hó borítja s a román pásztorok köztudomásúlag napjainkban is csak április végén, Szent György napja táján kezdenek nyájaikkal a hegyekbe felhúzódni. Ugyanerről a vidékről más közelkorú adat is áll rendelkezésünkre, mely a románok nomadizmusát bizonyítja. A pápa 1373-ban azoknak a szakadár románoknak megtérítéséről beszél, akik a krassószörénymegyei Sebes vár környékén sátrakban, a legelőkön laknak, nagyszámú (állataikat legeltetve).³

A magyarországi román várkerületek központjainak általánosan megfigyelhető magyar elnevezése a román pásztoréletnek egy másik jellemvonására utal. Míg a nagyállattartó nomád pásztoroknak, amilyen eredetileg a magyarság is volt, úgyszólván egész élete a síkságon zajlik le, addig a juhászoknak igazi életterülete a hegység. A XIV. század végéig a magyarországi románság sem távolodott el a hegyvidéktől,

ex parte dictorum Wolacorum nobis et dicto comiti nostro provenientia idem woyvoda fideliter nobis tenebitur administrare« (1364. DV. 177); «*Adrianus decanus exactor quinquagesime nostre olacalis de omnibus kenezis nostris... quibus nobis ipsi kenezi quolibet anno tenentur*« (1331. DV. 70). A három adat, melyekhez még sokat idézhetnénk, Kelet-Magyarország különböző területeiről való, az első az Illyéd várhoz tartozó krassószörénymegyei Vaja királyi birtokra, a második a beregmegyei románokra, a harmadik az erdélyi káptalan birtokaira vonatkozik.

¹ A sebesi kerület román kenézei 1369-ben 200 főnyi határőrséget tartottak fenn, a bolgárok ellen viselt hadjáratban pedig »*singuli singulariter cum rebus nostris pariter et personis*« elkísérték a királyt (DV. 219–220); a talmácsi vár románjai 1383-ban »*assumpserunt ipsi Walachi custodiam alpibus*« (DV. 302).

² »*Kenezey holahorum ad ipsum castrum pertinentes... in ipsarum metarum ereotione contendere non potuissent, quos tamen citare propter eorundem mansionis seu residencie incertitudinem noluisse, sed vestre maiestatis deliberacioni commisissent*« (PK. 55).

³ »*Circa Wlachos scismaticos, quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia, quibus habundant pascendo... circa Sebest*« (DH. I–2, 207).

telepeinek keletkezése túlnyomó többségben a XV. századira esik. Ez a körülmény messzemenő társadalmi következményekkel jár, A nagyállattartó pásztornép nyáron elszéled a füves pusztákon s télen tömörül össze folyókmenti szállásaira, a társadalmi érintkezésnek, közösségi kérdések együttes elintézésének fődőszaka tehát a tél s ha beáll a megtelepülés kezdete, ezek a síksági téli szállások válnak az első állandó központokká. A hegyi juhásztort azonban éppen a tél szakítja el társaitól. Mihelyt lehúzódik a mélyebben fekvő völgyekbe, az időjárás megakadályozza, hogy a hóborította hegygerincekkel elválasztott más völgyek lakóival érintkezésbe jusson, nem is beszélve arról, hogy ha nyájainak teletetésre alkalmas legelőt keresve, messzeeső sík vidékeket keres fel, mert ilyenkor tőle nyelvben, szokásban idegen, letelepedett népek közé kerül s még inkább elválík saját társadalmától. Nyáron azonban a juhnyájaknak a hegyekbe felfelé vezető útjai a füvei fennsíkokon találkoznak s néhány hónapon keresztül alkalom nyílik az egyébként egymástól távolélő juhászok találkozására. Természetes, hogy ezt a nyári időszakot használják ki a tulajdonképpeni társadalmi élet tömegmegnyilvánulásainak, ünnepeinek, üzletkötéseknek lebonyolítására. Ma is élő példája s egyben a nomád román pásztorélet társadalmi vonatkozásaira fényt vető maradványa ezeknek a régi pásztor-találkozóknak a Bihar-hegység egyik 1400 méter magas fennsíkján, a Gainán tartott »leányvásár«, mely vásárral egybekötött pásztor-ünnepség s végső fokon az egymással nem közlekedő völgyek románságának évenként visszatérő találkozója, elsősorban a fiatalság megismerkedése és házasságkötések létrejötte céljából.¹ Az ilyen vásárral egybekötött ünnepeket a középkori románság »vasárnap«-ot, »ünnepe«-et jelentő szláv kölcsönszóval »nedeia«-nak nevezte² s innen kapták azok

¹ Robert Ficheux: *Une foire aux filles en Roumanie*, Alençon, 1928. Ilyen hegyi vásárokat a románság ma is nagyszámban tart s tartott a multban is. A házasságkötéssel függ valószínűleg össze annak a »Poiana Muierii« (asszony fennsíkja) nevű fennsíknak a neve is, ahol a hunyad- és szebenmegyei román, pásztorok tartják hegyi vásárukat (N. Dragomir: *Din trecutul oierilor mărgineni*. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, II, 212–215). A kérdés-összefoglalásával megpróbálkozott Ion Conea: *Vechile Nedei din Munții Clopotivei* című cikkében a Sociologia României című sorozat *Clopotiva, un sat din Hațeg* című kötetében, București, 1940. 91–118, de sem anyaga nem elégséges még, sem szempontjai nem tisztázottak.

² 1533-ban a váradi püspök György karánci vajdának Illyefalván tartandó évi vásárt (»nedelye«) engedélyez (Jakó: i. m. 263). Ez a »nedeia« szónak »vásár« értelemben való eddig ismert első előfordulása, de mint hegynév már 1373-ban előjön (»Wegsaghauasa alio nomine Nedele«) Máramarosban (DV. 249).

s füves fennsík jellegű hegycsúcsok, melyeken az összejöveteleket tartották, a *Nedeia* nevet. Mindenütt a keletmagyarországi hegyvidéken, ahol csak román juhászok voltak, folyt vagy folyik, megtaláljuk ezt a hegynevet.¹ Különösen jellemző és tanulságos ebből a szempontból a radnai hegység juhászati térképe, melyen a máramarosi Visó-völgyből és a besztercemegyei Szamos-völgyből a hegységbe vezető »juhok útjai« éppen ott találkoznak, ahol a Nedeia nevű hegycsúcs s tövében a legkiterjedtebb legelők vannak feltüntetve.² Nem kétséges, hogy ha a több, ma is román juhászok színteréül szolgáló erdélyi hegyvidékről hasonló térkép készülne, a nyájak felhatolásának irányát jelző vonalak éppen a Nedeia nevű hegycsúcsok, illetőleg fennsíkok körül futnának össze.

Mindez nemcsak azt bizonyítja, hogy a magyarországi románság egész társadalmi élete kezdetben a nomád juhászok függvénye volt, hanem megérteti azt is, hogy miért nem jöttek létre a völgyekben román népi központok, városszerű képződmények. A völgy nem gyakorolt központosító hatást a román pásztorokra, társadalmi életük közösségi megnyilvánulásai a hegységek legmagasabb pontjain zajlottak le. A magyar szervezésű közigazgatás viszont nem követhette őket vándorlásaik során, ezért egy-egy hegyvidék számára a völgyben jelölt ki olyan helyet, ahol a magyar várhatóságok időnként találkozhattak a románság képviselőivel a közös ügyek elintézésére.

A nomád román hegyipásztorok kisebb csoportokra oszolva, ideiglenes tanyákon helyezkedtek el a legelők közelében. A lakásul szolgáló sátrat (cort) és szélesebb értelemben az állatok számára készült karámkokkal, ólakkal s a tejtermékek előállítására szolgáló kezdetleges helyiségekkel együtt az egész pászortelep a Balkánon az albán és román nyelvben közös ősi szóval »katun«-nak (cătun) nevezik,³ Erdélyben a költözködés tényét még erőteljesebben kifejező latin eredetű »mutare« elnevezés mellett a magyar »sálás« és a szláv »stână« is használatos.⁴ Ahol a hegyvidék erre alkalmas, még ma is előfordul, hogy a román pásztorok télen is sátorban élnek nyájuk mellett s egyáltalán nem ereszkednek le a völgybe.⁵ »Descensus in alpibus«, »hospicia vulgo zallas« néven a

¹ Conea: i. m., 106–108, Tiberiu Morariu: *Vieața pastorală în Munții Rodnei*. București. 1937, 10–11.

² Vö. Morariu: i. m., a kötet végéhez mellékelte első térkép.

³ Dragomir: *Vlahii din Serbia*, 286, 288, 290, 292, stb.

⁴ Morariu: i. m. 12, 17.

⁵ Uo. 165.

középkori magyar oklevelekben is előfordulnak a román pásztortanyák,¹ melyek, mióta a románság áttért a helyhez kötött életmódra, csak nyári szállásként szerepelnek. A XIII. század második felében s egyes vidékeken az egész középkoron keresztül azonban ezek a költöző tanyák a románság egyedüli települési formáját jelentették.

A nomadizmus kérdésével függ össze a román földművelés kérdése is. A magyarsággal kapcsolatban már előbb említettük, hogy a nomád pásztoréletmód nem zárja ki teljesen valamelyes kezdetleges földművelés gyakorlatát. Semmi akadály sem volt annak, hogy azokon a vidékeken, ahol huzamosabban tartózkodtak a pásztorok, a gyepek egy részét fel ne törjék s gabonanövényeket ne termesszenek. Mire az illető földdarab kimerült volna, a nyájakkal úgyszólván új legelőterület felkeresésére indultak. Intenzív mezőgazdasági kultúra azonban nomád életmód mellett természetesen nem fejlődhetik ki s ezért nem képzelhető el, hogy a földművelés a románságnak kezdettől fogva a pásztorkodással egyenlő fontosságú foglalkozása lett volna.² Már a román nyelv agrártermino-

¹ MM. 75, 630.

² Laurian Someșan: *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen* (Bukarest, 1941) című tanulmánya olyan hibás kiindulópontokra van felépítve, hogy következtetéseinek nagyrésze nem állja ki a tudományos kritikát. Eltekintve attól, hogy Dácia ókori földművelés-kultúráját közvetlen kapcsolatokba hozza a XII. század végén bevándorló románokkal, fő tévedése abban van, hogy eltúlozza az erdélyi hegyvidéken folytatott román földművelés jelentőségét. Bár alapjában helyesen állapítja meg a román nép gazdasági fejlődésének fokozatait (»Eine Phase der periodischen rumänischen Herdenwanderungen wahrscheinlich vom Beginn des 13–14. Jahrhunderts bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Im demselben Zeitabstand faßt die Landwirtschaft immer mehr und mehr Fuß und schließt, zum Schaden der periodischen Herdenwanderungen, mit einem völligen Sieg ab«, 29. lapon) s a középkorról szólva elismeri, hogy »die Vieh- und Schafzucht war zu jener Zeit: die Hauptbeschäftigung der Rumänen«, a földművelés pedig »blutleer« volt (35. lapon), mégis azt állítja, hogy az erdélyi hegyvidéken a római kort megelőző idők óta fogva töretlen folytonosságban kiterjedt földművelés folyt, melynek emlékei a ma már elhagyott, valaha szántóföldnek használt terraszok s ezt a földművelést, a nélkül, hogy bármilyen középkori okleveles bizonyítékot hozna fel, a románságnak tulajdonítja. A hegyvidéki és mezőségi terraszokat a tudomány eddig valóban a rómaiakat megelőző népességgel hozta kapcsolatba (vö. Cholnoky Jenő, *Földrajzi Közlemények* XLI [1913], 131), de nem állapítható meg, hogy a rómaiak után ezeket valóban továbbra is eredeti rendeltetésüknek megfelelően használták volna ki, még kevésbé, hogy a románság ezeken rendszeres földművelést folytatott volna, sőt, amint ezt Someșan is megállapítja, éppen a románlakta vidékeken teljesen el vannak hagyva. Olyan bizonyítékok, melyek az erdélyi románságnak mai földművelési népszokásaira épülnek,

lógiaja is az ellenkező felfogást támogatja. A fontosabb gazdasági növények, termelési eljárások és néhány eszköz neve ugyan az ősi nyelvkincshez tartozik, (*meiu* »köles«, *grâu* »búza«, *orz* »árpa«, *secară* »rozsa«, *cânepă* »kender«, *in* »len«, *linte* »lencse«, *curechiu*, *varză* »káposzta«, *ceapă* »hagyma«, *aiu* »fokhagyma«, *nap* »répa«, *pepene* »dinnye«, *măr* »alma«, *pară* »körte«, stb., továbbá *a ara* »szántani«, *a semăna* »vetni«, *a secera* »aratni« *a treera*, »csépelni«, *sapă* »kapa«, *grapă* »borona«, *fân* »széna«, *paie* »szalma«, stb.), de láttuk, hogy ezek a fogalomkörök az ugyancsak nomád magyarság előtt sem voltak ismeretlenek. Nagyobb különbség csak a kerti vetemények tekintetében áll fenn a románság javára, de ennek igen egyszerű magyarázata az, hogy a románság földrajzilag mindig közelebb élt a fejlett kertkultúrájú népekhez, mint a dél-oroszországi steppén pásztorkodó magyarság. Ami viszont a szárított takarmánynövények ismeretét illeti, tudjuk, hogy ezek még az állandóan a hegyekben élő román pásztorok állattartásában is szerepet játszanak, mert a hegyekben télen lehetetlenné válik a szabadban való legeltetés; viszont a magyarság (amelyik a széna és a szalma rendszeres felhasználását a szlávoktól tanulta) a télen is legeltetési lehetőséget nyújtó steppéken istállózásra nem volt rászorulva. Az ősbalkáni és latin földművelési szavak tehát éppenúgy nem jelentik a románoknál a nomadizmus lehetetlenségét és az intenzív földművelés ősiségét, mint ahogy nem állítjuk a honfoglalás előtti magyarságról, tekintélyes régi földművelési szókincse ellenére sem, hogy a földművelés főfoglalkozása, ő maga pedig állandóan letelepült nép lett volna. A román pásztorok a nagyobbarányú földművelésre és a megtelepült életmódra kétségtelenül idegen népek, még pedig szlávok és magyarok hatására tértek át.

évezredes távlatba tudományos komolysággal nem vetíthetők vissza, Someșan pedig ezeket tartja döntőknek. A román földművelés ősiségét olyan feltételezések sem teszik elfogadhatóvá, mint pl. az, hogy »das Steppenvolk der Magyaren konnte den Ackerbau von niemand lernen, bevor sie nicht mit der romanischen eingesessenen Bevölkerung... in Berührung kamen« (100. l.), mert hiszen köztudomású, hogy a magyar köznyelvben nyoma sincs román eredetű földművelési kölcsönszavaknak. Végül az az érv, hogy »die größte Bevölkerungsdichte am Ausgang des Mittelalters sich in der Umgebung der Berge, Gebirge und auf dem Rücken dieser Gebirge konzentriert« annyira nem áll helyt, hogy – amint később látni fogjuk – éppen az ellenkezője az igaz. Someșan tanulmánya a történelmi fejlődéssel tisztában lévő olvasót éppen arról győzi meg, hogy az erdélyi román földművelés ősiségének tétele tarthatatlan s hogy a pásztorfoglalkozást csak igen későn, más népek hatására váltja fel a románoknál a földművelés.

A SZLÁV-ROMÁN EGYÜTTÉLÉS

Szlávokkal még a nyelvegység korában, tehát akkor, mikor még a ma ismert összes románok földrajzi egységben éltek valahol az albánok szomszédságában, érintkezett, sőt szoros kapcsolatokat vett fel a románság. Ez a Balkán-félszigetre lokalizálható szláv-román együttélés döntő hatással volt a román kultúra kialakulására. Itt nemcsak a tulajdonképpeni szellemi műveltséget értjük, mely a románoknál gyökeréig szláv jellegű, hanem a társadalmi, és gazdasági téren jelentkező szláv befolyást is, mely nem kisebb jelentőségű.

A szlávok, mint kezdetől fogva földmívelő nép, a románság felé is a földmívelés addig ismeretlen elemeit közvetítették. Az összes román dialektusokban vannak közös szláv földmívelési kölcsönszavak (*ovăz* »zab«, *castravete* »ugorka«, *vișin* »meggy«, *coasă* »kasza«, *greblă* »gereblye«, *stog* »asztag«, *lopată* »lapát«, *grădină* »kert«, *brazdă* »barázda«, *graniță* »határ«, *obor* »kerített hely«, stb.), tehát a földmívelő életformáihoz való közeledés már a X. század előtt, a románság szétvándorlását megelőzőleg megindult.¹ Olyan méretűnek azonban ezt a korai szláv hatást még nem tarthatjuk, hogy a pásztoréletforma válságát idézhette volna elő, hiszen a románságnak a X. század után bekövetkező gyorsütemű és rendkívül nagy területre kiterjedő szétvándorlása sem magyarázható mással, mint a nomád pásztorokodással. A minket érdeklő kárpáti (helytelen elnevezéssel dákoromán) románság nyelvében a szláv eredetű földmívelési szavak a balkáni román dialektusokkal közös szláv közvetítésű agrárterminológiát mennyiségben és minőségi súlyban annyira meghaladják, hogy a tulajdonképpeni román földmívelés kezdeteit az északi románságnál csak a Duna balpartjára való érkezés utánra tehetjük.

A Kárpátok mindkét oldalán feltehetőleg már a VI. század óta nagyszámú földmívelő szláv lakosság élt, amelyik napjainkra teljesen felszívódott a románságba, de a folyó- és helynevek százai bizonyítják, hogy főleg a hegyvidék peremén mindenütt megelőzték a románokat. Áll ez nemcsak Erdélyre, ahol a magyar honfoglalás előtti szlávok nyomait már említettük, hanem még sokkal nagyobb mértékben Moldva és Havaselve, a későbbi két román vajdaság területére is.² A Kárpátok-

¹ Th. Capidan: *Elementul slav în dialectul aromân* (Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, III-II. 4. București, 1925). 25 – 30.

² Havaselve és Moldva toponimiájának nagytömegű szláv elemeiről összefoglalást nyújt Xenopol–Vlădescu: *Istoria Românilor din Dacia Traiană*.

ban pásztorkodó románság évszázadokig élt együtt ezekkel a szlávokkal, sőt azt mondhatjuk, hogy a mai románság sok tekintetben a kárpáti szláv kultúrának és népiségnek továbbörökítőjévé vált, mert a szláv elemek nyelvi, társadalmi, gazdasági, szellemi téren a mai románságban könnyen kimutathatók.

A bevándorló románság a kárpáti térség letelepült s helyileg szervezett életrendjével először szláv közvetítéssel ismerkedett meg. A földművelési eszközök és eljárások zöme az északi román nyelvben szláv eredetű nevet visel (*hârleț* »ásó«, *ciocan*, *târnâcop* »csákány«, *imblăciu* »csép«), maga az eke (*plug*, *rariță*) is, melyet a macedóniai románok latin eredetű szóval jelölnek, míg az északiaknál a szláv eszköz ezt is kiszorította. Szláv terminológiája van az eke részeinek (*grindeiu*, *drug*, *oiște*, *brăzdar*, *cucură*, *plaz*, *cotigă*, *telegută*, stb.), a csép egyes részeinek (*dârjă*, *oglagie*), a termények betakarításának (*pleavă polyva*», *snop* »kéve«, *polog* »rend«, *clai*e, *copită*, *ploscă*, *plastă* »különböző boglyafélék«), s ami a legjellemzőbb, a szántóföld fajtáinak és egységeinek (*șarină*, *erivină*, *zăvoiu*, *miriște*, *ogor*, *pârlog*, *șelină*, illetve *sfoară*, *răstăv*, *tabună*, *șușaniță*, *fâstoacă*, *șurină*, *delniță*, *cut*, *raclă*, *jirebie*, *pogon*, *stânjen*, stb.).¹ Az igazi földművelés ott kezdődik, mikor egy nép a szántóföldet minőségileg osztályozni tudja, művelését megszervezi, részeit megkülönbözteti s a birtoklásmódot szabályozza. Az így szervezett földművelésnek pedig, mint látjuk, a román nyelvben annyira szláv jellegű a szókincse, hogy eredeti latin szavaknak ilyen nagymértékű kiszorulását nem tételezhetjük fel, tehát mint egyedüli lehetőséggel, mélyreható életmódcserevel kell számolnunk. A kertgazdaságban és szőlőművelésben a szláv hatás, ha lehet, még nagyobb; a termények egy részén kívül úgyszólván az egész idevonatkozó terminológia szláv (*a sâdi* »ültetni«, *a plivi* »gyomlálni«, *a stropi* »öntözni«, *sad* »palánta«, illetve *drojdie* »borseprő«, *tescovină* »törköly«, *chișeliță* »csiger«, *putină* »puttony«, *morcov* »murok«, *bob* »bab«, *mac* »mák«, *dovleac* »tök«, stb.)

București, é. n. II, 55–63. Etimológiái ugyan gyakran hibásak, de inkább a szláv elemek rovására téved, tehát az összkép alapján helyes. A szóbanforgó két román tartomány toponimiájának rendszeres feldolgozása még hiányzik, Iorgu Iordan érdekes munkája (*Rumänische Toponomastik*. I–III. Bonn-Leipzig, 1924–26) csak nyelvészeti szempontokat vesz figyelembe s így eredményeit a népesedéstörténet csak újabb, huzamos és komoly munkát igénybevevő feldolgozás után értékesítheti.

¹ Al. Bocănețu: *Terminologia agrară în limba română*. Codrul Cosminului, II–III, 119–268, N. Iorga: *Anciens documents de droit roumain*. Paris-Bucarest, 1930. I, 5.

A kis csoportokban élő, társadalmilag és politikailag majdnem teljesen szervezetlen románság első szilárdabb körvonalú társadalmi és politikai intézményeit is a szlávoktól vette át. Mint látjuk, a kárpáti szlávok vajdák és kenézek vezetése alatt állott s ezt a két elnevezést kezdte alkalmazni a románság is a saját főnökeire. Míg a Balkánon a román pástortorcsoportok vezetőinek elnevezése körül a legnagyobb bizonytalanság és változatosság uralkodik, addig északon a szláv hatás elég erős volt ahhoz, hogy a többi elnevezést kiszorítva, a »vajda« és a »kenéz« számára szerezzék meg az egységuralmat.¹

A szláv-román együttélés, mely tudvalevőleg a szláv elemek beolvadásával végződött, a kárpáti térben területenként időtartamban és intenzitásban erősen különbözött. Kétségtelenül legtovább Moldvában és Havaselvén tartott,² míg Magyarországon csak a mai Bánságban és a szomszédos vidékeken húzódott ki a középkor végéig. A tulajdonképpeni Erdélyben csak a déli részeken talált a románság jelentősebb szláv népelemre, északon, a hozzáférhetlenebb hegyvidéki tájait kivételével a szlávok a románok érkezése előtt megmagyarosodott. Világosan mutatják ezt az erdélyi román földrajzi nevek. Míg délen többről kimutatható, hogy a románok közvetlenül a szlávoktól vették át (*Târnavă*,

¹ A balkáni románok élén álló vezetőt a középkorban időnként és területenként másként nevezték. A szerb forrásokban *sudce*, *knez* vagy *premičjur* a neve, a görögök már a XI. században a szláv *celnik* névvel jelölik, ez mai napig is a macedo-román pástorközösség vezetőjének elnevezése, de a középkor folyamán a dalmáciai románoknál is találkozunk vele, sőt elvéve Szerbiában is előfordul. Boszniában és onnan nyugatra gyakori a *katunar* név, ritkább ellenben a *vladika*. Már itt külön kiemelendőnek tartjuk, hogy a románok élén álló *vojvoda* (vajda) kizárólag a magyar király országaiban jelentkezik. Magyarországon egyébként az egyetlenegyszer előforduló *sondi* (bíró, vö. a szerbiai *sudce*-vel) mellett a románok vezetőit *vajdáknak* és *kenézeknek* hívják. Mindezek az elnevezések kivétel nélkül szláv eredetűek, vagy – mint a latin-görög *premičjur* és az ősbalkáni *katunar* – szláv alakot mutatnak fel. Arra, hogy a románok vezetőjüket saját nyelvükön nevezték volna el, egyetlen esetet sem ismerünk; a vegliai románok főnökei »*kapi*« nevet viselnek 1468-ban, de ez sem román, hanem olasz eredetű, mert a román »*cap*« (fej) szónak többese nem »*capi*«, hanem »*capete*«. Ide számíthatjuk az albánban is meglévő »*bac*« (jelentése: főjuhász) nevet, mely ma is élő román szó és a katunnal egyetemben ősi balkáni elnevezés. A középkorban azonban tudtunkkal ezzel az elnevezéssel a román vezetőket sehol nem jelölték. A pástorközösségek élén álló egyén megjelölése tehát a legnagyobb következtelenséget mutatja. (HD. I-2, 771 – 772, 796 – 800, Kadlec i. m. 146, 130, 147, Dragomir: *Vlahii și Morlaccii*, 30, 71 – 72, DV. 71).

² Erre vall a két tartomány szláv toponimiájának Kelet-Magyarországhoz képest sokkal nagyobb kiterjedése, lásd a 384. l. 2. jegyzetét.

Dobra, Cerna, Streiu folyónevek, *Bălgrad, Grid, Clopotiva, Grădiște, Săliște, Cacova, Brazova, Bran* helységnevek, stb.), addig északon – a rutén lakosság, állal adott XIV–XV. századi neveken kívül – a románság a szláv toponimiát magyar közvetítéssel vette át (*Lechința, Deberche, Luna* folyónevek, *Sumurduc, Orbou, Ilișua* falunevek, stb.).¹ Általában, a román nyelvbe eredeti szláv alakban átment erdélyi földrajzi nevek elterjedéséből következően, kimondhatjuk, hogy a magyar honfoglaláskor Erdélyben talált szlávok közvetlen leszármazói és a románság közötti érintkezés csak a déli határhegység övezetében bizonyítható, tehát azon a vidéken, ahol románok már a XIII. század első felében megjelentek. Ez a tény egyúttal hozzásegít az erdélyi szlávosság eltűnése időpontjának megállapításához is. Kétségtelen, hogy a XIII. század derekán még volt Erdélyben szláv nyelvet beszélő lakosság, mert a románok tőlük közvetlenül kölcsönöztek olyan földrajzi neveket is, melyeket a magyarság szláv formában nem őrzött meg (pl. *Târnavă* – magy. Küküllő, *Bălgrad* – magy. Gyulafehérvár), a XIV. század elején azonban, mikor a románság Erdély északi felét elérte, a szlávoknak a magyarságba való beolvadása már befejezett tény volt s így a szláv toponímia már csak magyar közvetítéssel kerülhetett a románsághoz. Aligha tévedünk tehát, ha a nagy tatárjárásban látjuk az amúgy is állandóan tért vesztő szláv elemre mért végső csapást, melynek következtében ellenállóerejét elvesztette s nyelvét is feladta.

Más lapra tartozik az északerdélyi hegyvidéken élő szlávok és románok kapcsolata. Az itteni szlávok, amelyek a románsággal érintkezésbe kerültek, nem a magyar honfoglaláskor ott talált szlávok utódai, hanem a XIV. század elején a románokkal együtt bevándorolt rutének, amint azt az általuk adott helynevek és a történeti források is bizonyítják.²

Olyan szláv népelem, melyet a IX. századi magyarországi szlávokkal közvetlen viszonyba lehet hozni, Kelet-Magyarországon csak a mai

¹ Szl. *Leknica* – magy. *Lekence* – rom. *Lechința*, **Lecnița* helyett; szl. *Deberka* – magy. *Deberke* – rom. *Deberche*, **Deberca* helyett; szl. *Lovna* – magy. *Lóna* – rom. *Luna*, **Lomna* helyett; szl. *Smrdek* – magy. *Szomordok* – rom. *Sumurduc*, **Smârdec* helyett; szl. *Vrbova* – magy. *Orbó* – rom. *Orbou*, **Vârbova* helyett; szl. *Jelšava* – magy. *Ilosva* – rom. *Ilișua*, **Ielșava* helyett.

² *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I, 69; Szabó István: *Ugocsa megye*. Budapest, 1937. 105–107, 116–127; Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest, 1940. 90.

Bánság területén maradt fenn a középkor végéig.¹ Erről sem tudjuk azonban kétséget kizárólag megállapítani, hogy milyen mértékben köszönheti továbbélését eredetileg is jelentős számának, vagy a török veszedelem elől menekülő balkáni szerbek hozzávándorlásának. Minden esetre itt figyelhetjük meg magyar földön a román-szláv kapcsolatoknak legváltozatosabb kifejlődését. Földrajzi nevek százai bizonyítják hogy a románság bevándorlásakor a Temes, Néra, Karas, Berzava, Béga völgyeiben s a Maros alsó folyása mentén nagyszámú szláv népességre talált, mely akkor már kialakult falvakban volt letelepedve. Mivel a XIII. század második felében ezen a tájon létrejött királyi várkerületek népességének előkelő rétege a legfőbb magyar tisztviselők mellett az akkor beköltözött román pásztorok vezetőiből állott, ezek saját népük mellett a szláv őslakosság közvetlen feletteseivé is váltak s így a szláv falvak kenézsege is rájuk szállt. A helyi közigazgatásban vitt szerepük megjelölésére így szilárdult meg a »kenéz« elnevezés, ami annál is inkább érthető, mert a legalább a XI. század eleje óta e tájon is megjelenő magyarság már megszokta ezen a néven nevezni az idegen népelemek vezetőit. Sőt az sincs kizárva, hogy egyenesen a magyar várhatóságok kezdeményezték a »kenéz« elnevezésnek a román pásztorfőnökökre való kiterjesztését, mert a román nép ajkán szórványosan még ma is élő »chinez« alak világosan elárulja a magyar nyelvi közvetítést.² Hasonlóképpen Magyarország területén történhetett meg a »vajda« (vojvoda) tisztségnévnek román viszonylatban való általánossá válása, mert románok élén álló vajdát kizárólag a magyar király országaiban ismerünk.

A szláv és román elemeknek közös vezetés alá kerülése meggyorsította a művelődésbeli és népi összeolvadást. Előbb a román kenézek, majd a közrománok is a szláv falukba telepedtek le téli szállásra, ahová mind rendszeresebben tértek vissza nyári legeltető vándorlásaik után s így a nomadizmus lassanként legelőváltó pásztorkodássá, transzhumálássá változott, melynek legfőbb vonása, hogy a pásztorok családjai már állandóan egy helyen laknak s csak a juhászattal ténylegesen foglalkozó férfiak kísérik a nyájukat a gyakran egymástól igen messze fekvő téli és nyári legelőkre. A falvakban lakó románok pedig kezdet

¹ A Bánság toponimiájának túlnyomóan szláv jellege mellett történeti adatok is bizonyítják szláv lakosság továbbélését: Arad megye 1400-ban tartott közgyűlésén »Sclavi Olachique perfidi huius provincie et aliarum circumiacentium habitantes«-ról beszélnek (FK. Arad 60) s ugyanezen időben Zaránd megyében »ville sclavonicales« fordulnak elő (Cs. I, 722).

² *Dicționarul Limbii Române*. I/2. București, 1914. 362.

leges földművelési tudásukat a szlávoktól vett ismeretekkel egészítve ki, rendszeres mezőgazdasághoz kezdenek, erdőt irtanak szántóföld nyerése céljából s a föld kihasználását szláv mintára szabályozni kezdi. Míg a legelőterületeket a király, illetőleg ennek nevében a várnagyok közös használatra engedték át a pásztoroknak, az irtással létrehozott szántóföldek esetében a befektetett egyéni munka értékelése a föld-magántulajdon kialakulására vezetett. Az egész Kárpátmedencében általános szokásjog szerint a földközösség alól egyedül az irtványok képeznek kivételt, mert ezek annak magántulajdonába mennek át, aki az, illető területet földművelésre alkalmassá tette.¹ A királyi várnagy az irtásokon keletkező falvakat a hozzájuk tartozó földekkel együtt ennek az elvnek megfelelően annak engedte át szabad birtoklásra, aki az erdőirtás munkáját vezette és oda lakosokat telepített. Így keletkeztek a várkerületek »szabad falvai« (villa libera), melyek azon a területen, ahol románok és szlávok feltehetőleg már a XIII. században együtt éltek (a Bánság hegyvidékein és a délerdélyi határhegység két oldalán) a szláv eredetű, azonos jelentésű »Ohaba« nevet viselik.² A

¹ Helmut Haufe: *Die Wandlung der Volksordnung im rumänischen Altreich*. Stuttgart, 1939. 47. »Diese selbstgerodeten Lichtungen... waren einer der Ansätze zu »Privateigentum...«. »Ähnliche Verhältnisse waren auch außerhalb der Karpaten und außerhalb des rumänischen Stammesgebiets kennzeichnend für das Waldbauerntum und haben sich im östlichen Mittel- und in Nord-europa bis heute gehalten.«

² Melich János (*Három helynévről*. Századok, 1907, 324–330) az *ohaba* szót szláv eredetű román közszónak tartja. Silviu Dragomir (*Câteva urme ale organizatiiei de stat slavo-române*, Dacoromania I, 149–150) bebizonyítja, hogy a »Ohaba« intézménye a Balkánon teljesen ismeretlen, románlakta területen is csak ott fordul elő, ahol szlávok és románok közvetlen magyar fennhatóság alatt éltek, azaz Dél-Erdélyben, a Bánságban és a volt Szörényi bánságban, tehát sajátosan magyarországi intézmény. További következtetése azonban, mely az *Ohaba* nevű falvakat és a velük kapcsolatos jogszokást a magyar honfoglalást megelőző állítólagos szláv-román államocskákhoz fűzi, nem áll helyt, mert az összes *Ohaba* helynevek először XV. századi oklevelekben jelentkeznek, ami teljesen érthetetlen lenne, ha a magyar honfoglalás előtt alakultak volna ki. A szóbanforgó vidékekről igen sok, részben szláv-, részben románlakta falu nevét ismerjük a XIV. századból (DV. önálló térképmelléklete) s ha *Ohaba* nevű már akkor lett volna közöttük, nyilván egy-kettő az oklevelekbe is bekerült volna. Ezzel szemben már a XIV. században feltűnik a »villa libera« kifejezés s ennek magyar megfelelője a »Szabadfalu« (1352: unam terram que iacet deserta... Mutnukpataka... in tali libertate, in qua libertate habent liberas villas quenesi in provincia Sebus«, PK. 28; 1369: »Zabadfalua et alia Zabadfalua«, DV. 218). A két idézett adat közül az első egy ilyen »szabadfalu« létrejöttéről tudósít, a falu neve ma Ohabamutnok. A másik esetben említett két

XIV. századból több adat bizonyítja, hogy román kenézek ayon a címen formáltak jogot falvakhoz, hogy azoknak területét erdőirtással ők tették településre alkalmassá.¹ Minthogy a mezőgazdasági művelés alá vonható földek szaporodása a központi hatalomnak is érdekében állt, készségesen nyújtott segítséget új telepek alapításához s egyenesen azzal a céllal adott a kenézeknek bizonyos kiváltságokkal (adókedvezmény, örökíthető birtokjog, stb.) erdőbirtokokat, hogy azokat földművelő néppel telepítsék be.² A »szabad falvak« jogi helyzete és gazdasági előnyei természetesen csábítólag hatottak a kenézekre, akik mind több alárendeltjüket vonták el a pásztorkodástól s használták fel állandó jellegű földművelő telepek létrehozására. A szláv példa mellett így szólt bele a magyar szervezés a románság sorsába s szoktatta hozzá a helyhez kötött életmódhoz.

Az örökíthető magánbirtok szilárdabb alapot adott a kenézek társadalmi tekintélyének s rövidesen egy szerény román birtokos arisz-

»Szabadfalu« helyén ma Ohábaforgács áll. Több eredetileg »Szabadfalu« nevű középkori helységet ismerünk, melyek később »Ohaba« néven tűnnek fel (Zabadfalu, 1433. PSz. 26, ma Ohábabisztra; Zabadfalu, 1440. DL. 13.597, Ohaba, 1477. DL. 17.902, ma Ohábalunga; Zabathfalu, 1439. Cs. V, 118, Ohaba, 1450, uo, ma Ohábaszibisel; Zabadfalwa, 1440. Cs. V, 117, Ohaba, 1472. uo., ma Sztrigyohába, stb). Mindebből csak arra következtethetünk, hogy a »szabadfaluk« intézménye magyar jogszokásból származik. A gondolatot talán a cseh és lengyel területen elterjedt hasonló intézményből kölcsönözhatték a magyar királyok (vö. a »szabad falu«-nak megfelelő jelentésű Lehota cseh és Wola lengyel helynevekkel, Melich i. m. 322, 324), akik a bevándorló főleg rutén telepeseknek adtak ilyen kiváltságos falvakat (innen a számos Lehota és Vólya nevű helység Felső-Magyarországon, Melich i. m. 321–324) az ezekkel együtt meghonosodott jogszokás szerint. A magyar »Szabadfalu« kifejezést pedig a szláv lakosság fordította le a maga nyelvére s adta át a románoknak is, mégpedig az adatok tanúsága alapján a XIV. század közepétől kezdődőleg.

¹ 1360-ban hátszegvidéki román kenézek azon a címen formálnak kenézi jogot (»ius keneziatus«) két faluhoz, mert azokat ők »ex novo plantassent; et condescendissent« (DV. 147). Még világosabb egy másik adat: két hunyadmegyei kenéz állítja 1363-ban, hogy »ipsa possessio Zalasd more aliorum Keneziorum nove extirpationis densitatis silvarum capite iure Keneziatus ipsis et fratribus ipsorum pertineret« (HD. 1–2, 73).

² A király azért ad Musina fia Sztoján hátszegvidéki román kenéznek két birtokot, mert az »eas populare promisit« (1380. DV. 285). Hasonló módon jártak el a magánbirtokosok is. A váradi püspök uradalmában Miklós román vajda »in multiplicacione possessionum et conductione iobagionum de aliorum et non de nostris possessionibus« szerzett érdemeket s ezért a püspök 1445-ben neki adta Kocsuba falut, »quam ipse dixit populasse« (Országos Levéltár, Súlyom – Fekete gyűjtemény).

tokrácia kezdett kialakulni, a »szabad falvakat« birtokló kenézeké s a »kenézi jog« (ius keneziale) egyértelművé vált a kiváltságos jogi helyzetű falvak birtoklási jogával.¹ Az ilyen értelmezésű »kenézi jog« azonban nem tartozik szervesen a román pásztorjoghoz (ius Valachicum), hanem sajátos magyarországi fejlemény s amint az »Ohaba« név is bizonyítja, magyarországi szláv előzményekre megy vissza, mint általában az egész román földművelő kultúra.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK MEGTELEPEDÉSE

A XIII. században még a délerdélyi hegyvidéken élő s balkáni hozzávándorlások által állandóan szaporodó románság tehát a megtelepült életmód első iskoláján a szlávokkal való együttélésben és a magyar várszervezetekben ment át. Ennek az együttes szláv-magyar hatásnak színterét nem szabad csak a szorosán vett Magyarország területére korlátoznunk. Magyar közigazgatás és magyar telepek a XIII. század első felében a Kárpátokon túl, a mai Havaselve és Moldva területén éppen úgy lehetővé tették a román pásztoroknak a magyar birodalom rendjéhez való szoktatását, mint Erdélyben és a Bánságban; s a szláv és magyar földrajzi nevek világosan tanúsítják, hogy a románság a Kárpátoktól délre és keletre is ugyanazt az etnikai helyzetet találta, mint Dél-Erdély és a Bánság szláv-magyar vegyeslakosságú vidékein.² Az a románság tehát, amelyik a XIII. század végétől kezdve átlépi a Maros vonalát és Kelet-Magyarország északi felében is terjeszkedni kezd, már a szláv-magyar hatás folytán átalakulásban levő pásztorokultúrát hozza magával.

Míg a XIII. század elején a román beköltözéssel kapcsolatban egyedül a királyi uradalmakkal kell számolnunk, addig a tatárjárás után a román telepítésből a magánbirtok is egyre inkább kiveszi részét. A XII. század végén meginduló erdélyi nagybirtokképződés a tatárjárás után a már ismert társadalmi fordulat következtében gyorsabb

¹ Lásd a 390. lapon az 1. sz. jegyzetet.

² Havaselve és Moldva szláv toponimiájáról már az 51. lapon jegyzetben szóltunk. A magyar telepésekre vonatkozólag lásd: G. Weigand: *Ursprung der südkarpathischen Flußnamen in Rumänien*. Jahresberichte des rumänischen Instituts, Leipzig, XXVI–XXIX. 1921; Ludwig Treml: *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Ungarische Jahrbücher, 1928–29; Lükő Gábor: *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században*. Etnographia-Népélet, 1936; Mikecs László: *A csángók*. Budapest, 1941 s végül Mikecs cikkét e kötetben.

ütemet vesz fel. A központi fekvésű várbirtokoknak az előkelőbb várnépekből kialakuló kis- és középnemességnek való szétosztásával párhuzamosan a király a megyék kevésbé sűrűn települt szélein uradalmakat juttatott személyes híveinek és az egyháznak. A nagybirtokosok a tatárjárással beállt népességihiány pótlására és további betelepítésre szorult hegyvidéki uradalmak munkáskezeinek szaporítására a délerdélyi románság népfölöslegéből próbáltak egyes csoportokat elvonni. A király, akinek amúgy is már csak a hegyi várbirtokok maradtak meg, erélyesen ellenállt ezeknek a törekvéseknek, de a századvég polgárháborúi során a lázadó oligarchia befolyásosabb elemeinek megnyerésére s a hozzá hű nemesség és főpapság érdemeinek jutalmazására mégis kivételeket kényszerült tenni s jogainak fenntartásával egyes esetekben megengedte magánbirtokosoknak is románok betelepítését, vagy már azelőtt románokkal benépesített királyi birtokokat adományozott nekik.¹ Amint a további fejlemények során a közrend mindinkább felbomlott s a nagybirtokos arisztokrácia egyes vidékeken teljesen függetlenítette magát a királyi hatalomtól, az ellenőrzés megszűnván, a királyi uradalmak románságából egyre több jutott magánföldesúri hatóság alá. III. András király még egy utolsó kísérletet tett, hogy ezeket a túlkapásokat megszüntesse s 1293-ban minden magánbirtokra került román a délerdélyi székesi királyi uradalomba rendelt el visszavitetni,¹ de a végrehajtás a politikai egyensúly teljes felborulása miatt elmaradt. A század végén a király már csak névleg ura országának, a kikényszerített királyi adományozások révén megnövekedett, néha egész országrészeket kitevő magánbirtokaiknak gazdasági és fegyveres erejére támaszkodó előkelő nemesek azokat a területeket is hatalmi körükbe vonták, melyeket addig csak mint királyi tisztviselők kormányoztak. A megyei ispánok, Erdélyben pedig a vajda az igazgatásukra bízott kerületeket a királyi jogok egyszerű semmibevevésével mint magánbirtokukat kezelték, a várnépeket és a szegényebb nemeseket familiárisaik sorába állni kényszerítették és független kiskirályok módjára rendezkedtek be. A dunántúli magyar Kán nemzetségből származó László vajda például arra vetemedett, hogy a támogatása megnyerése végett hozzá látogató Ottó királyt elfogta, a szent koronát magának tartotta meg s hogy a teljes elszakadást előkészítse, balkáni szláv uralkodócsaládokkal keresett házassági kapcsolatot. Az elvadult közállapotok mellett érthető, hogy az újonnan szervezett hegyvidéki várbirtokok is magánkézre kerül-

¹ 1292: Századok, 1908, 577, 1293: ZW. I, 195, DV. 38–41, 1294: DV. 41.

² ZW. I, 195, a kiadás olvasási hibájának helyesbítését lásd DV. 38.

tek s az uralma elismertetéséért hosszú évekig küzdő Károly Róbert király (1307–1342) még a régi arisztokrácia teljes megsemmisítése után sem tudta az eredeti állapotot visszaállítani.

Ilyen körülmények közt nem lett volna többé értelme a román telepesek behozatalára vonatkozó kizárólagos királyi jog elvét fenntartani a XIV. század elejétől kezdve valóban bárki szabadon népesíthette be birtokait románokkal, a király csak a juhötvenedre tartott igényt, mely az egész középkoron keresztül megmaradt a románok királyi adójának.¹ Ez az eljárás egyébként teljesen megfelelt a XIV. századi magyar királyok gazdaságpolitikájának, akik uralmuk anyagi alapjait többé nem a saját kezelésben tartott birtokok, hanem az újonnan kiépített adózási rendszer által biztosították.

A király ezzel teljesen levette kezét a magánbirtokokra került románokról, akik így a földesurak jobbágyainak sorsában osztoztak. Mikor a XIV. század közepére Erdélyben is megkapta a nemesség a jobbágyai felett való ítélkezés jogát, a király és a magánföldesúri románság közt az utolsó közvetlen kapcsolat is megszűnt. A magánbirtokokon elő vajda és kenéz ezentúl nem más, ahogy egy XV. század eleji oklevél találóan mondja, mint »capitaneus iobagionum«,² azaz mai kifejezéssel élve falusbíró, aki maga is jobbágy, legfeljebb adókedvezményeket élvez a rábízott igazgatási feladatok teljesítése fejében. A magyarországi magánbirtoknak volt azonban a románság életében egy fontos miszsiója: megtelepedésük előmozdítása. Ugyanaz a folyamat zajlott itt le, mint a XIV. századi Szerbiában: míg a hegységek a király tulajdonát képezték, addig ezeken a hatalmas, összefüggő területeken a románok

¹ »Quinquagesima nobilium habetur pro ordinario regis proventu, exigitur tamen a solis Valachis nobilium Transilvanorum« (1552. Alexandra Doboși: *Datul oilor*. București, 1937. 21). A XV. században valóban rendszeresen be is szedték a nemesek birtokain lakó románoktól, amit bizonyít egy 1461-ből fennmaradt összeírás (Z. Pâclișanu: *Un registru al quinquagesimei din 1461*. Omagiu Fraților A. și I. Lapedatu. București, 1936. 595–603). De ezt az adót fizették a királyi birtokokon (pl. Máramarosban 1360. DV. 144, Világosvár kerületeiben 1366. DV. 190, Bereg megyében 1383. DV. 307, a krassószörénymegyei kerületekben 1387. DV. 330, Hátszeg vidékén 1451 és 1494. Cs. V, 40, stb.) s az egyházi uradalmakban (pl. az erdélyi káptalan birtokain 1331. DV. 70, a váradi káptalan birtokain 1374. DV. 256, stb.) élő románok is. Doboși idézett tanulmánya, bár említi a szerbiai és horvátországi románok teljesen azonos adózási módját, mégis tagadja, hogy az ötvenedadó balkáni eredetű lenne, azzal érvelve, hogy Szerbiában csak »itt-ott« fordul elő, ami azonban nem áll helyt, mert valahányszor a szerb királyok a románok adózásáról beszélnek, mindig az ötvenedet említik (Vö. Dragomir: *Vlahii din Serbia*, i. m. passim).

² »Capitaneus iobagionum... vulgo kenez« (OT. 374).

zavartalanul nomadizálhattak, mihelyt azonban királyi adományok folytán a hegyvidéken is kialakultak a magánbirtokok, az új tulajdonosok gazdasági érdekből megakadályozták, hogy a birtokukhoz tartozó románság átlépje annak határait s így a nomadizmus lassan elsorvadt helyet adva a téli és nyári legelőket szabályosan váltogató transzhumálásnak, mely már feltételezi egy állandó szállás meglétét. A szerbiai oklevelek világosan szemléltetik ennek az életforma-váltásnak lefolyását: a XIV. század elejétől kezdve már nemcsak a román pásztorok neveit sorolják fel, hanem szállásaikat, »katun«-jaikat is, majd a katunokon belül a nevek elhagyásával csak a házakat s végül, a század közepén, csak a katunokat, ami azt jelenti, hogy a románság helyhezkötése megtörtént.¹

Magyarországon mindez kétségkívül gyorsabban ment végbe, mert olyan rendezett közigazgatási viszonyok között élő s nagy tömegekben megtelepült, földműves lakossággal, pontosan kimért falu- és birtokhatárokkal rendelkező országban, mint amilyen a XIV. századi Magyarország volt, nomád életmódot folytatni büntetlenül sokáig nem lehetett. Éppen ezért a románok ugyanazzal a problémával találták magukat szemben, mint a XIII. században betelepített kunok; a megművelt földjeit a csatangoló nyájak pusztításaitól féltő őslakosság minden eszközzel kényszerítette őket a helyhezkötétt életmód átvél-

¹ 1308-ban találkozunk először oklevelesen román »katun«-nal, azaz pásztor szállással (Dragomir: *Vlahii din Serbia*, i. m. 285), tehát ekkortájt adódott lehetőség arra, hogy a románokat most már településük után is meg lehessen különböztetni. Hogy ezek a szállások nem lehettek még a falvakkal egyenrangú állandó telepek, mutatja az, hogy az oklevelek állandóan különbséget tesznek katunok és falvak közt. II. Uros István király a banjai kolostornak 1313-15 körül nagyobb birtokadományt tett, a földművelő szerb lakosság falvait a régi szokásnak megfelelően egyenként felsorolja, de mikor az adományozott románokhoz ér, nem elégszik meg azok 9 katunjának felsorolásával, hanem mindegyik után közli a katunhoz tartozó románok neveit is (uo. 286). Nyilván attól kellett tartani, hogy az illető pásztorok adott pillanatban elhagyják az állandó telepnek még nem tekinthető katunt. A decani kolostor adománylevelében (1330) már a katunok lakosságát nem névszerint, hanem házak szerint részletezi a király (uo. 288), tehát a megtelepedés mind szilárdabb kereteket kezd ölteni. Ez időtől kezdve az adomány levelekben a románok többé nem fordulna); előnévszerint, hanem csak a katunok neveit sorolják fel. A prizreni kolostor 1348-53 körül kelt adománylevelében ugyan a románok egy része még névszerint szerepel, más részük azonban, nyilván mivel településük előrehaladottabb állapotban volt, már csak katunonként említetik (uo. 291 – 292). A későbbi oklevelekben a katunok mellett román falvak is kezdenek feltűnedezni (uo. 292-294).

telére¹ A jobbágyszökéseket egyébként is törvény tiltotta s a nomadizálás folytán egyik birtokról a másikra való költözködést a földesurak nem is minősíthették másnak, mint szökésnek, mert a jobbágyoktól húzott jövedelem ezáltal kicsúszott kezükből. Mikor a hegyvidéki vár-birtokok közé mind több és több magánuradalom ékelődött, a várhatóságoknak is kényszeríteniök kellett a román pásztorokat, hogy királyi területen maradjanak s így a megtelepülési folyamat itt is megkezdődött. Jellemző, hogy a román nomádpásztorok utolsó történeti nyomait éppen ott találjuk, ahol a királyi hegybirtokok összefüggő tömbjét a legkésőbb bontották meg magánbirtokok: a bánági hegyvidéken. Ide vonatkoznak a román nomadizmusra vonatkozó fentebb idézett adataink s itt figyelhetjük meg legjobban az ideiglenes pásztor-szállásoknak állandó telepekké való alakulását is. A Berzava és a Karas közét elfoglaló Himfi-uradalom román falvait például két oklevélből ismerjük, az egyik 1369–1377 körül, a másik 1389-ben kelt s a két időpont között a legtöbb román tanya nevet változtatott vagy eltűnt s helyettük újak alakultak.² Még jellemzőbb a Béga felső völgyében fekvő ikesi kerület esete: 1365-ben még csak 5 falu állott területén, 1404-ben már 13 telepet írtak itt össze, a régiek közül azonban ekkorra már csak egy maradt meg, az uradalom központja, Marzsina. 1510-ben már 36 falu áll, de Marzsínán kívül még csak egyről bizonyítható, hogy 1404-ben is megvolt, a többinek a neve egészen új.³ Hasonló hullám-

¹ A kunok és a letelepedett magyar lakosság viszonyáról a többször idézett Rogerius mester ír: »Cum autem rex Comanorum cum suis... cepit Hungariam peragrare, quia iumentorum habebant armenta infinita, in pascuis, segetibus, ortis, virgultis, vineis et aliis Hungaros graviter offendebant« (SRH. II, 575). A románok ellen általánosak a hasonló panaszok, a Balkánon éppenúgy (Dragomir: *Vlahii și Morlaciai*, i. m. passim, pl, 66), mint Magyarországon. Így pl. 1352-ben három alsófehérmegyei magyar falu lakossága panaszolja, hogy a Kecskés királyi várhoz tartozó románok »tamquam lupi rapaces dictas vineas indebite uterentur, immo custodes et pastores earum vinearum cum potentia expulissent et sic devastarent« (DV. 123). A szebeni szászoknak a Talmács várához tartozó románok 1383-ban »diversa incommoda et damna incomparabilia... intulissent« s hogy a büntetést elkerüljék, a románok megfogadták »quod nunquam pascerent pecora nec pecudes in territorio Theutunicorum« (DV. 301).

² 1369/77: DV. 221–223, 1389: DV. 360–362.

³ 1365: possessio Ikws cum villis Padushauasa, Margina, Ikuspataka, Wechepataka, Endredpataka (PK. 72), 1404: Morsyna, Ikws, Pruthazafalwa, Radomerpathaka, Gorzofalwa, Kosowafalwa, Borbazlofalwa, Stoyanboyarfalwa, Pokalpataka, Belosandrafalwa, Thamasfalwa, Alsoweze, Belosfalva in districtu Ikws (Cs. II, 42), 1510: Morsyna, Prewthaza, Wlzanesth, Mozthesth,

zási, alakulási tünetek (falvak keletkezése, gyors elmúlása, újak létrejötte) úgyszólván az egész keletmagyarországi románlakta területen általánosak.¹ Magyar és szász vidékeken a lakosságnak ilyen sűrű cserélődése sohasem fordul elő, példa rá az 1291-ben oklevelesen említett 15 aranyosszéki székely falu, melyek napjainkig ugyanazon a néven maradtak fenn.²

A keletmagyarországi románság bevándorlása és megtelepülése nagy néptömeget megmozgató és kiterjedt vidékek etnikai képét megváltoztató folyamat volt, melynek részleteire nagyrészt ezután fognak fényt deríteni a tudományos kutatások. A forrásanyag ugyan igen vegyes értékű, a legtöbb esetben csak a készen kialakult falvakat engedi megismerni s aránylag kevesebbet árul el e falvak létrejöttének körülményeiről, de bőven elegendő ahhoz, hogy a román megtelepedésnek mindenütt azonos természetű alapkérdéseit és fokozatait megfigyelhessük. A királyi hegyvidéki uradalmak területén pásztorkodó románok kezdetben nem alapítanak állandó jellegű falvakat, ide-oda költöztetett pásztorszállásaik ezért nem is kerülnek bele az oklevelekbe. Ezzel magyarázhatjuk a XIII. századi román telepek feltűnően csekély számát, ezek is már fennálló magyar és szláv falvakhoz való hozzátelepülések, amint azt a nemromán helynevek bizonyítják. A földművelő magyar, szláv, német lakosság példája kétségtelenül hozzájárult a románságnak a megtelepült életformához való közeledéséhez, ennél azonban sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a magyar földesurak (királyi uradalmi tisztviselők, birtokos nemesek és egyháziak, sőt városi polgárok) telepítő tevékenységének. Komoly gazdasági értéket csak a helyhezkött jobbágyság jelentett s ezért a földesurak legfőbb törekvése a románság vándorlásainak megakadályozása volt. Erre két mód kínálkozott: egyfelől magyar és szász népességű birtokaik határába költöztettek románokat s a kétféle kultúrájú jobbágyság együttélésétől remélték a románság hasonulását, másfelől jogi

Wadel, Brezowa, Brawezth, Chakonesth, Swpanest, Wnglul, Goycesth, Plesesth, Balazena, Lonkarew, Gozthest, Romanesth, Ronkwr, Nandrwlesth, Ohaba, Kanychesth, Wdwarhel, Polyn, Thyfesth, Banyafalw, Thoplycza, Negrylesth, Ztoynesth, Homosthya, Zlanesth, Krywyna, Maldesth, Felsew, Tharnycza, Petroza, Balesth, Krelyze, Mardesth in Ikeswydeke (DL. 37870, vö. PK. 504).

¹ A biharmegyei újlaki és sólyomkői uradalmak falvainak hullámzásáról lásd Jakó i. m. 132, 134, a világosvári tartozékok hasonló viszonyairól Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei*. Budapest, 1888. 421. kk.

² SzO. I, 26–28.

és gazdasági következményeket helyeztek kilátásba azoknak a kenézeknek, akik állandóan helybenlakó népet telepítenek addig lakatlan földjeikre. Világosan mutatja a román megtelepítés földesúri kezdeményezését az a körülmény, hogy az első ismert román falvak nem a tulajdonképpeni hegyvidéken, a természetesen román élettérben, hanem a hegység peremén, közvetlenül a magyar, német és szláv telepek mellett tűnnek fel, viszont a magasfekvésű völgyekben, benn a hegyek közt a XV. és XVI. századig maradandóbb román településeknek nincs nyoma. A középkori magyar telepítési politikának természetes következménye volt ez: a síkság meghódítása után a folyóvölgyeken felfelé haladva, lépésről-lépésre feljebb tolt a mezőgazdaságilag használható terület határait az őserdő rovására, míg az újkor elején elérkezett az utolsó románlakta vidékekre is, melyek még a nomadizmus csökevényeit őrizték s ezeknek a népességét is rászorította a végleges megtelepedésre. Kelet-Magyarország helynevei meggyőzően szemléltetik ezt a folyamatot. A síkságon, sőt messze benn a hegyek közt a nagyobb folyók völgyeiben a román falvak magyar nevet viselnek s a magyar névalakot használja máig a románság is. Itt tehát a magyarság tájalakító munkája előljárt és megkönnyítette a román földművelő falvak kialakulását. A zártabb, eldugottabb medencékben, völgyekben találjuk a kettősnevű román telepeket; a magyar névnek értelem szerint megfelelő román nyelvű változatát használja a román lakosság. Ezeken a tájakon a magyarságnak még mindig fontos szerep jut, rendszeren olyan nagy uradalomról van szó, ahol a központi fekvésű egy vagy több falu magyar lakosságú s ezeknek magyar népe a környező területet már a románok érkezése előtt ismerte és azután is állandó kapcsolatban maradt vele. (pl. Máramaros, továbbá a marosillyei, magyaregregyi, csicsói, görgényi, láposi s részben a világosi és kővári birtoktestek). Csak a legmagasabb fekvésű, későn települt völgyekben fordulnak elő magyar megfelelés nélküli román falunevek, melyeket a magyar közigazgatás is román névalakban vett át. Az ilyen területek azonban olyan ritkák, hogy könnyen felsorolhatjuk őket: a kővári uradalomnak a Lápos jobbpartján elterülő része, egy ugyanoda tartozó kis szórvány a Borszó patak felső folyásánál, a biharmegyei belényesi uradalomnak a Feketekörös, Rossia és Topa felső völgyeibe eső része, az Aranyos forrásvidéke, a Fehérkörös forrásvidéke, a Béga forrásvidéke, a Zsil forrásvidéke, a Pogányos forrásvidéke s végül a Szebeni és Fogarasi Havasoknak emberi település szempontjából még számbajövő legmagasabb pontjai. A hegyvidékeknek arról a tájairól van tehát szó, ahol a román juhpásztor életmód uralkodott a román-

ság betelepülése óta s ahol a földművelő magyarságnak nem volt mit keresnie.¹

A románság megtelepítésének folyamata vidékenként más és más ütemű. A különbségeket elsősorban a bevándorlás korábbi vagy későbbi időpontja okozza, de nagymértékben hozzájárul a helyi változatossághoz az is, hogy élt-e a szóbanforgó környéken a román bevándorlás idején földművelő magyar lakosság s az illető román telepek kiterjedt hegyi legelők közelében vagy pedig olyan vidéken keletkeztek, ahol a nomád pásztorkodást a legelőhiány is akadályozta. Általánosan megfigyelhető, hogy erősen magyar jellegű tájak román falva, sokkal kisebb hullámzást mutatnak fel, mint ott, ahol a románság magyarokkal közvetlenül csak ritkábban érintkezett. A szilágymegyei valkói és a részben szatmár-, részben szolnokdobokamegyei kővári uradalom román falvainak kialakulása például egyenletesebb menetű, sokkal kevesebb tűnik el vagy változtat nevet közülük, mint például a bánági bégamenti kerületekben, ahol a románságot gazdasági kultúra szempontjából fejletlenebb szláv telepek gyűrűje választotta el a magyarságtól.² Ugyanígy megfigyelhetjük, hogy a nomadizálásra alkalmas hegyvidéken élő s azonkívül a Kárpátoktól délre lakó és a közvetlen magyar hatás sugarából kieső, pásztoréletformáját tehát tovább őrző románsággal állandó kapcsolatokat fenntartó délerdélyi és bánági románok helyhezkötése nehezebben haladt előre, mint például a szamosmenti aranyosmedgyesi vagy erdődi uradalmakban, ahol az összefüggő nagy hegyi legelők hiányoztak.³

Mindezeket a körülményeket figyelembe, véve, öt nagy földrajzi egységet állapíthatunk meg Kelet-Magyarország területén, melyeken belül a különböző időpontokban érkező románság más és más birtokviszonyokat, gazdasági kultúrát és etnikai alapréteget találva, más és más helyi társadalmi, gazdasági és etnikai erők sodrába került s

¹ Kniezsa István cikke e kötetben.

² E két uradalom középkori falvai szinte kivétel nélkül ugyanazon néven ma is megvannak (Cs. I, 548, 586). A bégamenti uradalmakra tipikus példa, a 395. lapon a 3. sz. jegyzetben ismertetett ikesi kerület.

³ Maksai: *A középkori Szatmár megye*, 82–98. A két említett uradalom területén a románok a XIV. század hatvanas éveitől kezdődőleg jelennek meg s a XV. század elején már falvaikról hallunk, míg a Bánágban már a XIII. században élnek románok, viszont állandó telepeik a XIV. században jelentkeznek s kialakulásuk – mint az ikesi kerület példájából láttuk – a középkor végéig tart.

így fejlődése is különböző irányokat vett fel. *A délerdélyi hegyvidéken* a román bevándorlás idején még jelentős számú szlávok élt, magyar és német, lakossággal együtt. A szlávokat korán felszívó románok a mai Szeben, Fogaras és Brassó megyék területén magyar és német, Hunyad megyében pedig magyar hatás és vezetés alatt főként királyi uralmakon belül alakították ki életkereteiket. *A Bánságban és a Maros alsó folyása mentén* a románság igen tekintélyes szláv lakosságot talált, mellyel az egész középkoron át szoros kapcsolatokat tartott fenn és csak az újkorban következett be a teljes elrománosodás. Bár a régi magyar lakosság itt sem hiányzott, a szláv elemet a helynevek és más adatok alapján a vidék legtekintélyesebb etnikai rétegének kell tartanunk. Szláv hatásnak tehát ezen a területen volt legtovább kitéve a románság. Egészen más viszonyok jellemzik *az Erdélyi Középhegység peremvidékeit és folyó völgyeit*, ahol a szlávok még a románok érkezése előtt beolvadtak a magyarságba. Itt nemcsak nagytömegű magyar víz- és helynevet vett át a románság, hanem a telepeik között sűrűn sorakozó magyar falvak lakosságának kulturális hatása alá is került. Az eddigi három körzetben korai (az első kettőben a XIII. század elején, a harmadikban a XIII. század második felében kezdődő) román bevándorlással kell számolnunk, letelepülésük is a XIV. század első felében indul meg, bár helyenként a birtokviszonyok s az együttlakó más népek gazdasági kultúrája szerint változó ütemben. *A máramarosi és északerdélyi hegyvidéken* azonban a XIV. század elején szórványosan jelentkező románság beözönlése csak a század második felében ölt nagyobb méreteket, a helyhezkötdés folyamata viszont gyorsabb, mert alkalmazkodik más erdélyi vidékek már előrehaladott állapotához. A népi alapréteget itt is túlnyomóan a magyarság, Beszterce vidékén pedig a németiség jelenti, de ezek mellett új etnikai elem tűnik fel: a románokkal egyidőben, gyakran együtt bevándorló ruténség, melynek jelenléte a középkor végéig ezen a területen is szláv-román együttélést eredményez. Beszterce vidékén, a hozzáférhetlenebb völgyekben még a magyar honfoglaláskor itt talált szlávok maradványainak a román beköltözés idejéig való fennmaradását is feltételezhetjük. Legutoljára az erdélyi medence belsejébe, a *Mezőségre*, ősi magyar s részben német települési területre hatolt be a románság. A XIV. század legvégén s főleg a XV. század folyamán települ be a már kialakult magyar és szász falvak határaiiba. A román településtörténet nagy vonalakban való vázolásánál tehát az öt települési tájat külön-külön tárgyaljuk.

DÉL-ERDÉLY ROMÁNSÁGA

A délerdélyi hegyvidéken, amint láttuk, már a XIII. század elején megjelennek román pásztorok, először *Fogaras* környékén. Az itt keletkezett »terra Blacorum« központja Kerc, melynek cisztercita apátsága magában is elárulja, hogy nem volt román lakosságú.¹ Egy évszázadon át nem is ismerünk itt román telepet, az első (Oláhújfalú vagy Kerch Olacorum) már nevével mutatja, hogy nem önálló falu, hanem hozzátelepülés.² A lakosság helyhezkötődése lassan halad, eleinte nyilván csak Kerc közvetlen környékére szorítkozik, mert az ettől keletre eső vidéket 1372-ben »nova plantatio«-nak nevezik.³ A viszonyok megszilárdulását az is hátráltatta, hogy a vidék sokáig a havaselvi román vajdák hűbértoka volt s így a havaselvi sokkal lassúbb birtokszervezési folyamatba kapcsolódott bele. Csak mikor a magyar királyok huzamosabb időre saját kezelésbe veszik vissza az uradalmat,⁴ a XV. század derekán alakul itt is ki a többi királyi váruadalmi; mintájára szervezett igazgatás s indul meg ezzel párhuzamosan; települések állandósulása. Ez az oka, hogy a fogarasi kerület román falvainak zöme a XVI. században tűnik fel az oklevelekben.⁵ A Brassótól délre elterülő *törcsvári* királyi uradalom románjairól általánosságban már 1288-ban hallunk,⁶ ebben az időben a kerületnek azonban még csak két faluja, jellemzően azok, amelyek a síksághoz legközelebb fekszenek (Tohán és Bodola), állott.⁷ Ezeket még 1290 előtt eladományozta a király s az ezután keletkező Zernest már az új tulajdonos telepítése.⁸ A Bodolától délre eső, királyi kézen maradt területen ugyancsak a XIV. század elején alakult ki újabb négy falu, melyekhez a XV. században újabb három járult.⁹ Míg az uradalom nyugati felében a román lakosság volt többségben, addig a keleti falvak népi jellegét a Székelyföld beáramló népfölösleg határozta meg,

¹ ZW. I, 27.

² »Kerch... et Kerch Olacorum« (1322. ZW. I, 358). A román falu, egyelőre nemzetiségének meghatározása nélkül »Ujfalú« néven 1307-ben tűnik fel (DV. 49)

³ ZW. II, 386.

⁴ Șt. Meteș: *Mopile domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*. Arad, 1925. 15 – 20.

⁵ Pușcariu: i. m, passim.

⁶ Lásd a 374. lapon az 1. sz. jegyzetet.

⁷ 1294. DV. 42.

⁸ A két előbbi mellett Zernest 1367-ben tűnik fel (ZW. II, 884).

⁹ 1366. Iczkovits: i. m. 80.

Ez utóbbiak is hamarosan magántulajdonba mentek át s különböző birtokosok után II. Ulászló adománya révén az egész uradalom Brassó városára szállott.¹ A szebenmegyei *Salgó* királyi várhoz tartozó románokat szintén 1288-ban említik először, a vár tartozékait képező kilenc falu közül 1322-ben öt volt románjellelű s a település befejezetlenségére jellemző, hogy míg a négy magyar és szász lakosságú falut névszerint felsorolja, addig az öt román telepet név nélkül említi az oklevél.² Mikor ez a várkerület is magánbirtok lett (előbb a havas-elvi vajdák, majd a szebeni szászok kapták), a király új várat alapított a közelben, *Tolmácsot*, melynek román várnépeiről 1383-ban hallunk először.² A hunyadmegyei *Hátszeg* vidéke, mint előbb láttuk, a XII. század közepén a mai Kisoláhország egyik részével együtt autonóm román kerület volt magyar királyi ispán és román vajda vezetése alatt. Litvoj vajda lázadása miatt azonban a király az eredeti szervezetet feloszlatta és a románokat a hátszegi várnagy fennhatósága alá rendelte.⁴ A település itt is későn indul meg, az első, szláv és magyar nevű helységek a XIV. század közepén tűnnek fel,⁵ önálló román telepek, melyeknek neve is román, csak a század végén,⁶ s több adat is bizonyítja, hogy a falvak kialakulása az egész középkoron át tart, míg a százat eléri.⁷ A feltűnően sok szláv víz- és helynév tekintélyes szláv népelem beolvadására vall, a magyar nevek a nemzeti-ségét végig megőrző Hátszeg város magyar lakosságának messze ter-

¹ Uo. 61.

² »Castrum Salgo... cum novem villis Zaszekees, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac illis quinque villis Olaceis« (ZW. I, 365).

³ »Ex parte castri presentibus Walachis...« (DV. 302). Hét faluját s a kétségtelenül magyar lakosságú Talmács városkát 1453-ban említik. Iczkovits: i. m. 78–79.

⁴ Lásd a 373. lapon a 2. sz. jegyzetet.

⁵ Zallas (ma Szálláspataka – rom. Sălaș), Gunuzfolu (ma Rea), Cholnokus (ma Csolnakos – rom. Cinciș), Zyluas (ma Szilvás – rom. Silvas), Nyres (ma Nyiresfalva – rom. Mesteacăn), Reketya (ma Reketyefalva – rom. Rechitova), Malomwyz (ma Malomviz – rom. Râu-de-mori), Kyssebes (ma rom. Sibișel), magyar; Oztro (ma rom. Ostrov), Tusta (ma rom. Tuștea), Brazua (ma rom. Brazova), Clapatiua (ma rom. Clopotiva) szláv és Domsus (ma rom. Densuș) és Possana (ma rom. Peșteana) bizonytalan, de *nem* román eredetű hátszegvidéki falvak 1359 és 1366 közt tűnnek fel (Századok, 1868, 25, DV. 146–147, 206).

⁶ Barbaduize (félíg román, félíg magyar név, ma rom. Râubărbat, 1391. DV. 401), Noxara (ma rom. Nucșoara, 1394. DV. 481), Ruisor (ma rom. Râușor, 1398. F. X–8, 447).

⁷ Cs. V, 45–149.

jedő hatását bizonyítják.¹ Ugyancsak magyar lakosságú a szomszédos uradalom központja, (*Vajda*)*hunyard* s tőle északra a Cserna (rég magyar neve Egregy) és a Sztrigy alsó folyása mentén sorakozó kisnemesi falvak.² A patakok felső völgyeiben, az erdei irtásokon keletkezett s a várhoz tartozó 31 román falu csak a XV. században fordul elő oklevélben.³ *Déva* vára és magyarlakta városa körül már a XIV. században feltűnedeznek a kerület román falvai,⁴ teljes számban azonban csak 1454-ben ismerjük meg őket, ekkorra azonban már egy részük királyi adomány folytán megnesemesített román kenézek birtoka.⁵ A dévai uradalom 15 falujának sorsában osztozott a *sztrigyi kerület* 8 faluja is; már a XIV. században hátszegvidéki nemes kenézek birtokolják.⁶ Nyugat felé, a Maros mellett *Jóffő* (ma Dobra) körül ugyancsak a XIV. században keletkezik román kerület⁷ 42 faluját azonban csak egy 1491-ből származó oklevél sorolja fel.⁸ Itt is erdős területen, irtások révén jöttek létre a falvak, késői jelentkezésük tehát nem véletlen. Hunyad megyének a Maros északi partjára eső erdővidékén sorakozik négy nagy birtoktest, a marosillyei, branyicskai, solymosi és algyógyi. Központjaik régi, magyarlakta helységek s a határukban elterülő hatalmas erdőségekbe a tulajdonosok (a két utóbbi esetben a király) csak későn telepítenek románokat. A *marosillyei* uradalomban a telepítés kezdetét is pontosan ismerjük, 1292-ben kapott rá engedélyt a királytól az Illyei magyar nemes család öse.⁹ 1350-ben a Marosba ömlő Szád patak partjain, az erdei irtásokon szétszórt román telepek még annyira kialakulatlanok, hogy nevük sincsen.¹⁰ Csak a XV. században kezdenek szilárdabb körvonalak kibontakozni s 1468-ban ismerhetjük meg az uradalom 50 román faluját névszerint is.¹¹ Teljesen azonosan fejlődött a többi három domínium is. Az 1329-ben feltűnő *Branyicska* és a vele egykorú, szintén magyar Marosbrettye

¹ DV. 51, jegyzet.

² Cs. V, 13–19, 60–61.

³ Cs. V, 50.

⁴ Cs. V, 42–45, 57–58.

⁵ Cs. V, 44.

⁶ Cs. V, 137, 229–234.

⁷ Cs. V, 61–64.

⁸ Cs. V, 44–45.

⁹ Századok, 1908, 577.

¹⁰ DV. 118.

¹¹ Cs. V, 173–174.

sokáig egyedüli telepek ezen a vidéken,¹ 1453-ban 5 újabb faluról hallunk, ezek közül is egyik magyar lakosságú (Magyarbóz)² s csak ezután jön létre a hegyek közt fekvő többi román falu, úgyhogy 1516-ban már 21 lakott helységet írtak össze az uradalomban.³ *Solymos* román tartozékára az első adat 1454-ből aló.⁴ *Algyógy* királyi falu, később magyar városka már 1291-ben áll,⁵ a határába telepített románok 1407-ig nyolc,⁶ majd 1511-ig újabb tíz⁷ telepet hoznak létre. A hat faluból álló *veresvízi* birtoktest a többi hunyadmegyei hegyvidéki településhez hasonlóan szintén csak a XV. században válik ismeretessé.⁸

SZLÁV-MAGYAR-ROMÁN EGYÜTTÉLÉS A BÁNSÁGBAN

A Bánság területén közvetlen adatok híján csak feltételezzük, hogy, mint a délerdélyi hegységhez szervesen kapcsolódó vidéken, a román pásztorok szintén a XIII. században jelentek meg. A hatalmas hegyi legelők itt tették legtovább lehetségessé a nomád pásztorkodást s láttuk, hogy valóban ide rögzíthetők az erre vonatkozó történeti adatok is. Ezt tudva, nem csodálkozhatunk azon, hogy oklevelekben csak a XIV. század derekán kezdik a bánsági románokat emlegetni s erre az időre esik kerületeik megszervezése is a már fennálló magyar helyőrségű várak köré. Ezeknek a kerületeknek közel egyidejű feltűnése arra enged következtetni, hogy a románságnak egy-egy ilyen váruadalom határai közé való szorítása és megtelepítése 1330 és 1350 közt indulhatott meg. Illyéd kerületéről az első adat 1343–47 körülről való, 9 a várhoz szolgáló román kenézek – amint arról feljebb megemlékeztünk – még 1363 körül sem laknak állandóan egy helyen s ennek megfelelően az első falu, jellemzően éppen a vár tövébe telepített Váralja, 1392-ben jelentkezik,¹⁰ a további nyolcat csak XV. Századi

¹ Cs. V, 72, 76.

² Cs. V, 154.

³ Uo.

⁴ Cs. V, 64–66.

⁵ Cs. V, 53.

⁶ Cs. V, 54.

⁷ Cs. V, 55.

⁸ Cs. V, 199–201.

⁹ »Districtus Elyed« (BK. Misc. Heimiana 16).

¹⁰ PK. 158.

oklevelekből ismerjük meg s egytől-egyik tipikus szláv neveket viselnek,¹ tehát a kerület helyhez kötött lakossága még ekkor is többségben szláv lehetett. A síksági falvakban az etnikai viszonyokat csak az új kori román bevándorlás változtatta meg. Illyéddel egyidőben említik a szomszédos *halmasi* kerületet,² de a XIV. században itt is csuk a központ, Halmas az egyedüli ismert lakott hely,³ a 15 falu szintén XV. századi oklevelekben fordul elő először.⁴ A helynevek közt kétségtelenül szerb nyelvi alakot felmutató is van, de már román eredetű is akad közöttük, itt tehát a XV. században vegyes lakosságot kell feltételeznünk.⁵ *Miháld*, a mai Mehádia kerületére az első adat 1372-ből való⁶ s a század utolsó éveiben három faluját is megismerhetjük:⁷ a többi 38-nak említése már a XV. századra esik.⁸ Itt is erős szláv, nyilván szerb többséggel kell számolnunk, román falunév ritka.⁹ A Temes felső folyása mentén a *karánsebesi* kerület (először 1350-ben fordul elő)¹⁰ falvai között a szláv nevek mellett¹¹ tekintélyes számban magyar elnevezéssel bírók is (Almafa, Mészfalva, Gyepü, Malomfalu, Macskás, Szilvás, Tövisk, Székás, Fenes, Örményes, stb) szerepelnek, amit Kárán

¹ Chiglobanya (ma Csiklova), Thiwko (ma Csukics), Dychin (ma Zsittin), Werbolcz, Marinkolcz, Lwgoch (e három eltűnt), Leskowacz (ma Leskovic), Mikusewo (eltűnt). 1437: PK. 364; 1454: Cs. II, 76; 1464: PH. 77.

² »Districtus Halmas« (BK. Misc. Heimiana 16).

³ 1364: DV. 176.

⁴ 1439: PSz. 39, 1452: PSz. 63, 1484: PH. 03, 1501: Pesty Frigyes hagyatéka, Magyar Tudományos Akadémia, 4. doboz.

⁵ Magyar nevek: Halmas, Banya. Szláv nevek: Gerlista, Jalsanycza,, Rwdarya, Rwnstnj, Prilipacz (szerb!), Hernyak, Sylisthe, Bohowyth, Velikazela, Duvrecz, Gabrouecz, Vzredeck. Román nevek: Marsyna, Mochorus.

⁶ Cs. II, 18.

⁷ 1390: PSz. 10, 1392: PSz. 14.

⁸ 1402–1501: PH. 60, 64, 67, 71, PSz. 31, 37, 88, 92, 140, 128, MM. 193 és Pesty Frigyes hagyatéka.

⁹ Románnak minősíthetők Temeshel (a magyarból vett »Temes« folyónév román kicsinyítő képzővel), Kuptor. Viszont aránylag sok a magyar név: Miháld, Hydeg, Kyralmезeye, Hozywmezew, Zepmezeye, Feyerviz, Zenthes.

¹⁰ »Districtus de Sebes« (FK. Krassó no. 22).

¹¹ *Mutnuk, Macsova, Dobregozte, Radwlencz, Chernotha, Csutta, Toplicza, Tinkova, Jáz, Byzere, Vojszlova, Zavoj, Kröcsma, Kwsla, Kalowa, Rampna, Szlakna, Besna, Henserowa, Bolvasnica, Szadova, Szlatina, Golec, Petrosnica, Bukosnica, Chercez, Rakouicz, Zlatynyk.* (A dült betűvel szedettek ma is megvannak.)

és Sebes városok magyarságának jelenléte magyaráz meg.¹ A román nevek itt is messze a szláv és magyar nevek száma mögött maradnak,² bár a románság középkori térhódítása a kerület 82 falujában³ jóval nagyobb, mint a három első, déli kerületben. Hasonló viszonyokra mutatnak a helynevek a *komjáti* kerületben (1362),⁴ itt azonban a szláv elem már jelentéktelenebb.⁵ A XIV. században egy, a XV. században újabb 15 faluja tűnik fel.⁶ Magyar nyomok a két vár nevén kívül nem fordulnak elő a két magashegyvidéki kerület, a *krassófői* (1358)⁷ és *borzafői* (1367)⁸ területén, annál több szláv elnevezés viszont az utóbbinak 8 faluja (egy XIV. és hét XV. századi) között. A krassófői kerület 5 falujában, melyek közül csak kettő nyúlik vissza bizonyíthatólag a XIV. század közepére, a román elem a túlnyomó.⁹ A legkorábban

¹ A középkorban különálló Kárán és Sebes városok polgárnevei közül *magyarok*: Zederyes, Wyda, Zeles, 2 Nerew (latinul Rasor), Somlyai, Mezey, Zaaz, Zabo, Bokor, Nagh; német: Rhott; *latinok*, melyek nagyrésze valószínűleg a mindennapi használatban szintén magyar: Sartor, Bonus, Lutifigulus, 3 Faber, Magnus, Mercator, Literatus (ugyanaz a Thomas Magnus, aki 1493–94-ben szerepel, mint Thomas Nagh, tehát magyar néven fordul elő 1498-ban); szlávok és bizonytalanok Andro, Mothnoky, Napoth, de Zeverino, de Pathak, Danch, Lazar, Dragomer, Knesa, Floka, Rucha, Zwppa, Izthowyka, Frank; román: Barb. (PSz. 71, 73, 85, 112, 115, 116, 124, Pesty hagyaték, Magyar Tudományos Akadémia, 4. doboz, 1456; Országos Levéltár, Budapest, Sólyom–Fekete gyűjtemény 1489).

² *Var*, Magwra, Zazesth, Dragotenesth, Negotheasth, *Delinyest*, Laczkan, Masthakon, Padwrencz (szláv képzővel), *Valisora*, Valemareh, Herzesthe, Wladesth. (A dült betűvel szedettek ma is megvannak.)

³ A XIV. században feltűnő faluk neve magyar, vagy szláv. 1350: Gypü, Tövisk (FK. Krassó no. 22), 1352: Mutnuk, Macskás (PK. 28), 1387: Almafa (PSz. 9), 1394: Macsva, Dobregozte (PK. 229), 1397: Vojszlova, Bizere (PSz. 15). A továbbiakra nézve lásd PH. 53, 62, 69; PK. 269, 271, 277, 296, 379, 420, 331; PSz. 26, 49, 52, 80, 81, 87, 88, 95, 138; DL. 30.468.

⁴ PK. 92.

⁵ Magyar nevek: Rekeche, *Remete*, Mezewhath, Mezewallya; magyar-román kettős nevek: Lopathaka – Myhalyanch, Magoyafalva – Magoyesth; román nevek: Stremptura, Korneth, Kalugyeren, Fratest; szláv nevek: Komját (ez már magyar alakban), Gamza, Dagabrati, Rogoz, *Zorlenc*. (A dült betűvel szedettek ma is megvannak.)

⁶ PK. 28, 474; PH. 54, 56; PSz. 76. Történeti Lapok I, 239.

⁷ PK. 35. A kerülethez tartozó kenézek ekkor szerepelnek először.

⁸ »Provincia Borzwafew« (BK. Mise. Heim. 208).

⁹ A borzafői kerület falvai: Villa Petri, Maycho, Bach, *Cerova*, *Vasziova*, *Tirnova*, Brathowa, Smykolcz (PK. 97, 284, 345, Cs. II, 108, PSz. 120). A krassófői kerület falvaira: PK. 35, 285, 345.

haladt előre a település a *lugasi* vagy *zsidóvári* kerületben, melynek 1371 körül már 10 faluja ismeretes.¹ Nem véletlen, hogy éppen ebben a kerületben találjuk viszonylag a legtöbb magyar helynevet is (az első 10 közt: Szépmező, Szederjes, Székes, Száldobágy s a XV. században említett további 51 közül: Kövesd, Bozzás, Ligetes, Öthalom, Hamaród, Szurdok).² Ezek a nevek értelem szerint mind a térszínre vonatkozó s a táj képét jellemző elnevezések, feltételezhetjük tehát, hogy nem a falvak magyar alapításúak, hanem a Lugos városában az egész középkoron át szép számban élő magyar polgárok³ ismerték, használták és nevezték el a szóbanforgó területeket, mielőtt még a román telepesek megérkeztek volna s ezek a kész neveket tőlük átvéve, alkalmazták új telepükre. Ezt a feltevésünket megerősíti az a tény, hogy e magyar nevű telepek közül azoknak a neveit, melyek a XVI–XVII. század török pusztításai nyomán nem merültek feledésbe, a román lakosság ma is magyar alakjukban használja (*Sudriaș* mint patak-név, *Găvoșdia*, *Harmadia*, *Surduc*). A korán eltűnt, illetőleg már 1405-ben falvaival együtt magánkézre került kövesdi kerület (1348)⁴ román népességét egy 1390. évi oklevél említi,⁵ de csak két XIV. századi faluról állapítható meg, hogy hozzátartoztak.⁶ A kilenc, illetőleg Kövesd kiválása után nyolc bánsági román kerület tehát szláv-magyar-román vegyeslakosságú volt, a sík területeken, főleg a déli részeken, a középkor végéig mindenütt a szlávtság volt többségben, a kerületek központjaiban viszont olyan tekintélyes számú magyarság élt, hogy hatása különösen a helynévadás szempontjából a kerületeknek nem magyar népességű vidékeire is kiterjedt. A románság kezdetben, hegyi pásztor-életmódjának megfelelően, nem tartózkodott állandóan a völgyekben (innen a nyolc kerület központi helyeinek magyar nevei) s csak a XV. században kezd a szláv-magyar lakosság rovására terjeszkedni, Hasonló folyamatnak kellett lejátszódnia a Béga felső folyása mentén kialakult 6 román kerületben, itt azonban a megtelepülés még később kezdődhetett meg, az itteni román kenézeknek ugyanis nem sikerült

¹ Syrketh, Bynus, Honorych, Zepmezew, Zederies, Zekus, Zaldubag, Purhuna, Neurinche, Chinka (DV. 241–243).

² A lugasi kerület falvaira: Cs. II, 15, 25, PK. 411, 453, DL. 27387 és 31152,

³ Római katolikus, tehát magyar egyháza már 1332-ben feltűnik (Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Budapest, 1891. I, 493).

⁴ 1348: »Provincia Kwuesd« (BK. Misc. Heim. 112), 1405. OT. 360.

⁵ »Olahy de pertinentiis castri Kuesd« (PK. 195).

⁶ Cs. II, 98, PK. 130.

azt a kedvezményes jogállást kivívniok, mint a másik 8 kerületben, nyilván azért, mert az ilyen irányú fejlődés megindulásakor, a XIV. század második felében még nem képviselték azt a gazdasági súlyt, melyet csak a betelepített földbirtok tud megadni. Nem kell itt másra utalnak, mint az *ikesi* kerület már idézett példájára, melynek 1510-ben összeírt 36 faluja közül 1404-ben még csak kettő állott, a többi tehát időközben keletkezett más 11, 1404 után eltűnt tanya helyén.¹ Kétségtelen, hogy a többi kerület falvainak kialakulása is az *ikesi*-nek megfelelő ütemben történt: a *zsupáni* 7 faluja 1453–54-ben, a *turdi* és *suggyai* 20, illetve 13 faluja 1454-ben, a *bozsuri* és *monostori* 22, illetve 13 faluja pedig csak 1510-ben tűnik fel.² Lakosságuk a XV. század második felében, a helynevek alapján ítélve már román, de a megelőzőleg itt élt szlávoknak is maradt nyoma (Brazova, Kosova, Toplica, Krivina, Cseremida, Gladna, Mutnok, Drinova, Bukovec, Klicsova, Jersznik, Kladova, Topla, Szohodol, stb. falunevek), sőt valamelyes magyar elem sem hiányzott (Endréd, Udvarhely, Szederjes, Száraz, Mogyoród, Vizes, Monostor, stb., részben még ma is magyar alakjukban román ajkon élő helynevek bizonyossága szerint).

Minél inkább közeledünk a síkság felé, annál inkább fogy a román és nő a szláv lakosság száma, míg végül olyan ma tisztán románlakta területek is következnek, melyek a középkorban teljesen szláv népességűek voltak. A sorrendet ismét délről, a Duna mellől kezdve, első a *Jánki* magyar nemes családnak a Karas torkolatánál az illyédi váruralommal szemben fekvő, XIV. századi keletkezésű birtokteste, mely 1421-ben 21 falut számlált s melyet szláv, valószínűleg szerb jobbágyok laktak.³ Körülötte, észak és kelet felé⁴ a Néra és a Karas középső folyása mentén vegyesen magyar és szláv nevű kishemesi falvak sorakoztak, majd a dúsgazdag dunántúli magyar *Himfi*-család uradalma következett a Berzava és a Karas között. Mikor a Himfiek 1323-ban királyi adomány révén hozzájutottak, a terület igen gyéren lakott volt s mint határőrvidéken, azelőtt királyi vadászok és erdőőrök tanyáztak itt.⁵

¹ Lásd a 395. lapon a 3. sz. jegyzetet.

² 1427. OT. 612; 1453. DL. 30191; 1454. PK. 397; 1510. DL. 37870.

³ PK. 296.

⁴ Cs. II, 98–109 passim.

⁵ »Remethe de silva nostra custodiali excepta, item Korulus, Chech, Ozyw-ag, Bokoran, Zeurny terre sagittariorum nostrorum regalium« (1323: BK. Misc. Heim. 41). Az ugyanekkor eladományozott Perduey birtokról 1347-ben megállapítják, hogy az eladományozás előtt »conditionariorum regalium leporarios conservantium« birtoka volt (uo. 109).

Az uradalom központja Remete, mint első telepítvény, magyar lakosságú volt, amint azt római katolikus temploma bizonyítja:¹ a lakatlan erdővidékre a XIV. század közepén hoztak vegyes szláv-román lakosságot az új tulajdonosok. Két oklevélből is ismerjük az uradalom egykorú népesedési viszonyait, a beköltöző románok kis, szétszórt tanyákon helyezkedtek el, melyek közül a legtöbb egy-két évtizeden belül nevet változtat vagy eltűnik, hogy helyettük újak alakuljanak. A telepeknek nevet adó kenézek egyrésze az oklevelekben mint élő személy szerepel, tehát a beköltözés nemrég indulhatott meg.² A közelben fekvő *Vaja* királyi birtok egy részét Károly Róbert király (1307–1342) kiszakította az illyédi váruradalomból s János kenéznek adta, aki oda falvakat telepített.³ Ugyanilyen adókedvezményes »szabad falu« volt eredetileg *Krassószékás* is Szokol kenéz birtokában, megtelepítése azonban nehezen haladhatott előre, mert mikor a Himfiék kapták adományba, az új tulajdonosoknak első dolga volt telepéseket toborozni.⁴ A Himfi-uradalommal észak felé határos volt a *hodosi* kerület, melynek központja, Hodos város már a XIV. század elején szerepel, mint katolikus, tehát magyar lakosságú hely,⁵ 1371 körül 5 faluja fordul elő s kenézeiket is említik.⁶ Az összefüggő erdőségeken kívüleső területről lévén szó, érthető a helynevekben tapasztalt erős magyar hatás, az öt korai falu közül három magyar nevű (Hodos-pataka, Székes, Szénaszeg) s a magyar lakosság középkori kontinuitását bizonyítja, hogy két fennmaradt falut ma is magyar névvel nevez az ottélő románság (Sacoş, Sinersig). Az 1471-ben feltűnő újabb 22 falu közül 15 az alapító kenéz nevét viseli, a XV. század első felében tehát nagymérvű telepítés történt itt is.⁷ Bár a lakosság nemzetiségéről közvetlen adatunk nincsen s a helynevek nagyrészenek nyelvi eredete is bizonytalan, a környékbeli viszonyok alapján szláv-román vegyes népiséget tételezünk fel. A hodosi kerület eleinte királyi birtok volt, de a XIV. század végén a nagybirtokos Szeri Pósa-család kezére került s így elszakadt a többi bánági román kerülettől.⁸ A Temes és a Béga

¹ Cs. II, 106.

² DV. 221–223, 360–362.

³ DV. 277.

⁴ PK. 33, BK. Misc. Heim. 173.

⁸ Ortway: i. m. I, 491 – 492.

⁶ DV. 241–243.

⁷ PK. 427.

⁸ 1380 körül még királyi jobbágy él Hodoson (DV. 261), 1428-ban már a Szeri Pósa-családé (PK. 326).

középső folyása mentén elhelyezkedő más három nagy uradalom már csak birtokosai révén áll kapcsolatban a románsággal, a lakosság a nyugati részeken magyar, kelet felé szláv; a nagyszámban fennmaradt középkori falunevek közt egy sincsen, mely csak távolról is románokra engedne következtetni. A *rékási* birtoktestet 1359-ben kapta egy Havaselvéről bevándorolt román bojárcsalád, melynek a magyar király iránti hűsége miatt kellett hazájából a magyar fennhatóság ellen lázadó vajda üldözése elől menekülnie.¹ Az adományozás idején 14 faluból állott az uradalom, központja, a mai Temesrékás római katolikus magyar városka volt.² A helynevek tanúsága szerint a falvak nagyrékében is magyar jobbágyság lakott (Szentlélek, Nyugalmad, Kátoly, Keszegő, Solymos, Tyúkfalu), románokra később sincs adat. A *dobozi* nagybirtok az előbb említett menekült román családdal közeli rokonságban álló Dánfiak kezén tűnik fel 1369-ben,³ egy 1410-ből származó összeírás 39, részben magyar, részben szláv nevű falut tüntet fel határain belül;⁴ 1462-re, nyilván a török elől menekülő szerbek bevándorlása következtében ez a szám 44-re emelkedik.⁵ Ugyancsak román eredetű kenézcsalád birtoka az először 1369-ben említett *belinci* uradalom 14 falujával,⁶ mely a következő században is a szétágazó Nekcsefi család kezén marad, ekkor azonban már 18 nagyrészt szerb lakosságú faluval.⁷ Itt is több magyar helynév bizonyítja a magyarság jelenlétét (Forgácsfalva, Bozzás, Kápolna, Csaba, Hollód, Feketeér, Hidvég). Magyar-szláv jobbágyság élt ezen a vidéken a *borzlyuki* uradalom 30 és a *cikóvásárhelyi* uradalom 28 falujában.⁸

A Maros alsó folyása a középkori etnikai viszonyok szempontjából szervesen kapcsolódik a Bánság területéhez. Itt is a hegyvidék román és a síkság magyar telepei közé széles szláv lakosságú sáv illeszkedik be, mely az újkorban vált csak románná. Szláv-magyar vegyes népességű a hatalmas *solymosi* királyi birtoktest 1440-ben felsorolt 89

¹ »Relictis omnibus possessioniibus eorum et bonis in dicta terra Transalpina habitis, nostre maiestati semet ipsos obtulerunt fideliter servituros« (OT. 87).

² »Ecclesia parochialis Sancti Spiritus in Rewkas« (1404. OT. 340).

³ DV. 216. A Dobozi Dánfi és a Rékási-családok rokonságáról lásd DV. 141. jegyzet.

⁴ OT. 429.

⁵ Cs. II, 33–34. Vö. DL. 15.700.

⁶ OT. 108, 109.

⁷ PK. 456–457, Cs. II, 26, DL. 26625.

⁸ Cs. II, 12, 16–17.

faluja, a középpontban Lippa népes magyar városkával.¹ Erősen szláv jellegű az Iregdi Patócsi-család *eperjesi* (1506-ban 27 falu)² s a gerlai Ábrahámfiak *kaproncai* (1471-ben 8 falu) birtoka, utóbbiban határozott szerb nyomokkal.³ Csak a kelet felé, mélyen a hegyek közt fekvő *szádi* (1479-ben 16 falu)⁴ és *váradjai* (1479-ben 44 falu)⁵ királyi, továbbá a Telegdi-család birtokát képező *fülöpkövi* (1508-ban 9 falu)⁶ uradalom lakossága román, a helynevek azonban ezen a területen is tekintélyes magyar és szláv beütésről tanúskodnak (Pestes, Fűzes, Tövis, Szád, Kápolnás, Veresmart, Várad, Kövesd, Szarvaság, Székás, Avas Köves magyar, illetve Sztatina, Pozsoga, Csernec, Zabolac, Simanós, Galsa, Zavasim szláv nevek).

MAGYAROK ÉS ROMÁNOK AZ ERDÉLYI KÖZÉPHEGYSÉGBEN

A Fehérkörös völgyében a szlávtság egyre fogy s összefüggő tömbben csak két nagyobb uradalom területén él, ott, ahol a marosvölgyi szláv telepekkel még közvetlen az érintkezés. *Felegregy* tartozékainak etnikai viszonyairól a XV. század elején pontos tájékozást nyújt egy oklevél, e szerint 5 magyar és 13 szláv falu állott itt.⁷ A váradi püspök *feltóti* uradalmának 23 faluját csak a XVI. század közepén ismerhetjük meg, a helynevek vegyes magyar és szláv lakosságra mutatnak.⁸ *Világosvárnak* a Fehérkörös forrásvidékéig nyúló hatalmas tartománya azonban már magyar-román népi terület, amint azt egy 1390-ben kelt oklevél kifejezetten megmondja.⁹ Ugyanekkor ismerjük meg román kerületeinek neveit is (Kalodva, Aranyág, Halmágy, Kápolna, Csúcs, Körösfő); az első kivételével, mely szláv, mind magyar eredetűek, világosan utalva a fehérekörösvölgyi románság szervezeté-

¹ Cs. I, 760–762. Lippa színmagyar lakosságára lásd DL. 17.660.

² DL. 36.349.

³ Cs. I, 764. Moldowacz falu neve kétségtelenül szerb eredetű.

⁴ Cs. I, 762–763.

⁵ Cs. I, 763–764.

⁶ Cs. I, 770. Fizes helység alatt. Vö. DL. 27.499. és 21.842.

⁷ Cs. I, 722.

⁸ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*, II. Nagyvárad, 1883 257 és Országos Levéltár. Budapest, Dica-jegyzék, 1561.

⁹ »Castrum nostrum regale Vilagoswar... simulcum... tenutis, territoriis et villis plebem et Hungaricalem et Olachalem in se continentibus« (DV. 397).

nak magyar kezdeményezésére. A falukat 1439-től kezdve többször felsorolják,¹ 1525-ben pedig az egész uradalom lakosságát névszerint összeírták, innen tudjuk, hogy a hegyvidék kereken 100 román falucskájában románok, a síkság szélén elhelyezkedő 14 városban és nagyobb faluban magyarok éltek. Lakott az uradalom területén csekélyszámú szerb menekült is, a hegyek közt alapított Körösbánya bányavároskában pedig magyarok mellett néhány németet is találunk.² A jóval kisebb, szomszédos *déznai* várbirtok 65 román falujáról csak a XVI. század közepén tűnnek fel az első adatok.³

A Fehérkörös és Feketekörös közt elterülő hegyvidék s a Feketekörös forrásvidéke a középkorban *a váradi püspök és káptalan birtoka* volt. Román pásztornépeességére már a XIII. század utolsó évtizedéből vannak adataink,⁴ de a hatalmas őserdőktől borított vidéken a letelepítés nyilván igen lassan haladhatott, mert az itteni román falvakról a középkor folyamán csak néhány értesüléssel bírunk, ezek is nagyrészt az éppen folyamatban levő településre utalnak. A központi helyzetű vidékeken, ahonnan a telepítőmunka kiindult, itt is mindenütt magyar falucsoportok állanak, néha egészen elszigetelten, mint például a későbbi román telepektől körülvett Belényes városka a hozzátartozó 9 magyar faluval. A XVI. század közepén készült összeírásokból ismerhetjük meg a kialakult román telepeket: az uradalom nyugati felében 17 magyar és 59 román falu, a keleti részen 10 magyar és 96 román falu állott akkor. Az egyházi birtokok közé ékelődik a Telegdi-család *csékei* uradalma, melynek csak magyar központja, Magyarcséke ismeretes már a XIV. században, 45 román falujáról az első felsorolás 1508-ban kelt, a település menete tehát itt is hasonló lehetett a szomszédos területekéhez.⁵ A Sebeskörös völgyében *Sólyomkő* királyi vár körül alakult ki román kerület, itt is a magyarság az első települő, 1256-ban még nyoma sincs itt a későbbi román falvaknak, 1406-ban azonban már 19 magyar és 40 román helység szerepel a vár tartozékaként. Jellemző, hogy e 40 román falu közül 11 rövidesen eltűnt és helyettük újak keletkeztek s a román lakosságnak ez az ingadozása az egész középkoron át tart,⁶ éppenúgy, mint az *újlaki*

¹ Pesty: *Magyarország helynevei*, i. m. 421, TH. X, 159.

² Említi Cs. I, 723. Eredetije DL. 37.000, melynek alapján közöljük a fenti adatokat.

³ Országos Levéltár, Budapest, Dica-jegyzék, 1560.

⁴ Lásd a 375. lapon a 3. sz. jegyzetet.

⁵ Jakó i. m. 145–179.

⁶ Uo. 133–134.

uradalomban, ahol már 1283-ban feltűnik az első, neve után (Oláhtelek) román jellegűnek minősíthető falu a két régi magyar település mellett, de míg ez utóbbiak (Kövesd, Pusztajlak) máig fennállnak, addig az előbbi eltűnt, éppenúgy, mint az 1389-ben említett újabb 7 román falu is. Csak a XV. században sikerült annyira helyhezkötni a románságot, hogy a falunek kontinuitása kialakulhatott.¹ A Sebeskörös balpartján a *telegdi*, a hozzá kapcsolódó *sonkolyosi* és a *céckei* magánbirtokokon a XIV. század elején beszivárgó románság az egész középkoron át nem tudott döntő túlsúlyra jutni. A 14 magyar és 16 román falu aránya nem fejezi ki a valóságos népességi arányszámot, a korán keletkezett és állandó magyar falvak mellett a késői román tanyák még a XVI. századra sem szilárdultak meg teljesen. A Berettyó felső folyása mentén a Csáky-család *adorjáni* birtokán a 4 magyar falu mellett csak 1421-ben tűnik fel 5 román telep² s nem sokkal korábban jelennek meg románok a *margittai* uradalomban sem, a 3 régi magyar falu után 1386-ban két románról is hallunk, a további 7 ezután keletkezett.³ Az a román települési hullám, mely, amint láttuk, a XIII. század végétől kezdődőleg előzöni az Erdély s a külső Magyarország közti hegyvidék nyugati felét, észak felé a Berettyó forrásvidékéig hatolt, ahol a *valkói* várnak már 1341-ben 4 magyar és 13 román faluja van, de a román település még nemrég kezdődhetett meg, mert a bevándorlás ezután is tart s 1481-ig újabb 22 falut hoz létre az előzőleg magyar lakosságú területen.⁴

Az Erdélyi Középhegység keleti oldalán ugyancsak délről észak felé haladó román terjeszkedést figyelhetünk meg. A gyulafehérvári káptalan *zalatnai* és *nagyenyedi* uradalmi területén királyi engedéllyel 1272 és 1290 közt kezd románokat telepíteni s a középkor végére a román telepek elérik a magyar falvak számát, 1498-ban az előbbi birtoktesten 7 magyar és 7 román, az utóbbin 5 magyar és 5 román falu állott.⁵ A közbeékelt *kecskést* királyi várbirtok román népeiről 1346-ban történik először említés, az amúgy sem nagy kiterjedésű uradalom azonban hamarosan magánkézre került, mielőtt román falvai kialakulhattak volna.⁶ A Thoroczkai-család *torockói* domíniumában az első román falut 1342-ben találjuk, 1470-ben a két népes magyar

¹ Uo. 132 – 133.

² Uo. 134–135.

³ Uo. 135–137.

⁴ AO. IV, 143, Cs. I, 586. Vö. DL. 27.721.

⁵ DV. 38–41, Dl. 28.881. Vö. Iczkovits: i. m. 49–65.

⁶ DV. 109., Iczkovits: i. m. 57.

község mellett már 8 román telep van.¹ Észak felé *Jára* és *Léta* királyi várakhoz tartozó területen a románságnak első okleveles nyomai csak 1381-ig nyúlnak vissza;² Jára 3 magyar és 5 román, Léta 2 magyar 13 román faluját 1438-ban,³ illetve 1456-ban⁴ ismerjük meg teljes számban. A Kisszamos felső völgyében az erdélyi püspök birtokolt *Gyalu* várához 10 magyar és 7 román falut. Az első románok itt 1332-ben fordulnak elő, a katolikus plébániával bíró Fenes magyar lakói közt, de helyhezkötésük lassan haladt előre, 1344-ben egy részük még nomád módra pásztorkodott a Gorbó-patak völgyében, mert az általános szokástól eltérően, falunév megnevezése nélkül említik őket, 5 falujuk csak 1409-ben tűnik fel. A többi 5 román telep még később keletkezhetett, 1448-ban találkozunk velük oklevélben.⁵ A *gyerőmonostori* uradalom 5 román faluja 1367 és 1391 közt már mind kialakult, bizonyosságául annak, hogy a magánbirtok meggyorsította a letelepülést. Számolnunk kell itt természetesen a többségben levő magyar jobbágyság (6 falu) hatásával is.⁶ A Sebeskörös forrásvidékén a *sebesi* királyi várbirtokon az első románok 1375-ben magyarokkal vegyesen laknak egy falu határain belül, önálló telepeiket csak a XV. században ismerjük meg. 1519-ben a vár tartománya 8 magyar és 15 román faluból állott.⁷

Az Erdélyi Középhegység peremvidékén kialakult uradalmak románsága ezek szerint mindenütt tekintélyes számú magyarsággal élt együtt. Ezt nemcsak a magyar falvak nagy száma, hanem az az erős magyar hatás is bizonyítja, mely a román falvak névadásában észlelhető. Szláv eredetű falunév egészen ritka, az előforduló kevés is túlnyomóan magyarnyelvi közvetítést árul el, román nevek viszont összefüggő tömbökben csak a magashegyi, legkésőbbben települt tájakon találhatóak, de a magyarság szervező munkája még itt is hagyott nyomot a helynévanyagban.⁸

¹ DV. 95, Cs. V, 677.

² DV. 294. Az itt említett Hagymás(mező) román falu Létavárhoz tartozott.

³ Cs. V, 671.

⁴ Cs. V, 674.

⁵ Cs. V, 466. A gorbóvölgyi románokra lásd még DV. 105.

⁶ Cs. V, 485–491. A román falvak feltűnésére lásd DV. 210, 263–264, 268, 410–412.

⁷ Cs. V, 300 – 302. 1375: »Iobbagiones... de Bokan, Hungari videlicet et Olachy« (a mai Kalotabökény falu, DV. 258).

⁸ Magyar nevű román lakosságú falvak: a világosvári román kerületekben Szilvágy, Zöldes, Solymos, Almás; a déznai vár román telepei közt Józás, Mé-

ROMÁNOK ES RUTÉNEK EGYÜTTES BEVÁNDORLÁSA

A máramarosi és északerdélyi hegyvidékre keletről és északról érkezett a románság. *Máramaros* a XIII. század végéig lakatlan erdőség volt, királyi vadászterület¹ s csak ekkor indul meg a Tisza völgyében az állandó jellegű település. Az első telepesek magyarok és szászok voltak, akik Visk, Huszt, Técső, Hosszúmező, majd valamivel később Sziget városokat s a környező falvakat alapították.² Nem sokkal utánuk (első adat 1326) jelentek meg a románok is,³ a völgyekbe azonban a magyarság után ereszkedtek le, mert számos víz- és falunevet magyar alakban vettek át (Șăieu, Ieud, illetve Sarasău, Surduc, Virișmort, Sighet, stb.), sőt néhol a hegyeket, a románságnak e sajátos életterületét is a magyarság ismerte és nevezte el először (pl. magy. Széplés – rom. Țibleș). Valószínű tehát, hogy még a XIII. században a magyar király, erdőőrei és vadászai, a XIV. század elején pedig az öt város, főleg Sziget magyar polgárainak erdészei és pásztorai messze behatoltak a máramarosi erdőségekbe s a románság tőlük tanulta meg a földrajzi egységek neveit. Ilyen körülmények közt nem csodálkozhatunk azon

zes, Fenes, Kövesd, Kertes, Menyed, Hodos; a váradi püspök román falvai közül Gyepes, Hodos, Karánd, Méhelő, Nyárló, Örvényes, Sólyomd, Ökrös, Hagymás, Mogyorós, Szék, Meggyes, Füzegy, Sebes, Telek; Cséke román tartozékai közt Farkaspataka, Forrószeg, Hegyes, Hidas; a sólyomkői romra telepek közt Almaszeg, Bélmező, Csanád, Feketetó, Lóré, Nagypatak, Pestes, Tinód; az újlaki uradalomban Hagymádfalva, Sárszeg, Tataros; a Sebeskörös balpartján Izsópallaga, Ravaszlik, Szurdok, Kerekliget, Körtvélyes, Kőalja; az adorjáni birtoktesten Borzlik, Kecsehát, Kővág, Almás; Margitta vidékén Szunyogd; Valkó vár tartozékai közt Fűzes, Szék, Elyüs, Halmas; a gyulafehérvári káptalan uradalmában Nyirmező, Diómái, Bocsárd, Füle; a Thoroczkaiak birtokai közt Gyertyános, Borrév; Jára tartozékai közt Szurdok, Remete, Berkes, Bánya; Léta várbirtokai közt Hosdát, Fenes, Rákos, Hagymás, Kékbik, Mogyoróság, Egres, Füle, Asszonyfalva; az erdélyi püspök uradalmában Fenes, Nádas, Tótfalu, Hidegszamos, Hévszamos, Egerbegy; a gyerőmonostori uradalomban Szamártelke; Sebes vár kerületében Remete, Bikal, Malomszeg, Kalota, Hodos, Föld. A fenti nevek távolról sem merítik ki az egész anyagot, csak kiragadott példák. Legnagyobb részük ma is magyar alakjában él a román lakosság ajkán.

¹ »In Maramorisio tempore venationis venatum ivissemus« (1199: F. II. 347). A terület lakatlanságára további adatok: ÁUO. XI, 233, F. V–1, 177,

² »Hospites nostri fideles de Maramorusio Saxones et Hungari, videlicet de villis Visk, Huszt, Teceu et Hosszumezeu« (1329. F. VI–2, 253). Az első adat ezekről a szász és magyar telepesekről 1300-ból való (»Populi et hospites nostri in nostra Maramarus congregati«, F. VIII–3, 353.)

³ MM. 6.

sem hogy a középkorban keletkezett román falvaknak mind kettős, magyar-román neve van (Farkasrév-Vad, Hódpaták-Breb, Kabolapatak-Iapa, Körtvélyes-Peri, Somfalva-Cornești, stb.) s még olyan falvak határaiban is, melyek már első említésükkor román lakosságúak, vagy legalább is román többségűek voltak, seregestől találunk magyar dülőneveket.¹ A magyarság ezen a tájon főként városlakó volt, de a falvakban a románság mégsem volt egyedüli úr, mert a magyarságon kívül a vele egyidőben beszivárgó ruténnel kellett osztozkodnia. A román és a rutén települési terület határa nagyjában Tisza felső folyása, azonban észak felé román, s dél felé rutén beszüremlések egymás területére gyakori jelenségek. A 126 máramaros-megyei középkori falunak fele sem volt román lakosságú.² Hasonlóképpen alakult az ugocsamegyei románság sorsa is. *Nyaláb* vár tartozékai közt 1378-ban 4 magyar és 6 »oláh« falut sorolnak fel, az »oláh« elnevezés azonban ez esetben nem népiséget, hanem pásztorfoglalkozást jelent, mert a 6 falu közül 4 bizonyíthatólag rutén lakosságú volt.³ Kétségtelenül ugyanilyen keverék népesség szállta meg Máramaros felől a mai Szolnok-Doboka megye északi felét elfoglaló hatalmas erdőségben kialakult *láposi* és *csicsói* uradalmakat is, itt azonban már a román elem túlsúlyával számolhatunk. Mindkét birtoktest eredetileg a királyé volt, azonban igen korán az előkelő Bánffy-család kezére került s a románok letelepítése már az ő munkájuk. Elsőnek itt is a magyar falvak tűnnek fel, melyek később is központi helyzetet foglalnak el, Lápos vidékén az első román telep nevét 1331-ben, Csicsó román jobbágyságát pedig, egyelőre még falunév említése nélkül, 1353-ban ismerjük meg. A településre csak rendszeres erdőirtás után alkalmas tájon a románság helyhezkötése lassan haladt előre, a valamivel kedvezőbb fekvésű csicsói kerületben a 7 magyar és 1 rutén falu mellett a 14 román telep 1405-ben, Lápos vidékén a régi 2 magyar falu körül kifejlődött 14 román falucska teljes számban csak 1553-ban jelentkezik s a román telepek alakulása még ezután is folytatódik.⁴ Csicsóval szemben, a Szamos balpartján elhelyezkedő *bálványosvári* uradalom román lakosságát 1357-ben említi először oklevél, 1456-ban 12 magyar és szász

¹ DV. 78, 127, 132, 249, 343, 385, 386, 387 nyelvészeti magyarázatokkal.

² Bélay Vilmos: *Máramaros vármegye társadalma és nemzetiségei*. Bp., 1943. 120–221.

³ DV. 282, Szabó: *Ugocsa megye*, i. m. 119–125.

⁴ 1331: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, II, 521, 1353: BO. I, 195, 1405: BO. 11, 1553: Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Kolozsvár, 1942. 49–50.

s 8 román faluja van.¹ Csicsó keleti szomszédja a Kácsik-nemzetségből származó Harinai-család *szészármai* birtokteste, ahol eredetileg száll alaprétegű hét román falu alakult ki 1456-ig.² Ugyanennek a nemzetiségnek másik ága, a Szécsényi-család *sajóvölgyi* magyar és szász falvainak keleti, erdős határában 1371-től kezdődőleg tudunk román településről.³ Később, 1440-ben ismerjük meg a királynő tulajdonát képező *radnai* kerület 10 román faluját, ahol ugyancsak találunk rutén nyomokat.⁴ Rutén-román falvak tűnnek fel 1393-ban a Bánffy-család *régeni* uradalmához tartozó hegyvidéken,⁵ ahol azonban a magyar-szász őslakossággal szemben a középkor végéig törpe kisebbségben maradnak s ugyancsak elenyésző hányada lehetett román népességű a *görgényi* várbirtok 1453-ban felsorolt 27 magyar-német-rutén-román falujának.⁶ Részben Máramaros felől, részben az Erdélyi Középhegységből népesedhetett románokkal az *almást* s a vele szoros kapcsolatban álló *csákigorbói* uradalom, területükön az első román nyom 1365-ből származik, az elsőnek a XV. században mintegy 15, a másikkal 1378-ban 21 tartozéka közül a többség román-rutén lakosságú volt.⁷ Hasonló etnikai viszonyai voltak az 1507-ben 11 faluból álló *alparéti* birtoktestnek⁸ s a Dobokai-család *magyaregregyi* (8 falu) dominiáltjának.⁹

Szatmár megye hegyvidékét a XIV. század második felében meginduló népmozgalom árasztotta el rutén és román telepésekkel. 1365-ben Szász fia, Balk vajda négy testvérével menekülni kénytelen Moldvából s a magyar király jóvoltából hét máramarosi falut nyer első szállásul.¹⁰ A vele együtt érkezett valóságos kis román népvándorlás

¹ DV. 132; *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. II, 111.

² Századok, 1887, pótfüzet 80.

³ DV. 231.

⁴ HD. 1–2, 669, a falvakat az oklevél »in majore parte ut dicitur vacuas et inhabitatoribus destitutas« mondja. Valóban, egy 1450-ben készült összeírás szerint az egész uradalomban 25 jobbágycsalád lakott (Arhiva Someșană, 1930, 167–168), tehát a valamilyen okból kifolyólag elnéptelenedett vidék betelepítése a XV. század második felében történt.

⁵ BO. I, 451.

⁶ Cs. V, 671.

⁷ DV. 182, Cs. V, 297–298, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. II, 353.

⁸ *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. II, 22.

⁹ Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. Budapest, 1902. III. és IV. kötetben, Csömörölő, Egregy, Kékes, Romlott, Szentgyörgy és Vaskapu helységeknel.

¹⁰ »De terra nostra Molduana... in regnum nostrum Hungarie advenit« (MM. 56).

elsősorban Máramaros és az ettől délre eső hegyvidék még lakatlan területeit töltötte fel, majd néhány évtized alatt átcsapott a szatmár-megyei részekre is, ahol 1379-ben említenek először román falut.¹ Az 1360-ban még lakatlan Avas hegységben, az *aranyosmedgyesi* uradalom erdős részein 1385-ben már hallunk románokról,² de még 1393-ban is különbséget tesznek a »falvakban lakó« magyar és a »birtokhoz tartozó« román jobbágyok közt,³ ami nem jelenthet egyebet, mint-hogy a románok letelepítése még folyamatban volt. Valóban az itt létesült 4 rutén és 18 román faluval csak a XV. században ismerkedhetünk meg.⁴ Az innen délre eső *erdődi* uradalom román telepeire a legkorábbi adat 1394-ből való, az ekkor feltűnt 4 faluhoz 1424-ig újabb 11 járul.⁶ Egyidejűleg, 1392-ben jelentkezik a Bükkhegység szilágy-megyei oldalán a szintén Erdődhez csatlakozó első 8 román település⁶ és nem lehetnek korábbiak az *aranyosi* vár román falvai sem (1387-ben 10 magyar és 12 román tartozék).⁷ A *Nagybánya* alatti erdős tájon 1429-ben kezdenek román telepek feltűnni, számuk a század végéig nyolcra emelkedik.⁸ Ezekhez kapcsolódik a Lápos alsó folyása mentén és a környező hegyekben a *kővári* uradalomnak 1405-ben összeírt 49 román faluja.⁹ Talán éppen azért sikerült Szász vajda utódainak, a Drágfi-családnak e hatalmas terület nagy részét később kézrekeríteni, mert erős jogcímet jelentett számukra az, hogy a falvakat a vezetésük alatt érkezett románság szállta meg.

Máramaros példája eléggé mutatja, hogy az északerdélyi románság, mikor rutén pásztortársaival együtt ide érkezett, mindenütt megelőző magyar telepekre talált. Ez a körülmény éppenúgy megnyilatkozik a terület helynévanyagának magyar alaprétégében, mint abban, hogy az összes felsorolt uradalmak gazdasági és igazgatási központ-

¹ DV. 284.

² Maksai: *A középkori Szatmár megye*, i. m. 88, DV. 320 (»iobagiones et Olachy«).

³ Maksai: i. m. 87.

⁴ Uo. 86.

⁶ DV. 474, Maksai: i. m. 94–98.

⁶ HD. 1-2, 346.

⁷ Petri: i. m. III. és IV. kötetében betűrendben. Bősháza, Debren, Monó, Pettyen, Széplak, Udvarhely, Ujlak, Vérvölgy, Vics, Völcsök magyar és Fürményes, Goroszló, Inó, Kucsó, Mutos, Nádasd, Náprád, Solymos, Nagyszeg, Szélszeg, Turbuca, Zsibó román falvak.

⁸ Maksai: i. m. 103 – 106.

⁹ Cs. I, 548.

jában továbbra is a magyar falvak maradtak. Máramaros, további Nyaláb, Lápos, Csicsó, Bálványos uradalmainak magyar falvait már említettük, a szászármai és radnai birtoktesteken a központi szerepet szász, a sajóvölgyi, régeni és görgényi dominiumokban magyar és szász falvak vitték; az almási, gorbói, alparéti és magyaregregyi uradalmi központok s ezenkívül még több hozzájuk tartozó helység magyar lakosságúak voltak. Az aranyosmedgyesi uradalom síksági részén 5 magyar falu, az erdővidéki román telepek közt 9 magyar helység, Nagybánya és Felsőbánya népes magyar-német városai mellett pedig még négy kisebb magyar falu állott s még a barátságatlan hegyvidéken elterülő kővári tartozékok közt is nyolc magyar népességű volt.¹

A MEZŐSÉGI ROMÁN SZÓRVÁNYOK

A fentiekből láthattuk, hogy a XIII. században meginduló s a XIV. században újabb, Magyarország határain kívülről érkező tömegekkel erősödő román bevándorlás teljes egészében a hegyvidékeken csapódott le, ami egyrészt a román pásztoréletformával, másrészt ezeknek a területeknek gyér lakottságával tökéletesen megmagyarázható. Mikor azonban a hegységek elérték a népesedés lehető felső fokát, a román népfölösleg utat keresett a *Mezőség* felé is.

A munkaerők számát szaporítani akaró magyar földesurak megosztották mezőségi falvaik nagy határait és a magyar s ritkábban német helységek mellé román ikertelepeket létesítettek. Az ilyen vegyeslakosságú falvak sorsa azután a bennük lakó nemzetiségek számaránya szerint alakult. Amennyiben a beköltöző románság nem képviselt jelentős lélekszámot, telepük összeolvadt az anyaközséggel s mint annak külön névvel nem bíró része szerepelt tovább. Elvétve az is előfordult, hogy a kisebbségben levő románság felszívódott az őslakosságba, innen középkori magyar falvakban a néhány »Olah« család-név.² Ha azonban az illető falu eredeti magyar vagy német lakossága valamilyen csapás következtében (háború, pestis, stb.) megfogyatkozott s a román jövevények majorizálták, vagy éppen teljesen kipusztult s a románság egyedüli úr maradt, a település román jellegűvé

¹ Az aranyosmedgyesi, erdődi és nagybányai uradalom magyar falvairól Maksai: i. m. 83–85, 94–96, 98–106. A kővárvidéki 8 magyar faluról Cs. I., 548.

² Pl. a kolozsmegyei Zutoron 1504-ben Varga, Varju, Csáki, Kis magyar jobbágyok közt egy »Olah« vezetéknévű is szerepel (Cs. V, 426).

vált és csak neve őrzi emlékét alapítói nemzetiségének.¹ Végül, ha a román és nem-román elemek bizonyos egyensúlyi helyzetbe kerültek, létrejöttek a Mezősége oly jellemző ikerfalvak, melyeknek egyike »Magyar« vagy »Szász«, másika viszont »Oláh« előnevet kapott. Az alapnév rendszeresen magyar, néha német, tehát az eredeti lakosság is vagy magyar, vagy német volt. Ezeknek az ikerfalvaknak történetét nyomozva, világosság derül a mezőségi románság betelepülésének korára is. A legbiztosabb támpontot azok az esetek nyújtják, mikor a román ikertelep megalapításának körülményeiről és időpontjáról okleveles adat szól. Ilyenek az alsófehérmegyei Oláhbozsárd és a kolozs megyei Oláhfráta, melyek közül az elsőt 1346-ban, a másodikat 1391 táján létesítették két magyar falu határában. A XV. században már Magyarbozsárd és Oláhbozsárd, illetőleg Magyarfráta és Oláhfráta néven szerepelnek a forrásokban.² A többi ikerfalu alapítására nincsenek ugyan ilyen közvetlen adataink, de a források összevetése ezeknél is hozzásegít a román település időpontjának megállapításához. Például álljon itt a kolozs megyei Bányabükk falu, mely 1297-ben nemzetiségi jelleget feltüntető előnév nélkül bukkan fel, akkor tehát még egységesen magyar népiségű, magyarságát nemcsak magyar neve, hanem 1332–37 közt többször említett római katolikus plébániája is bizonyítja. 1358-ban egy oklevélben »Bányabükk birtok és a hozzátartozó oláh-falvak« szerepelnek, ekkortájt tűnnek fel tehát határai közt az első, még nem állandó román tanyák. Rövidesen a románság telepe is megszilárdul s 1414-ben »két Bányabükk«-ről hallunk, 1416-ban pedig már véglegesen elválik és önálló életet kezd a román ikerfalu (Magyarbányabükk, Oláhbanabükk).³ Ugyanígy bizonyíthatjuk számos mezőségi román falunak utólagos keletkezését: *Kolozs megyében* Bósnak 1499-ben, Dezmérnek 1446-ban, Gyerőmonostornak 1486-ban, Kályának 1486-ban, Karának 1423-ban, Kiskapusnak 1483-ban, Nagy-

¹ Pl. a kolozs megyei Béré 1297-ben tűnik fel s bizonyára jelentékeny magyar falu volt, mert 1332–37 közt római katolikus plébániáját említik. Valamilyen oknál fogva (talán a XIV. század közepén dúló óriási pestisjárvány következtében) elnéptelenedett s 1411-ben: »possessio Bare habitatoribus destituta«. 1461-ben már juhötvenedet fizető román pásztorokat említenek itt s 1467-ben neve Olah Bare (Cs. V, 332–333).

² »Petrus vicewoyuoda... intra metas et terminos antiquos eiusdem ville capituli Buchard vocate quandam aliam villam Olacalem... collocasset« (DV. 109); Magyarbochard, Olahbochard (Iczkovits: i. m. 52). Fráta határai közt a Markházi-család tagjai »magnam villam Olachorum descendi fecissent« (DV. 414); Fratha hungaricalis, Wolahfratha (Cs. V, 352).

³ DV. 136, Cs. V, 331–332.

kapusnak 1391-ben, Méhesnek 1426-ban, Palatkának 1499-ben, Patának 1429-ben, Rődnek 1398-ban, Sármásnak 1438-ban, Zsuknak 1461-ben; *Torda megyében* Dellőnek 1484-ben, Detrehemnek 1408-ban, Pusztægresnek 1440-ben, Peterdnek 1407-ben, Szederjesnek 1505-ben; *Küküllő megyében* Szancsalnak 1513-ban, Szentmiklósnak 1491-ben, Szépmezőnek 1467-ben és Tereminek 1420-ban tűnik fel a román testvérfaluja. Ezek a falvak a XIII. és XIV. században némelyik még a XV.-ben is először és azután több ízben nemzetiségi jelző nélkül fordulnak elő, tehát akkor még egységes népiségűek. Az eredeti lakosság nemzetiségét már maguk a falunevek is elárulják, egyetlen román sincs közöttük s nagyrészükről bizonyítható, hogy még a román ikertelep alapítása előtt római katolikus templom állott bennük.¹ A felsorolt évszámok kétséget kizárólag tanúsítják, hogy a románoknak a mezőségi magyar és német települési területre való beszivárgása a XIV. század második felében kezdődött meg és az egész XV. századon át tartott. 1461-ben a juhötvened beszedei Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda, Alsó-Fehér és Küküllő megyékben mintegy 200 faluban írtak össze román pásztorokat s bár tekintetbe kell vennünk, hogy e helységek jórészeiben a románok az eredeti magyar és német lakossággal vegyesen éltek, a bevándorlást mégis nagyméretűnek kell tartanunk. Távolról sem szabad azonban azt hinnünk, hogy a románság megjelenése ezen a területen együttjárt volna az azonnali megtelepüléssel. Az említett ötvenedjegyzék összeírójának például Szentpáli Mihály magyar nemes azt vallotta, hogy Majos nevű mezőségi birtoka után »az elmúlt évben szolgáltatott be juhokat, de ebben az évben nincsenek románjai«, ami nem egyebet jelent, minthogy a mezőségi románság még a XV. század közepén is ide-oda kóborolt nyájaival s egyik évről a másikra odahagyta ideiglenes szállásait, hogy más földesúrnál keressen szerencsét.²

Míg a hegyvidéken természetes életterületükön sikerült a románoknak relatív többséget szerezniök, addig a Mezőségen a magyar és német falvak százai között a török pusztítások koráig biztos beolvadásra ítélt szórványokat alkottak. Külső tényezők azonban a XVI. és XVII. század fordulóján az erdélyi népek természetes földrajzi elhelyezkedését és erőviszonyait katasztrófaszerűen támadták meg és forgatták fel s a háborúk, pestisjárványok és éhínségek által megtizedelt magyarok és szászok helyét a Mezőségen is románok foglalták el.

¹ Cs. V, betűrendben az egyes falvaknál.

² Pâclișanu: i. m.

A török beütések s a velük járó dúlások már a XV. században éreztették hatásukat a népesedés viszonylataiban s az eljövendő idők előrevetik árnyékukat II. Ulászló királynak az erdélyi nemességhez intézett levelében, mely elrendeli, hogy azok után a birtokok után is fizessék a püspöknek a tizedet, melyeken valaha katolikus, tehát magyar és szász jobbágyok laktak, most azonban románok és más szakadárok élnek.¹

AZ ERDÉLYI ROMÁN TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA

A középkori magyar birodalom területére bevándorló románokat úgy kell tekintenünk, mint akik elhagyván addigi hazájukat, egyúttal mindazoktól az államjogi, de főként földesúri kötelekektől megszabadultak, amelyeknek addig alá voltak vetve, tehát a magyar királlyal szemben éppen olyan személyileg szabad jogállásban voltak, mint pl. a szintén bevándorolt szászok vagy kunok. Éppen ezért teljesen azonos elbánásban részesültek a középkori Magyarország többi, szintén idegenből érkező nemzetiségeivel. A várbirtokok határain belül pásztorkodó, majd letelepülő románok szabad királyi népek voltak, a Balkánról magukkal hozott adórendszerük és pásztorjoguk érintetlenül maradt s a föld birtokosával éppenúgy a bevándorlásukat vezető képviselőjük, a kenéz vagy a vajda útján érintkeztek, mint a németek a geréb vagy a soltész útján. Nagykiterjedésű területeken zárt népi és gazdasági egységben éltek, közvetlen bírói és rendészeti hatóságaik maguk közül kerültek ki és csak a csúcstisztviselők voltak telettük magyar nemesek, éppen úgy, mint a szebeni, brassói vagy besztercei szászok és a székelyek felett a kinevezett királyi ispánok. Hogy ennek ellenére sem sikerült a románoknak a székelyekhez, szászokhoz vagy a kunokhoz hasonló autonómiát kivívniok s az erdélyi három nemzet mellé negyediknek beiktatódniok, az egyrészt – mint már említettük – késői érkezésüknek tulajdonítható, amikorra már Erdély társadalmi életének keretei véglegesen kialakultak, másrészt azzal magyarázható, hogy semmiféle összefogó szervezetet nem hoztak magukkal, mely alapját képezhette volna egy ilyen autonómiának.

¹ »Decimas de singulis rebus decimari solitis praefato domino episcopo et ecclesiae suae per praefatos Valachos ac alios schismaticos in bonis, ut praefertur, vestris alias a Christianis inhabitatis, semper et omni tempore exolvi facere debeatis« (Hofkammerarchiv, Wien, Siebenbürg. Registratur, 21. XI. 1751. un. hiteles átirásban).

Láttuk, hogy a székely közigazgatási kerületek, a székek pontosan egybevágnak az eredeti törzsi és nemzetségi szervezettel, melyhez nemcsak a külső keret, hanem a kebli tisztviselők választásának s a katonai és gazdasági életnek egész rendtartása is alkalmazkodott, Azonos fejlődés figyelhető meg az Alföldön a kunoknál is. Kialakul faluszervezet és közigazgatási kerületi beosztás volt Németországban, mikor onnan a szászok Erdélybe vándoroltak, ilyent ismerhettek és igényelhettek tehát, s képesek voltak saját társadalmi erőikkel kitölteni azokat a kereteket, melyeket a székelyekhez hasonlóan a magyar királyok engedélyeztek nekik. A románok azonban sem nagyobb tömegekre kiterjedő nemzetségi vagy politikai szervezetet, sem a páztoréletforma szerény szokásanyagát túlhaladó társadalmi és jogi rendet nem ismertek, az új körülmények közt ilyenformán bele kellett kapcsolódniuk a magyar társadalomfejlődésbe, mely a románság egyedeinek a magyar fejlődésen belül, azzal teljes összhangban jelölte ki az elhelyezkedés formáit és módozatait.¹

Mielőtt ismertetnők a román társadalmi életet teljesen átformáló magyar rend érvényesülésének történeti folyamatát, még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az eredeti állapotban a román vezetők és vezetettek közt, mint általában a magyarországi telepesnépeknél, nem állt fenn földesúri függési viszony. Feltételezhetünk ugyan román viszonylatban is egy kezdetleges nagycsaládi szervezetet, melynek természeti feje a család legidősebb, vagy legtekintélyesebb férfitagja lehetett s ezt a feltevést alátámasztani látszik az, hogy mind a balkáni, mind a magyarországi román telepek a mindenkori vezető (kenéz, vajda, stb.) nevét viselik,² tehát az illető fontosabb szerepet töltött be a névvel jelzett közösség életében, mint teszem egy alkalmilag, bizonyos időre választott falusbíró, de ezt a körülményt is tökéletesen megmagyarázza a telepítési jogszokás, melynek értelmében a bevándorlókat vezető egyént a földesúr egyúttal azok képviselőjének és főnökének fogadja el, tehát az új telepet is a vezető nevével jelölik. Nem

¹ A következőkben, némi kiegészítésekkel, *Balkáni és magyar elemű a magyarországi román társadalomfejlődésben* (Hitel, 1941.) című munkám eredményeit adom.

² Szerbiában: Vlaši Ratiševci, Lepčinovci, Tudoričevci, Kostadinovci, Goilovci, vagy Katun Šišatovci, Proilovci, Ursulovci, Voisilci, stb. (Dragomir: *Vlahii din Serbia* i. m. 286, 288), Magyarországon: Pribifiamiklósfalva, Supafalva, Nekcsefalva, Jánoskenézfalva, Kecsafalva, Fileskenézfalva, mely esetekben a névadó kenéz is ismeretes (DV. XIX. lap), Havaselvén: Ţigăneşti Tămăşeni, Paşcani, Onicianii, Cristeşti, Borăşti, stb. (D. C. Arion: *Cnejii [chinejii] români*. Bucureşti, 1938. 26).

dönthetjük ennél fogva el, hogy a Magyarországra érkező románok vezetői vajjon ősi, természetes családi közösségek hagyománya által szentesített, vagy pedig csak a továbbköltözés irányítására alkalmilag elismert szerepet töltöttek-e be. Mindenesetre tény az, hogy vajdák, kenézek és közrománok földesura egyaránt a király volt s a vajda és a kenéz egyrészt királyt képviselte a néppel szemben, a parancsok végrehajtását teljesítve és az adókat beszedve, másrészt népét a király, illetőleg annak megbízottai (ispán, várnagy, uradalmi tiszt) felé, átveve a parancsokat és beszolgáltatta az adót, tehát nem földesúr, hanem tisztviselő volt. Tekintettel azonban arra, hogy a gazdasági létalap, a legelőterület és a telephely a király tulajdona volt, a vajda és a kenéz szerepe mind inkább a tisztviselői minőség felé tolódott el s a népnek mind kevesebb beleszólása lett kormányoztatásába, ami a vezetőket arra csábította, hogy helyzetükkel visszaéljenek. A XIV. század végéről már nemcsak helyi, hanem általános tünetekre hivatkozó panaszt ismerünk a román kenézek ellen, akik a vezetésükre bízott népet jobbágyaiként kezelik, új adókkal sanyargatják s földesúri jogokat igényelnek maguknak felette.¹

A kenézeknek ezeket a túlkapásait a természetes emberi hatalomvágy és a gazdasági érdek mellett kétségtelenül a magyar nemesi életforma naponként látott és tapasztalt előnyeinek csábítása is szította. S míg magánbirtokon, ahol kenéz, vajda és közromán egyaránt a földesúr jobbágyai voltak, a kenézeknek ilyen kísérleteit egyszerűen az alárendelt hatóság basáskodásának kell minősítenünk, addig a királyi uradalmakban, melyeken belül a románok jóval nagyobb szabadságnak örvendtek és jogi helyzetük a székelyekéhez és szászokéhoz közeledett, a kenézek felülkerekedési törekvései társadalmi válságot idéztek elő, mely a királyi hatalom beavatkozása révén a magyarországi románság osztálytagolódására vezetett.

Ehhez tudnunk kell, hogy a románok betelepítése a gazdasági indítóokokon kívül honvédelmi célt is szolgált. A királyi románok feltűnésük pillanatától kezdve mindenütt katonai szolgálatot teljesítenek. A fogarasvidékiek már 1213-ban külföldi hadjáratban vesznek részt a szebeni ispán seregében és 1260-ban ott harcoltak a magyar király mellett a morvamezei ütközetben.¹ A XIII. század vége óta Erdély északi és déli határmenti várainak népe jórészt románokból állott; románok harcoltak Nagy Lajos király (1342–1382) katonái közt a

¹ HD. 1–2, 241

² DV. 22, 26

bolgárok, tatárok, litvánok, sőt a vérükből származó hűtlen moldvai vajda ellen is és ugyancsak román kenézek is szerepelnek Zsigmond, Albert, I. Ulászló királyok s a szintén kenézcsaládból származó Hunyadi János kormányzó törökellenes hadjáratait végigküzdő csapatokban¹. A románok rendszeres hadiszolgálatát bizonyítja, hogy 1430-ban a török ellen hadbavonulni köteles, megyei és magánhadtestek közt mind a bánsági, mind az erdélyi arcvonalon külön említetnek ők is.² Katonai szervezetben éltek a horvátországi románok is a középkorban.³ Ilyen jelentős mérvű katonai szolgálatot azonban csak megfelelő szervezetben és speciális nevelés után lehet ellátni, a kezdetleges pásztoréletforma pedig, mely nagyobb társadalmi s következésképp katonai egységeket nem ismer, ezt nem alakíthatta ki. A középkori havaselvi, moldvai és erdélyi románság vezetőrétegében gyakran előforduló türk eredetű személynévek arra engednek következtetni, hogy a románság a dunai síkságon nomadizáló türk katonanépek valamelyikével, leginkább a besenyőkkel és a kunokkal szoros kapcsolatba került s ezeknek nagyvonalú katonai szervezetéből sajátított el egyes elemeket, sőt a besenyő és kun államok szétbomlása után egyes besenyő és kun urak továbbra is együttmaradtak román szolganépükkel, átvéve nyelvüket s vezetve a románok Magyarország felé irányuló vándorlásától⁴. Ezt az elméletet alátámasztja az, hogy a havaselvi román vajdaság megalapítója, Baszaraba, szintén türk nevű s valószínűleg kun származású volt,⁵ a besenyőknek a románokkal való együttélésére pedig – mint már előbb rámutattunk – még Magyarország területéről is vannak adataink. Átfogó katonai szervezetet azonban a besenyők és a kunok sem kölcsönözhetek a románoknak, mert különben ennek nyoma maradt volna fenn a magyarországi románság történetében is, a románság igazi katonai nevelésének színhelyét tehát a magyar biro-

¹ DV. 178–180, 319, MM. 326, 332, 335, 365, 451, HD. 1–2, 709, 761, PH, 69, stb.

² HD. 1–2, 567–568.

³ Dragomir: *Vlahii și Morlacii*, 18–19, 24, 30.

⁴ Ilyen török eredetű középkori román nevek: Kendech, Kende, Kend Kynda (DV. 65, 143, 163, 252, 272, 321, 325), Gyula, Jula (DV. 115, 129), Bozograd, Bazarab (DV. 138, 147), Susman (DV. 130), Kuthun (DV. 133), Bybarch (DV. 142), Tiuan (DV. 278), Oldamar (DV. 302). Kérdés azonban, hogy egyrésztük főleg a két első nem a magyarság útján került-e a románokhoz, mert e nevek a magyarságnál is használatosak voltak.

⁵ L. Rásonyi: *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains*. AECO. I 243–253.

dalom határain belül, a királyi várszervezetekben kell keresnünk. Ezekben belül tényleges katonai szolgálatot valószínűleg csak a kenézek és a vajdák teljesítettek, a román köznép a vár karbantartását, élelmezését végezte és a kenéz hadifelszerelésének megszerzését tette lehetővé adójával.

Az egyre költségesebbé váló hadviselés anyagi feltételeit azonban még hatékonyabban biztosította a magyar gyakorlatban már rég bevált módszer, a harcos elem társadalmi és gazdasági emelkedésének előmozdítása. Kétségtelen, hogy a már említett »szabad falvak« kiváltságolása a telepítési tevékenység ösztönzésén kívül a katonáskodó kenézek anyagi teherbírásának fokozását is célozta. Az így szerzett »kenézi jog«, mely csak a birtok jövedelmének élvezését, de nem egyúttal magát a birtokjogot is jelentette, nagy előny volt ugyan, de a kenéz mindig ki volt téve annak, hogy a király a falut magánföldséjének juttatja s ezáltal ő maga is jobbágygá válik, elvesztvén szerzett jogait.¹ Jelentős kedvezmény volt tehát, mikor a király a háborúban magukat kitüntetett kenézeknek »szabad faluit«, tehát azokat, melyeket ők telepítettek meg, sőt néha még azokat is, melyek csak igazgatásukra voltak bízva, életfogytiglan, sőt örökösükben is megerősítette.² A királyi birtokadományozás azonban messzemenő következményeket vont maga után; a románságnak saját birtokjoga nem lévén, a birtoklás csak a magyar jog keretei között folyhatott. Már maga az adományozás ténye magával hozta a beiktatás szükségességét, mert a kötött formaságok közt fogantatott beiktatás jelentette a jogos birtoklás kezdetét. Magyarországon a birtokbaiktatást a mai közjegyzőknek megfelelő egyházi, ú. n. »hiteles helyek« (közhitelű okirat kiállítására felhatalmazott szerzetesi konventek és társaskáptalanok) kiküldöttje előtt királyi megbízottak, az ú. n. »királyi em-

¹ Ilyen eset fordult elő Stroya és Zayk hunyadmegyei román kenézekkel 1363-ban, mikor a király az általuk irtott területen általuk telepített Zalasd falut Musat fia László román nemesnek adta, mivel az előbbiek nem tudtak írásbeli megerősítést felmutatni. 1412-ben hasonlóan jellemző pör folyt le két máramarosmegyei román nemes család, a Bilkeiek s az Úrmezeiek közt. Előbbiek ugyanis 1350-ben megkapták Lipcse és Szelemező (ma Herincse) falvak kenészetét, abban a reményben, hogy »habitorum multitudine decorare« fogják (MM. 29. Vö. DV. 118). A király azonban 1404-ben ugyanezen falvaknak »non solum keneziatum sed et verum dominium«-át az Úrmezeieknek adományozta, tehát az előbbiek jogaikat veszélyben forogni látták.

² 1366: »Kenezus per nostras litteras regales in suo keneziatu roboratus« (DV. 199), 1377: »Kenezus in prehabito eius keneziatu relictus et in filios filiorum confirmatus« (DV. 270).

berek«, akik a környéken birtokos nemesek közül kerültek ki, végeztek. A román várkerületekben kezdetben nemesek nem leven, ezt a szerepet kenézek töltötték be.¹

Az örökíthető kenézi jog egyúttal dologi joggá változott, osztozni lehetett rajta, ajándékozni, zálogosítani, a nélkül természetesen, hogy ezek a műveletek az illető területre vonatkozó királyi tulajdonjogot érinthették volna. A királynak járó adót a kenézség után továbbra is éppen úgy fizetni kellett² s a közrománok továbbra is a király népei maradtak, a megerősített kenéz nem gyakorolt felettük földesúri hatalmat. A közrománok egyenjogú társai voltak ezután is a kenéznek s bár a magyar nemesi élet fogalomköréből kölcsönzött kifejezéssel a megerősített kenéz »jobbágyainak« nevezik őket, tételünk igazságát mutatja, hogy pl. a hátszegi kerületi bírói széken 1360-ban egyik ilyen kenéz együtt bíraskodik egy jobbágyának mondott közrománnal, ami, ha az illető valóban jobbágy lett volna a szó közismert értelmében, jogi abszurdum lenne.³ Az örökölhető kenézi jog gyakorlása, amint láttuk, a kenézi társadalomban eddig ismeretlen jogi műveletek (zálogosítás, ajándékozás, osztozás, stb.) forrásává lett s az ezekhez szükséges jogi formák természetesen ugyancsak az egykorú magyar joggyakorlatból kölcsönöztettek. Ajándékozásnál, vásárlásnál a hiteles hely előtti örökbevallás (fassio),⁴ zálogosításnál, eladásnál a rokonok és szomszédok előzetes »megkínálása«, azaz elővételi joguk biztosítása,⁵ stb., mely műveleteknek magyarországi országosan elterjedt megfelelői általánosan ismertek.

A nemesi társadalommal mind szorosabb érintkezésbe kerülő, a nemesi életformát utánzó román kenézeknek természetes vágya volt, hogy kenézi jogállásuk kötöttségeit levetve, belépjenek a teljesjogú nemesek közé. Ezáltal az eddig tisztviselői vezetésük alá adott közrománok felett elnyerték volna a teljes földesúri hatalmat, adóztatás és ítélkezés formájában. A megerősített kenéz szilárd anyagi helyzete lehetővé tette, hogy katonáskodási kötelezettséget teljesítve, olyan érdemeket szerezzen, melyek jutalmául elérheti az áhított nemesi rangot. A XIV. század folyamán ritkábban, de a XV. században egyre sűrűbben adományoztak királyaink nemességet a kenézeknek, szabad

¹ Pl. HD I–2, 428, 432

² DV. 330, 480, 481, stb.

³ »Bazarab Longus kenezius« és »Myhul iobagio Bazarab Longi« a hátszegi kerületi bíróságon bírótársak (DV. 147). Lásd még PK. 355.

⁴ Pl. PSz. 14, PK. 278, 367, stb.

⁵ Pl. Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyve, IV, 80.

kezet adva nekik a kenézségükhöz tartozó nép fölött, de fenntartva továbbra is bizonyos kötelezettségeket, adó és meghatározott katonai szolgálat formájában. A mehádiakörnyéki Temeseli Dési kenézcsalád tagjai még mint egyszerű kenézek szerepelnek 1387-ben, mikor a szörényi bán megerősíti őket birtokaikban, kikötve, hogy a juhötvenedet a várnagynak továbbra is szolgáltatassák be rendesen. 1390-ben a király már »nobiles kenezii«-nek, *nemes kenézeknek* nevezi őket és szolgálatuk abban áll, hogy »a többi nemes kenéz szokása szerint« a királyi seregbe egy lándzsát küldenek, személyes részvételüket mint magától értetődőt, meg sem említve.¹ A katonaadás mellett azonban anyagi kötelezettségek is hárultak a nemesített kenézre. Például a Macskási nemes kenézcsalád tagjait, több faluból álló uradalom birtokosait, 1454-ben azzal vádolják, hogy »nobiles ipsi censum et munera annualia ut moris keneziatu est, non exsolvisent«, mire ők bizonyítják, hogy a szóbanforgó adót és kötelező ajándékokat igenis pontosan fizetik a várnagynak.²

A fejlődés menete leggyorsabb az aránylag későn települt Máramarosban volt, ez azonban érthető, mert a XIV. század elején éppen erről az oldalról fenyegette Magyarországot a legkomolyabb veszedelem, a még mindig támadóképes tatár hatalom. A máramarosi román vajdák résztvettek a tatárok elleni hadjáratokban s szolgálataik révén a magyarországi románok közül elsőnek emelkedtek a magyar nemesség soraiba. A Szarvaszói és Barcánfalvi rokoncsaládok, az egy-többől származó Bedőháziak és Gyulafalviak, a Konyhaiak, távolabb Bereg és Ung megyékben pedig a Bilkei-, Ilosvai- és Dolhai-családok ősei a román bevándorlókat vezető vajdák voltak, akik egy-egy nagyobb csoportot több nekik alárendelt kenézzel igazgattak.³ A nemesítéssel birtokjogot szereztek a rájukbízott falvakban s így a kenézeket a magánföldesúri jobbágyság sorsa fenyegette volna, ha a század közepén a politikai események új fordulatot nem adnak a társadalmi fejlődésnek. A Konyhai-családból származó Bogdán vajda 1349 körül kenézei és emberei egy részével Moldvába szökött, eltávolította a magyar király megbízásából ott kormányzó vajdát s önálló vajdaságot alapított.⁴ Több mint egy évtizeden át harcolt a királyhú máramarosi románság

¹ DV. 330, 375–376. Máramarosi lándzsás román nemes kenézekre lásd MM. 185.

² PSz. 66–70.

³ DV. 66–68, 77–78, 81, 90–93, 99–103, 107–108, 115–116, 178–180, 239, stb.

⁴ DV. 99–102.

a lázadó ellen, végül sikerült is a hűbéri esküt kicsikarni tőle, de a régi vajdacsaládot nem lehetett már jogaiba visszahelyezni s ezért életben maradt tagjai – a már említett Balk és testvérei – 1360 után Máramarosba költöztek, ahol a király Bogdan elkobzott javaival kárpótolta őket.¹ A hosszas háborúskodás kitűnő alkalom volt a vajdák alá rendelt kenézeknek, hogy a király figyelmét magukra tereljék, aki 1360 után többet megnemesített közülük s így a nemes vajdák rétege a nemes kenézekével bővült (ilyenek voltak a Rónai-, Váraljai-, Szaploncai-, Nyiresi-, Gorzoházi-, Krivaházi-, Veresmarti-, Dormánházi Farkasrévi-, Karácsonfalvi-, Kricsfalusi-, Úrmezei-, Kökényesi-, Kaszói-, Apsai-, Váncsfalvi-családok).² Máramarosban tehát már a XIV. század végére népes román kisnemesi társadalom alakult ki, sőt egyes-nagybirtokos családok is kezdtek kiemelkedni (elsősorban a Drágfiak, akik rendkívül gyors pályafutás révén megyényi területet szereztek maguknak Máramaros, Szatmár és Középszolnok megyékben, mellettük pedig a Gyulafalviak, Dolhaiak, Bilkeiek, Ilosvaiak, Úrmezeiek és Kökényesiek). Ugyancsak Máramarosban lépték át először románok az adózó, félszabad állapot és a teljesjogú, ú. n. országos nemesség közti határvonalat, miáltal egyenjogú tagjaivá váltak a magyar nemesi társadalomnak.³ Ez a döntő fordulat azonban nem egyidőben történt meg a máramarosi nemesség összességére nézve, a tekintélyes családok, mint például a Drágfiak, már a XIV. század derekán nemcsak a teljesjogú nemesek, hanem egyenesen a főnemesek rendjébe kerültek, il többiek viszont még a XV. században is tovább adóztak a huszti várnagynak, akárcsak az előbb említett bánsági nemes kenézek.⁴

Román vajdák és kenézek nemesítése Máramaroson kívül a XIV. században még szórványos jelenség, általánossá csak a török veszedelem következtében válik, mely a román katonáskodó réteg fokozottabb igénybevételét vonta maga után. Természetesen elsősorban a déli határ mentén mutatkozott először az új helyzet hatása s a XV. században a várkerületek román kenézeinek nagy tömege jut hadiszolgálat feltételével terhelt nemesi birtokhoz. Nem véletlen, hogy a legtöbb ilyen adományozás éppen Hunyadi János nevéhez fűződik, aki maga is nemeskenéz-család sarja lévén, megértette ennek a feltörekvő rétegnek vágyait s kiválóan tudta hasznosítani hadjárataiban. Sok kenéz nemcsak

¹ MM. 56. Vö. DV. 178–181.

² MM. passim.

³ MM. 6. Vö. DV. 66–70.

⁴ MM. 542.

a királyi várnagyok csapataiban harcolt, hanem beszegődött a magyar szokásnak megfelelően Hunyadi »familiarisainak«, fegyverhordozóinak, személyes katonahíveinek sorába s így közelebb jutva a nagyhatalmú kormányzóhoz, előhaladásához is több reményt fűzhetett.¹ A XIV. század végén meginduló tömeges nemesítések következtében a bánási és hunyadmegyei várkerületekben a máramarosihoz hasonló román nemesi társadalom alakul ki. A sebesi kerületben a Mutnoki (1376 óta nobilis), Macskási, Bizerei, Örményesi Fiát, Rakovicsai; a miháldi kerületben a Temeseli Dési és Csornai; a halmasi kerületben a Gerlistyei; a lugasi kerületben a Sergedi Sugár, Bánkfalvi Bánk, Topsafalvi Topsa, Bartafalvi Barta, Boziási Sismán és Törzsök, Szépmezei Dobrota, Száldobágyi Vizes, Krivinaai Csulya, Nőrincsei Cserbics, Velcesdi Fodor, Hamardi Gála, Ollósági; a komjáti kerületben a Gamzai Turcsin, Magojesti Mago, Sztremturai Pap, Rogozi Brank, Zorlenci Alb, Dogan és Halgas, Remetei, Mihalanci, Korneti,² a dévai kerületben az Almási Musat (1362 óta nobilis); a sztrigyi kerületben a Szentgyörgyi és Zejkfalvi; a hunyadi kerületben a Mogyorósi és Nádasdi Ungor; a hátszegi kerületben a Bajesdi, Barbátvizi, Bári, Brettyei, Csolnokosi, Csulai, Farkadini, Fejérvizi, Galaci, Karulyosdi, Kernyesti, Klopotivai, Lindzsinaai, Livádi, Macesdi; Malomvizi Kendefi és Kenderesi, Demsusi Muzsina, Oncsokfalvi, Osztrói, Pestényi, Ponori, Puji, Riusori, Szacsali, Szálláspataki, Szentpéterfalvi, Szilvási, Totesdi, Vádi, Várhelyi, Zejkányi családok³ nagyrészt a XV. században nyerték el nemeskenézi rangjukat. Világosvár román vajdái közül emelkedtek ki a Halmágyi Móga, Raszóczi, Ácsvai, Ribicei és Kriszcsóri,⁴ Sebesvár vajdái közül pedig a Meregiói Botos, Kalotai Vajda, Csicsei Vajda és Danki Vajda nemes családok.⁵ A Súlyomkő várához tartozó román falvak vajdái sorából a Venteri és Beznyei családoknak sikerült a nemesi társadalomba bejutniok.⁶ Máramarosban újabb kenézcsaládokat emelt fel a királyi kegy, így a Jódiakat, majd 1453-ban Hunyadi János egyszerre három (Szacsali, Visói, Mojszéni) nemesítést eszközölt.⁷ Fogaras vidékén csak névben különböznek a meg-

¹ HD. I–2, 709, 761, Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve II, 33, MM. 326, 332, 335, stb.

² Cs. II, 5–6, ezek mellett még másokat is felsorol.

³ Cs. V, 149–245.

⁴ ZW. II, 172, DV. 189, HD. I–2, 433, 715, Dl. 30188, 30204.

⁵ Cs. V, 272–273.

⁶ Jakó: i. m. 133, 143–144.

⁷ MM. 365, 367, 369.

nemesített románok, ugyanis a havaselvi vajdák birtoklásának emlékeként a »bojár« nevet viselik, de jogállásuk és kötelességeik teljesen azonosak a nemes kenézekével és vajdákéval.¹

Az egyházi birtokokon élő román vajdák éppenúgy katonai szolgálatot teljesítettek a püspöki csapatokban, mint a királyi várkerületek románsága; a váradi püspök vajdái közül pl. többen elesetek a híres várnai csatában (1444). Katonai érdemeiket a püspök éppen úgy jutalmazta, mint a király, nemesi birtokjogot engedélyezett nekik, A már ismertetett »egyházi nemesség« magyar intézménye tehát románok közt is meghonosodott. Ilyen »nemes vajdák a középkorban a váradi és erdélyi katolikus püspököknek voltak, előbbinek birtokain a Belényesi, Remetei, Venteri, Gyepesi, Kárándi, Kocsubai, Toplicai, Örvényesi, stb. vajdacsaládok,² utóbbinak a gyalui várhoz szolgáló vajdái³ éltek nemesi jogokkal, birtokaikkal nemesek módjára rendelkeztek, egykori népeik jobbágyaikká lettek, de a pusztá tulajdonjog továbbra is a püspököt illette, neki adót fizettek s az országos nemesek megyei bírósága helyett a püspök közvetlen bírói jogkörébe tartoztak.

A »nemes kenézt« és a »nemes vajdát«, akár királyi, akár egyházi birtokon élt, az különböztette meg az országos nemestől, hogy nemesi jogon kapott birtoka különböző feltételekkel volt terhelve, elsősorban katonaállítással és anyagi szolgáltatásokkal tartozott földesurának, akinek iurisdictionja alól sem szabadult fel. A nemesítő oklevelek néha részletesen felsorolják a nemes vajdák és kenézek kötelezettségeit, általában azonban – mivel ezek nagyjában mindenütt megegyeztek – csak ismétlődő formulával utalnak rájuk: gazokkal a szokásokkal, feltételekkel és szolgáltatásokkal, amelyekkel az előbbi magyar királyok az oláh kerületekben birtokokat és falvakat adományozni szoktak.«⁴

A feltételekkel adományozott nemesség nem a román kerületek sajátossága, hanem régi magyar gyakorlatnak folytatása, jellemző tüneténye a magyar társadalomfejlődés hűbéri korszakának. Teljesen azonos társadalmi osztály a nemes kenézekével a már a XIII. század vége óta ismert nemes várjobbágyoké, akik szintén speciális katonai szolgálatot teljesítettek. A szepesi lándzsás nemesek a XIII. század közepén éppenúgy egy-egy lándzsás katona állítására voltak kötelezve, mint a fentebb említett Temeseli kenézcsalád s általában a nemes

¹ Pușcariu: i. m. 75.

² Jakó: i. m. 183–186.

³ HD. I–2, 763, Cs. V, 355–356

⁴ Cs. V, 156 kk. többször; hasonló feltételek más megyékben: MM. 484, PH. 55–56, 70, 77–78, stb.

kenézek. Ugyanígy szolgáltak a XIII. században a turóci és liptói jobbágyfiúk is a példákat még szaporíthatnók. Az ilyen feltételekhez kötött nemességet az országos nemességtől való megkülönböztetés végett – mint már említettük – *conditionarius* vagy *partikuláris nemesség*nek nevezi a magyar történetírás. Az ország többi területein ezek már a XV. század elejére felszívódtak az országos nemességbe, a román conditionáriusok nagyrésze azonban csak egy évszázaddal később jutott el odáig.¹

A román vajdák és kenézek megnevesítése nemcsak az egyének, hanem a román társadalom összességének életében is nagy változásokat okozott. Addig a román kerületek, települési egységek igazgatása országosan egységes elv alapján történt. Az irányítás és a legfelsőbb bírói hatalom a király által kinevezett magyar főtisztviselő (a várkerületekben a várnagy, ahol pedig várszervezet nem volt, mint például Máramaros és Bereg megyék románlakta vidékein, ott az ispán) kezében volt.² A románságot a közülük származó, egyes esetekben általuk választott vajda képviselte, aki kisebb ügyekben bírói fórum is volt és a rábízott teendőket (katonaállítás, adószedés, rendészet) a krajnikok és kenézek közreműködésével végezte. Magánbirtokokon is lényegében azonos volt a szervezet, több kenéz felett a vajda állt, aki viszont a földesúr gazdasági tisztjének felelt.³ A társadalmi fejlődés során rendszeren a vajdák emelkedtek először és Máramaros kivételével, ahol különleges okok megakadályozták ezt, elzárták a kenézek elől a nemesség elnyerése felé vezető utat és így a kenézek a nemesített

¹ A magyar birodalom különböző vidékein élő *conditionarius* nemesekről ír Fekete-Nagy Antal: i. m.

² Várnagyok, mint a román kenézek főnökei: Hunyadmegyében DV. 146, 481, a bánági várkerületekben DV. 123–125, PSz. 66–70, Fogaras vidékén Pușcariu i. m. 75, Csicsó vár tartozékaiban DV. 127, Világosvár kerületeiben DV. 162, Kecskés vár tartozékaiban DV. 109, stb. Ezek a várnagyok kivétel nélkül mind magyar nemesi családokból származtak. Egyházi és más magánbirtokokon is a magyar várnagy áll a szervezet élén (pl. Jakó i. m. 174). Ispánja és vajdája volt Máramaros és Bereg megye románjainak (MM. 26, 55). Itt is az ispánok mindig magyar nemesek.

³ A krajnik (a szó eredetére nézve lásd Dacoromania I, 150–155, más magyarázat Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*, 23 – 24) a román kenézi székeken és általában a kerületi közigazgatásban a pervitel technikai előkészítését, az ítélet végrehajtását végezte és más közigazgatási feladatokat töltött be. Szerepkörére a legrészletesebb tájékoztatás: Cs V, 62–63, Bunyitai: i. m. II, 300–302. Magánbirtokokra lásd DV. 104, 133, 182, 287–288, stb.

vajdák birtokain a falusbíró szerepét töltötték be, semmiben sem különbözve a többi jobbágytól.¹ Az általános képtől élesen eltér a déli határvidék várkerületeiben élő románság helyzete. Itt a magyar királyok már korán eltávolították a vajdákat, mert a kezükben összpontosult túlságosan nagy végrehajtó hatalom lázadásra és a magyar birodalomtól való elszakadásra csábította őket, mint a kisoláhországi Litvoj és a havaselvi Baszaraba vajdát. A kenézek ilyenformán megszabadultak a király és köztük álló közvetítőtől, szerepét azonban csak egy magyar intézmény átkölcsönzése árán tudták betölteni. A vajda hatáskörét – kétségtelenül magyar kezdeményezésre – átveszi ugyanis a kenézek bírói széke (*sedes judiciaria*), melyen a várnagy, néha azonban magasabbrangú királyi tisztviselők (megyésispán, bán, vajda), sőt ritkán maga a király elnöklete alatt a kenézek, román papok és közrománok által meghatározott számban választott esküdtek működnek közre, mint bírótársak.² Ennek az intézménynek eredete kétségkívül a magyar nemesi megyei bírói székben (*sedria*, azaz *sedes judiciaria*) keresendő s az esküdt bírótársaknak (*iurati kenezii*) a román székeknél általános 12-es száma is a magyarországi különféle társasbíróóságok közös, gyakori jellemzője.³ Nem valamely ősi román jogszokásnak a maradványa a kenézi szék, hanem az egykorú magyar bírói székek egyszerű másolata. Természetesen a »szék« elnevezés sem román, mint azt egyes román tudósok elképzelik s nem a románoktól vették át a székelyek és a szászok közigazgatási területeik elnevezésére,⁴ hiszen az ország legnyugatibb szélétől a keleti határig és déltől északig mindenütt megvolt, azonos értelemben fordul elő a jászkunoknál és a szepesi tízlándzsásoknál, ahol talán mégsem lehel; komolyan román hatásról beszélni. Jellemző, hogy a legritkábban

¹ Ilyen falusbírónak megfelelő kenézeket találunk pl. a hunyadmegyei megnevesített kenézek falvaiban (Cs. V, 72, 125, stb.). Hasonló esetek Máramarosban MM. 239, 373.

² DV. 146 (a várnagy íté), Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve II, 29 (az erdélyi vajda íté), PH. 59 (a király íté).

³ A magyar nemesi vármegyék közgyűlésein országszerte 12 esküdt nemes volt a bírótárs, 8–12 nemes a »sedria«-nak nevezett megyei törvényszéken, 12 »iurati cives« a városokban, 12 »törvénytevő« a székely ispán bírói székén, 12 esküdt a kun székbiroságokon, stb. (Hajnik Imre: *A magyar Urasági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. 70, 80, 87, 105, 125).

⁴ Ezt állítja N. Iorga: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. Bucarest, 1915. 84, s utána a román történészek nagyrésze.

éppen a román kerületeket nevezik székeknek, rendes nevük a »districtus.«¹ Nem kétséges, hogy a magyar birodalom területén széltében divatozott jogszokás érvényesült a horvátországi románok bírói székeinek hasonló jellegű összeállításánál is.²

A román conditionarius nemesek szaporodása újabb válságot okozott a román kerületek társadalmi életében. Most már egy szervezetben, egy törvény alatt éltek együtt nemesek, megerősített kenézek és közrománok; mégpedig, amennyiben a közromán nem nemes kenéz, hanem csak egyszerű vagy megerősített kenéz falujában élt, tehát nem lett jobbággyá, jogilag egyenlő állásban. »*Universi nobiles et kenizii necnon alii Valachi de districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassojw, Borzafw, Komiaty et Illyed*« – így címezi a király 1457-ben a szörénymegyei kiváltságos románok közösségét,³ kifejezésre juttatva azt a társadalmi sokszínűséget, mely a kerületeket jellemezte. De így volt ez Hunyad megyében és máshol is. A hűbéres társadalmakra jellemzően egy személy egyszerre többféle jogállapotban is leledzhetett. Volt olyan román nemes, aki egyik birtokát kenézi jogon, a másikat országos nemesi jogon bírta s ehhez képest különféle kötelezettségei voltak királlyal, várnaggyal szemben s ugyancsak más és más természetű hatalmat gyakorolt a kétféle birtokon lakó nép felett.⁴

Azok az erők, amelyek eddig is a magyar fejlődés követésére készítették a románságot, tovább működtek és megkezdték a kerületek belső életének átalakítását. A magyar nemesség a maga autonóm életét a nemesi vármegye keretein belül élte már akkor (XV. század) és mind inkább a maga lábára állt a közigazgatás és a bíraskodás tekintetében. A nemesi megye mintájára a román kerületek is önállósulni kezdtek, a várnagy közbejötté nélkül is összegyülekeznek a szabad románok közös-

¹ Hajnik: i. m. 105, Fekete-Nagy Antal: *A Szepesség kialakulása*. Budapest, 1934. 273- A »sedes« kifejezés, melynek a magyar »szék« fordítása, egyébként az egész középkori Európában általános fogalom, elsősorban bírói fórumot, átvitt értelemben pedig egy bizonyos bírói hatáskör alatt álló területet jelentett s mint ilyen honosodott meg Magyarországon is (Bartal: *Glossarium*, 602 – 603, a nyugateurópai párhuzamokra való utalásokkal). A román kerületek elnevezéseire ld. DV. 146, 233, 265, stb.

² Dragomir: *Vlahii si Morlacii*, 30.

³ PH. 73.

⁴ Lásd pl. a krassószörénymegyei Csornai-család esetét (PSz. 37, 44), vagy Máramarosban a Dolhaiakét (MM. 362, 363, 511). A Bilkeiek már a XIV. században országos nemesek (DV. 308), de még 1412-ben is egyes birtokaikat kenézi jogon bírják (MM. 185).

sége,¹ nemes kenézek, megerősített kenézek, sőt a lassanként szaporodó román eredetű országos nemesek együtt oklevelet adnak ki, melyet a Szörényi kerületekben a magyar megyék négy szolgabírójának mintájára négy nemes kenéz pecsétjével látnak el,² a krajnik átveszi a szolgabíró szerepét, később nevét is,³ végül megalakul az autonóm bíróság esküdt ülnökökkel (iurati assessores),⁴ akárcsak a magyar megyékben, Különböző vidékeken más és más időben kezdődött meg ez a folyamat és más ütemben is haladt, de állomásai és irányai mindenütt egyformák. Máramarosban már 1368-ban megjelennek a nemesi szolgabírák (iudices nobilium)⁵ és 1385-ben oklevelet ad ki Máramaros megye egészében román tisztikara; alispánja és szolgabírái.⁶ A máramarosi meglepően gyors fejlődés annak tulajdonítható, hogy a máramarosi román vajdasaládnak (a Hunyadiak mellett legnagyobb középkori román karriert megfutó Drágfiaknak) sikerült a megye királyi ispánságát megszerezni és vajdai tisztségükkel összeolvasztani,⁷ ami egyúttal biztosította azt is, hogy az akkori országos szokás szerint a megyésispán által kinevezett alispán is román nemes legyen Máramarosban.⁸ De, bár a máramarosi románság magyar mintára már a XIV. században megalkotta a maga megyéjét (amit a szörénységiak csak a XVI. században értek el s ugyancsak akkor sikerült a hátszegvidéki román nemességnek a hunyadmegyei ősi magyar nemességgel közigazgatásilag végleg egybeolvadni), mégis az egész középkor folyamán a »nemesi« megye társadalmát itt is a legtarkább társadalmi állású elemek alkották. A fejlődés tehát csak külsőleggyorsabb a déli kerületekéhez viszonyítva, a valóságban itt is fennáll egészen a középkor végéig a conditionarius nemességnek egész színskálája. Ha még hozzáfűzzük ezekhez a balkáni magyar tartományok (Horvátország és Dalmácia) románságának társadalomfejlődését, mely teljesen azonos a már elmondottakkal, s az egyszerű királyi kenéztől a conditionarius román nemesig terjedő minden változatot megtalálha-

¹ Hunyadmegyében pl. 1411-ben, 1418-ban (Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, II, 24, 31), a bánági kerületekben pl. 1439-ben, 1440-ben, 1448-ban (PSz. 33, 56, PK. 371) stb.

² PSz. 33, 56, PK. 371, 402.

³ PSz. 93–94, PH. 82.

⁴ PSz. 61–62.

⁵ MM. 62.

⁶ MM. 85.

⁷ MM. 70, stb.

⁸ MM. 85.

tunk benne,¹ megalkothatjuk – ha vázlatosan is – a magyar hatás alatt fejlődött középkori román társadalom képét.

A magyar társadalomhoz való teljes hasonulás akkor állt be, mikor a nemes vajdák és nemes kenézek – ugyancsak királyi adomány révén – elérték a feltételmentes országos nemességet. A román nemesek összességére nézve ez ugyan csak az újkor elején történt meg, de egyesek már a XIV. század közepétől kezdve részesültek ebben a legmagasabb királyi kedvezményben. Ezzel párhuzamosan folyt le a közrománoknak az egységes jobbágyosztály kereteibe való beilleszkedése, az országos nemességet nyert román kenéz és vajda korlátlan ura lett a birtokán élő lakosságnak, mely a várkerületekben román népiségű volt; de gyakran az is előfordult, hogy román eredetű nemes királyi adomány vagy házassági kapcsolatok útján olyan falvakat is szerzett, melyek magyar vagy szász lakosságúak voltak.

Az így kialakult román nemesség nemcsak jogaiban volt teljesen egyenrangú a magyar nemességgel, hanem számarány tekintetében is jelentős volt; Máramaros, Krassószörény megyékben, Hunyad-megye déli részén, Fogaras vidékén például az egész nemesség román volt. Minthogy pedig a kezdetleges román társadalom a maga erejéből ilyen vezető osztályt kifejleszteni nem tudott, a román nemesek nemcsak a jogi és közigazgatási kereteket vették át a magyarságtól, hanem élet-eszményekben és gondolkozásmódban is teljesen azonosultak vele. A középkorvégi magyar nemes büszkén vallotta magát a nyugati civilizáció és a kereszténység védelmezőjének s legfőbb hivatását a török elleni harcban látta². Míg a havaselvi és moldvai román vajdák és bojárjaik, egy-két szórványos tiszteletreméltó kivételtől eltekintve, kezdetől fogva a török hatalommal való megalkuvás álláspontját képviselték, addig a magyarországi román nemesek, éppen mert tisztán élt bennük a magyarság által hozzájuk közvetített európai keresztény szolidaritás gondolata, vállalták és odaadással folytatták a magyarság oldalán a súlyos áldozatokkal járó küzdelmet, mely egyedül adhatott erkölcsi alapot kiváltságos helyzetüknek. Ritka eset volt s csak a XIV. századi frissen bevándorolt, a magyar állameszmétől még lelkileg idegen román nemesek közt fordult elő az, hogy a magyar királlyal gyakran szembekerülő havaselvi és moldvai vajdák oldalára álljon magyar-

¹ Dragomir: *Vlahii și Morlacii*, 18–19, 24–30.

² A középkori magyar nemes világgépét legkifejezőbben Deér József rajzolta meg, *Pogány magyarság, keresztény magyarság* (Budapest, 1938) című művében.

országi román vajda vagy kenéz.¹ Sorsukat önként Magyarország jó és rossz sorsához kötötték, a Szent István koronája által szimbolizált magyar nemzettestnek ők is teljesjogú tagjai voltak s a nemzetiségi gondolat akkor teljesen ismeretlen lévén, minden modern értelemben vett irredentizmus távol állott tőlük, sőt belső meggyőződéssel védelték bármely nemzetiségű ellenség támadása ellen a közös hazát.² Közülük azok, akik a magyar nemességgel közelebbi kapcsolatokat vettek fel, nyelvileg is megmagyarosodtak, de tekintélyes többségükben: úgyszólván máig megmaradtak románoknak s meg is maradhattak, mert Magyarországon a társadalmi és politikai érvényesülésnek nem a vérségi kötelékek megtagadása volt az ára. Máramaros és Hunyad megyében most is élnek szép számmal románok, akik büszke öntudattal őrzik a magyar királyok s a magyar és egyúttal európai hivatás szolgálatában szerzett nemességük emlékét.³

ERDÉLY TÁRSADALMI VISZONYAI A KÖZÉPKOR VÉGEN

A románok bevándorlásával és letelepítésével járó mozgalmasság csak a XV. század második felében jutott nyugvópontra. Egy-két hozzáférhetősebb fekvésű hegyvidék kivételével sikerült a románságot helyhezkötni s bár vándor természetét teljesen soha le nem vetkezte, a magyar birtokszervezet és a közigazgatás rákényszerítette a rendszeres, állandó munkára. Ez a folyamat lényegesen meggyorsult a vajdák és kenézek megnevesítése után, a magyar életforma átvételével ők is hatásos együttműködést fejtettek ki alárendeltjeik társadalmi és gazdasági színvonalának emelése terén. Hogy a magyar hatóságoknak és társadalomnak milyen erőfeszítésébe került ennek az eredménynek elérése, arról éppen eléggé tanúskodnak azok a középkori oklevelek, melyek a román pásztoroknak a közbiztonságot veszélyeztető kihágásai, sőt bűncselekményei megtorlására vonatkozó intézkedéseket tartalmazzák. A nomád pásztorban amúgy sincs meg a letelepedett embernél természetes tisztelet a magántulajdon iránt; a románság ráadásul olyan területről, a Balkánról és az Alduna vidékéről érkezett, ahol nyugati

¹ Ilyen szórványos esetek DV. 265, F. XI, 503.

² Így harcoltak a máramarosi románok a hűtlen Bogdán vajda ellen (MM. 37, 56), így védtek a sebesi kenézek a határt a lázadó havaselyi vajda ellen (DV. 220).

³ Ion Conea: *Nemeși și Rumâni în Clopotiva (Clopotiva, un sat din Hațeg II, 525–531).*

európai értelemben vett rend ismeretlen fogalom volt s a szervezett rablóbandák garázdálkodása a mindennapi élet velejárói közé tartozott, azonkívül pedig egy vándorútra kelt társadalomban mindig a gátlásmentes, vakmerő elemek kerülnek felül, melyeket a helyileg szervezett, rendszeres gazdasági életre berendezkedett emberi közösség kivét magából. Ez magyarázza, hogy Keletmagyarországon a legtöbb birtokháborítás, rablótámadás, emberölés, amennyire ezt a rendelkezésünkre álló középkori forrásanyagból ki lehet olvasni, éppen románokhoz fűződik s nem egy esetben általános felháborodás és ellenszenv ébredt az őslakosságban a garázdálkodó jövevényekkel szemben. Megismétlődik a kunok XIII. századi esete; a földművelő, békés népesség a hatóságokat a románok kiirtására szólítja fel, vagy, mint 1383-ban a szebeni szászok, formális fegyverszünetet kénytelen kötni a kellemetlen szomszédokkal.¹

A gyakran kemény eszközöket igénylő magyar kultúrmisszió legfontosabb eredménye a román földművelésnek szláv alapokból kiinduló továbbfejlesztése volt. Az erdélyi román tájnyelvben sűrűn előforduló magyar eredetű földművelési kifejezések (*irțaș, cosălău, legheleu, rîț, găbănaș, găzdușag, iosag, arșău, cioroslă, talpă, mângălău, felezeu, boghie* stb.) már számukkal is eléggé érzékeltetik a magyarhatás arányait,

¹ 1366: »Fideles nostri universi nobiles terre nostre Transilvane propter presumptuosam astutiara diversorum malefactorum specialiter Olachorum in ipsa terra nostra existentium... incommoda patiebantur quotidiana et infinita« (ZW. II, 256); 1400: Az aradmegyei nemesség és polgárság biztosokat küld ki a román és szláv gonosztevők kiirtására, mert »Sclavi Olachique perfidi huius provincie et aliarum circumiacentium habitantes in ipsorum malitia et severitate tantum sunt inducati, quod iam a multis temporibus citra per ipsorum malitias fere omnes Christicultores, tam videlicet ecclesiasticas personas, quam etiam nobiles viros videlicet et dominas, aliosque et alias cives et hospites ac honestas dominas impediverunt, turbaverunt, multos et multas ex ipsis interficiendo, dominas honestas dehonestando, omniaque bona ipsorum mobilia deportando, domos et villas comburendo...« (FK. Arad no. 60). Lásd még a 395. l. 1. sz. jegyzetét is. 1383-ban a szebeni szászok és a talmácsi románok közt 6 pontból álló szerződés jött létre, melynek értelmében a szászok eltekintenek a románok eddigi emberöléseitől, gyújtogatásaitól és prédálásaitól, ha az utóbbiak megígérik és megtartják, hogy nem legeltetik többet nyájaikat a szászok területén, ha nem adnak menedéket a gonosztevőknek s a gonosztevőt rejtegetőt azzal együtt megégetik, ha a gyújtogatással fenyegetődzőt azonnal megégetik, csak úgy mint azt, aki hasonló gonosztettet, valóban elkövet, továbbá, ha szükségtelenül nem hordanak maguknál fegyvert (ZW. II, 564). Ezekon az általánosabb eseteken kívül a XIV. és XV. században egymást érik román kenézek és kisebb-nagyobb bandák garázdálkodásai (DV., HD. I., ZW. passim).

de annak mélyreható és kultúraformáló jelentőségét csak akkor foghatjuk fel, ha ezt a magyar eredetű román szókincset nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is vizsgáljuk. Láttuk, hogy a szláv földművelés mely mind a magyar, mind a román földművelésnek az első ösztönzéseket adta, meglehetősen kezdetleges volt, sem a föld gazdaságos kihasználására, sem a birtokszervezet finomabb tagoltságára nem volt tekintettel. Mindkét irányban a magyarság már önállóan építette ki a maga fejlettebb mezőgazdasági műveltségét. Így például a szántóföld termőerejét kímélő fordulás művelésnek (mibenlétéről már szóltunk) egyetlen, eredetileg nem is idevágó jelentésű szláv szó kivételével (ugar), magyar műszavai vannak (forduló, nyomás) s ezeket a magyar műszavakat vette át a románság is (*furdulău, imaș*). Néhány mezőgazdasági eszköz tökéletesebb formája is magyar közvetítéssel került a románsághoz. Két jellemző példát hozunk csak fel. A faeke egyik alkatrészét a magyarság szláv szóval (*kormány*) jelöli. A románság is a szlávoktól tanulta meg, de más szláv szót használ megjelölésére (*cucură*). A tökéletesebb vasekének, mely már magyar munka révén nyerte el fejlettebb alakját, ugyanazt a darabját a magyarság még a régi névvel nevezi, míg a románoknál a *cucură* továbbra is csak a faekére vonatkozik, a vaseke megfelelő részének megkülönböztetésére viszont már a magyar közvetítésű »*corman(ă)*« szót vették át.¹ A magyarság és a románság eredetileg egyaránt csak a tövisboronát ismerte, a románok a »*grapă*« latin, a magyarok a szláv »*boronă*« szóval jelölik. A románoknál azonban a »*grapă*« ma már kizárólag a tövisből készült boronát jelenti, míg a tökéletesebb fogas boronának náluk is a magyarból átvett »*boroană*« a neve, itt is tehát egy, a magyarság által javított szerszám került át a románokhoz.² A módszerei és tárgyi kölcsönzéseknél még fontosabb, mert a társadalmi élet szervezetét befolyásolja, a birtokrendszer hatása. Erdélyben ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen láttuk, hogy a román nemesség kezdetől fogva magyar jogi formák közt birtokolta földjeit, sokkal jelentősebb azonban az, hogy ez a hatás nem szorítkozik csak az erdélyi románságra, hanem megtalálható a hegyeken túl is, főleg Moldvában, ahol a románság közt legtovább – részben máig – maradtak fenn magyar telepek. A nemzeti birtokközösség műszavai közül a legfontosabbak a nemzetség (*neam*), a birtok örökölhetősége (*uric*) és az osztályos testvérek (*răzeș*) fogalmát jelölő kifejezések éppenúgy magyar kölcsönzavak, mint a földmértékek egy része (*holdă, tablă, fertal, rând*), továbbá

¹ Bocănețu: i. m. 147.

² Uo. 205.

a birtok határát és a szomszédos birtoklást jelző műszavak (*hotar, megiaș, hotăraș*).¹ A román birtoklási jog eredetének legújabb, német kutatója, Helmut Haufe is megállapítja, hogy a román szokásjogi rend egy »nagyobb kárpáti összefüggés« alkotórésze, de téved, mikor is bár csak feltételesen – sejteti, hogy itt a keleti német telepesjog egy változatáról van szó, mert amint azt már láttuk, a román szokásjog, néhány szláv elem kivételével, melyekről Haufe is úgy vélekedik, hogy »nehéz lenne pontosan bizonyítani és kifejtteni, tökéletesen megmagyarázható a magyar jogrendből.²

Bármennyire is közeledett azonban a román életforma az őslakos magyarságéhoz, mindvégig mélyreható, főleg színvonalbeli különbségek maradtak fenn közöttük. Nem is beszélve az erdélyi magyar mezőgazdaság mindmáig tartó minőségi fölényéről, a települési rend és a gazdasági élet tagoltsága tekintetében is megtaláljuk az eltéréseket. Elsősorban az Erdély nemzetiségi statisztikájánál is figyelembeveendő népsűrűségekre kell utalnunk itt. A fennmaradt középkorvégi jobbágyösszeírások egyöntetűen tanúsítják, hogy míg a magyar és szász falvak tekintélyes lélekszámú agglomerációk, addig a román telepek rendszerint csak néhány családot számláló tanyák voltak. A pásztoréletforma és a hegység településföldrajzi viszonyai miatt nem is lehetett másként. Ugyanezt a törvényszerű jelenséget figyelhetjük meg a középkori Szerbiában is, ahol pl. a decani kolostor uradalmához 40 falu és 9 katun tartozott s a falvakban 2166 iparos és földműves szerb család, a katunokban pedig 266 román pásztorcsalád lakott, tehát míg egy falura 54, addig egy katunra csak 29 család esett.³ Magyarországon a Hímfiak krassómegyei 22 román tanyája közül 1389-ben csak 4 bírt húsznál több jobbágy-családdal, míg 8 tanyán egyenként tíznél kevesebb család élt.⁴ A krassómegyei Vaja birtokon 1378-ban egyik kenézfaluban 5, a másokban szintén 5, a harmadikban 4, a negyedikben 8 jobbágy lakott.⁵ A XVI. század elejéről ismerjük a felső Béga-völgy román falvainak népösszeírását, egyikben sem lakott 25 jobbágnál több s alig volt olyan, amelyikben 10-nél többet találtak volna a számlálók, 6 városkában és 122 faluban (a valóságban csak tanyák voltak) összesen 1642 jobbágyot írtak össze.⁶

¹ Tremml: i. m. 285–294, Iorga: *Anciens documents*, 6.

² Helmut Haufe: i. m. 18–19.

³ Kadlec: i. m. 149–150.

⁴ DV. 360–362.

⁵ DV. 277–278.

⁶ PK. 503–505.

Biharmegyében a XVI. század közepén mintegy 750 falu állott, ebből kerekén 350 a magyar, 300 a román néptalajra esett. Viszont 1552-ben az adórovók a magyar települési területen 10.237, a román települési területen 1644 népes jobbágyportát találtak.¹ 1450 és 1478 között Ugocsamegye 9 rutén–román »oláh« falujában 85, ugyanakkor a szomszédos 5 magyar faluban 282 jobbágycsalád élt, tehát míg az »oláh« telepekre még 10 család sem jutott, addig a magyar falvak átlaga 56.² Világosvár 100 román falucskájában 1525-ben 1388 román családfőt, átlagban tehát 13-at írtak össze, viszont a 14 magyar jellegű városkában és faluban 475 családot számoltak meg, ami átlagosan 34 családot jelent.³ A példákat még szaporíthatnák, de a fentiek is eléggé bizonyítják, hogy a magyar és román települési terület népsűrűsége közt jelentős különbségek állottak fenn. Ha tehát a középkorvégi nemzeti-ségi térképet a valóságnak megfelelően értékeljük, a románlakta vidékekre félannyi lakost sem számíthatunk, mint a magyar vagy szász települési területre. A mellékelt térkép mutatja, hogy a román lakosságának feltüntetett térfelület abszolút kiterjedésében is messze a kelet-magyarországi magyar néptalaj mögött marad s ha tekintetbe vesszük az előbb jellemzett népsűrűségi viszonyokat is, Verancsics érsek állítását, melynek értelmében a románok a XVI. század közepén Erdély lakosságának mintegy negyedrészt tették, nyugodtan igaznak fogadhatjuk el.⁴

A magyarság számbeli túlsúlyához megfelelő gazdasági és kulturális fölény is járult, mely Erdély középkorvégi társadalmi felépítettségéből s a gazdasági élet nemzetiségi tagolódásából könnyen levezethető. A kialakult rendi társadalom rétegződésében az erdélyi népek más és más arányban helyezkedtek el. Az alsó néposztály, a földesurak birtokain dolgozó, pénz-, termény- és munkaszolgáltatásokkal tartozó *jobbágyosság* eredetileg túlnyomó többségben magyar, később – a románságnak magánbirtokokra való települése, illetőleg a királyi birtokoknak magánkézre való jutása után – részben magyar, részben román volt s csak a szász települési terület szélein, főleg Alsó-Fehér és Küküllő-megyék déli, Belsőszolnok, Doboka, Kolozs és Torda megyék keleti részein éltek németek is földesúri hatóság alatt.⁵ A jobbágyterhek egysé-

¹ Jakó i. m. 187–189.

² Szabó: *Ugocsa megye*, i. m. 127.

³ DL. 37.000.

⁴ Jancsó Benedek: *Erdély története*. Kolozsvár, 1931. 177; ugyanott más adatok is a román népességi arány fejlődéséről.

⁵ Iczkovits: i. m. 40–43, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I, 69–70 Cs. V, passim.

gesítésére irányuló törekvések ellenére is fejlődtek ki a jobbágyosztályon belül különbségek, melyeknek létrejöttében a gazdasági okok mellett nemzetiségi vonatkozások is közrejátszottak. A jobbágytság törzsét az ú. n. telkes jobbágyok képezték, akiknek a falu határán belül a mezőgazdasági terület (szántóföld, kaszáló legelő, erdő) pontosan megszabott hányadának használata biztosított, akár úgy, hogy az évenként újabb és újabb felosztásra kerülő földekből sorshúzás útján részesült, akár úgy, hogy – a fejlettebb fordulós művelés esetében – minden fordulóban egy bizonyos telek neki és utódainak köttetett le. Háza és a hozzátartozó belsőség, továbbá a szőlők és az általa irtott földek a földesúr pusztai tulajdonjogának fenntartásával a jobbágyak örökíthető sőt eladható, zálogba vethető birtokát képezték, szerzett ingó vagyona pedig magántulajdonnak számított. A telkes jobbágy helyzete a középkorban általában nem mondható rossznak, nem egy példa van arra, hogy jobbágyok szorgalmukkal számottevő ingó és ingatlan vagyont gyűjtöttek maguknak. Az egyháznak adott terménytized, a királynak fizetett, honvédelmi célokat szolgáló egyforintos adó, melyet kapuszám (porta) szerint szedtek, a földesúrnak járó census, továbbá természetbeni »ajándékok« s a földesúri magánkezelésben tartott birtokon teljesített munka képezték a köteles szolgáltatásokat, melyek csak akkor voltak elviselhetetlenek, ha egyes földesurak a szokásjog által megszabott mértéken túl vették igénybe jobbágyaik teljesítőképességét. Ilyen esetekben is volt a jobbágy számára kiút, bizonyos váltság (terra-gium) lefizetése után más földesúr birtokára költözhetett, ahol szívesen fogadták, mert mindenütt volt elég megművelésre váró, gazdátlan föld s az új telepesek több évi adómentességet is kaptak. Kedvezőbb életlehetőséget biztosított a jobbágyaknak az is, ha a faluból városba került. A tulajdonképpeni, iparos-kereskedő városok mellett a XIV. században a városnak egy sajátos másik válfaja fejlődött ki, az ú. n. mezőváros (oppidum). Ezek rendszeren királyi uradalmak középpontjai, melyeknek jobbágylakossága nagyrészt földműves, gyakran szőlősgazda, kisebb részben iparos volt s a falusi jobbágytól főként abban különbözött, hogy bíróját maga választhatta, adóját nem fejenként, hanem globálisan, egy összegben fizette s az egyesek hozzájárulásának összegét keblileg állapította meg, ami által elkerülte az alsóbb hatóságoknak gyakran kellemetlen beavatkozásait s ezeknek közbejötté nélkül egyenesen a király joghatósága alá tartozott. Mivel az ilyen kiváltságok rendszeren ösztönző hatást gyakoroltak a gazdasági életre és települőket vonzottak, sok esetben magánföldesurak is ruháztak föl falvakat mezővárosi jogokkal. Keletmagyarországon a XV. században minden nagyobb

királyi, egyházi vagy magánuradalomban volt egy-két ilyen mezőváros, lakosaik ugyan jobbágyok voltak, de mint ennek az osztálynak legfelső rétege, büszkén különböztették meg magukat a »polgár« névvel. Mint-hogy a környék számára a vásárokat rendszeren a mezővárosokban tartották, a fellendülő forgalom kisebb-nagyobb mérvű iparosodást eredményezett, amit a lakosok családnevei közt sűrűn előforduló ipari foglalkozást jelző nevek bizonyítanak. Ugyancsak elsősorban a mezővárosokra jellemző a középkori földművelésnek két legelőkelőbb ága, a kertészet és a szőlőművelés. Míg a telkes jobbágy s méginkább a mezővárosi polgár a jobbágyság hátrányai mellett annak előnyeit is élvezhette, addig a telektelen zsellér (inquilinus) és a földesúr magánbirtokán dolgozó cseléd a tulajdonképpeni »szegény« (pauper) réteget alkotta, a középkor agrárproletariatusát, az igazi földtelenség bizonytalan existenciájú társadalmát, melyen alól a társadalmi ranglétrán már csak a csavargó és a koldus állott. A zsellér és a cseléd nem volt tagja a falu földközösségének, tehát nem részesült a nyilas földosztásban sem, nyilván azért, mert bár kihasználatlan föld bőven akadt volna, hiányzott a megmunkáláshoz szükséges eszköze, állatja, vetőmagja; két keze munkájából, napszámmunkából kényszerült tehát megélni.¹

A földművelő telkes jobbágyok s méginkább a mezővárosi polgárok|osztálya a középkori Erdélyben magyar, kis részben német volt. A pázstorfoglalkozását mindvégig mint uralkodó életmódját megőrző románság már települési területének gazdaságföldrajzi jellege miatt sem kerülhetett a mezőgazdasági terményekkel vagy az azok eladásából húzott jövedelem bizonyos hányadával adózó jobbágyok sorába, hanem élesen elkülönülő réteget alkotott, melynek jobbágyszolgáltatásai már abban is eltértek a magyar és német jobbágyokétól, hogy – görögkeleti vallású létére – egyházi tizedet nem fizetett. A földesúrnak járó tartozásait viszont állatállományának bizonyos százalékában róttá le. A középkori szemlélet a magyar és román jobbágyadózás kétféleségének pusztán gazdasági természetű megkülönböztetés jellegét messze túlhaladva, valóságos vallási és nemzetiségi sajátságot tulajdonított, amit egyedül az magyarázhat meg, hogy a kezdetleges román földművelés nem képezhette adójövedelem alapját. A váradi káptalan például 1374-ben így intézkedik jobbágysági adóztatása felől: »nehogy az a látszat legyen, hogy jobbágyaink különböző jog szerint adóztatnak, egyházi

¹ Domanovszky György: *A jobbágyság élete (Magyar Művelődéstörténet II, 347–363)*. A mezővárosokról ír Szabó István: *Hanyatló jobbágyság a középkor végén* (Századok, 1938) 39–46. Vö. Sinkovics István: *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején*. Budapest, 1933.

adó, földbér és ajándékok szempontjából mindnyájukat egységes módon kell kezelni, kivéve román jobbágyainkat, akik mindeddig pogány rítus szerint élvén, az adózás tekintetében teljesen különböznek a magyaroktól.«¹ Már feltűnik itt a jobbágyszolgáltatások egységesítésére irányuló, főleg a királyi hatalom által szorgalmazott törekvés, egyúttal azonban azonnal szembeötlik ennek legnagyobb akadálya, a különböző nemzeti-ségű jobbágyok gazdasági kultúrájának mélyreható eltérései. Ezt a vallási-nemzetiségi-gazdasági kettősséget a középkor nem is tudta áthidalni, minden rendelkezésünkre álló adat egyöntetűen tanúsítja, hogy a kelet-magyarországi románság a XV. század végéig csak állatállománya után adózott.² Az első rést ezen a rendszeren a magyar és szász jobbágytelkek egy részének külső, erőszakos behatásokra történt elnéptelenedése okozta, az odatelepedett románok, mint már az előbb láttuk, a telkekkel együtt az azok után járó terheket is öröklik s az újkorban a mezőségi románság a jobbágyszolgáltatások terén is egy sorba kerül a katolikus jobbágysággal. Eredeti települési területén, a hegyvidéken azonban még azután is megőrzi középkori sajátosságait az adózás tekintetében is.³ Mivel a falusi jobbágyság gazdasági színvonalának legalsó fokán állott így a románság, nem csodálkozhatunk azon, hogy a mezővárosi polgárság életében úgyszólván semmi szerepet nem játszott. A magyar és szász jobbágy már a faluban sem idegenkedett a csak a szigorú önellátásra szorító háziipar szűk kereteinek átlépésétől és bizonyos ipari tagolódást, jövedelmi forrásként üzött, specializálódott iparágakat figyelhetünk meg a XV. századi erdélyi magyar falvakban is.⁴ Ez az otthon-

¹ DV. 256.

² Az ötvenedadóra vonatkozó már említett általános rendelkezéseken kívül ugyanezt tanúsítják a – sajnos – nem nagy számban fennmaradt urbariumok is, pl. a világosvári (1525: Dl. 37.000), mely szerint a magyar falvak szőlő- és gabonatermésük bizonyos hányadával, a román falvak pedig disznó- és juhállományukból adóznak.

³ Csicsó várának tartozékaiban 1553-ban a következő adózási rendszer volt: »Possessiones Hungaricales excepto oppido Rettheg dabunt fruges, avenam et pullos, quod Ako vocant. Item circa festum Sancti Georgii habetur inter Walachos ovium quinquagesima«, Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, i. m. 46. 1560-ban a kővárvidéki falvak urbáriumában a román falvokról írják: »decimas et nonas non dant cum sint Walachi« (u. o. 61.).

⁴ Ipari foglalkozást jelentő XV. századi jobbágynevek Kolozsmegyében: *Szabó* (Aranykút, Bács, Daróc, Derite, Dezmér, Mezőújlak falukban), *Kerekes* (Daróc, Nyárszó), *Kovács* (Derite, Gorbófü, Méra, Pata, Szentmihálytelke, Türe, Zentelke), *Molnár* (Zsuk, Türe), *Fazakas* (Mákó), *Varga* (Méra, Zsuk, Szopor, Türe, Zentelke, Zutor). Vö. Cs. V, 329, 330, 344, 345, 356, 380, 382, 387, 393,

ról hozott ipari műveltség megkönnyítette a magyar és szász falusi jobbágnak a mezőváros, sőt sok esetben a tulajdonképpeni iparos-kereskedő város életébe való beleilleszkedést, a románságnál azonban ilyen falusi ipart nem találunk. A ráánkmaradt sokezer középkori román jobbágnév közt csak egészen kivételesen fordul elő ipari foglalkozásra utaló; e kevés is csak három iparágra korlátozódik, a kovács-, fazekas és molnármesterségre, a két előbbi egyébként még a nomád pásztornépeknél sem ismeretlen. Ennek tulajdonítható, hogy sem a középkorban, sem az újkorban nem fejlődhetett ki Magyarországon román városkultúra. Nem mintha a románság előtt tiltó korlátok állottak volna, melyek a városokba való költözését akadályozták – ilyenek, főleg szász részről, csak az újkorban fordulnak elő, – hiszen számos olyan városban, melyek a román települési terület szélén vagy azon belül helyezkednek el, találkozunk *Oláh* vezetéknevekkel,¹ hanem azért mert a nagy életformacsere, a pásztorkodásról a földművelésre való áttérés, a románság minden energiáját lefoglalta. Az pedig, hogy egy nomád pásztornép a földművelés közbeeső fokozatának kiugrásával, egyenesen városlakó, iparos-kereskedő néppé fejlődjék, csak egészen különleges történeti körülmények közt képzelhető el, melyek Erdélyben nem forogtak fenn. Ha egész tömegében a románság nem is tehetette meg ezt a művelődési ugrást, egyedei közül elvétve néhányan mégis megtették, Sorsuk azonban az lett, ami a saját környezetétől elszakadó, idegen területre túlságosan mélyre bemerészkedő előfutároké szokott lenni, mindenestől hasonulniok kellett az új élethez, mely a nemzetiségi beolvadást is jelentette. A városi kultúra szókincse, melyet a jövevény-

403, 410, 421, 422, 426. Szolnok-Doboka megyében: *Varga* (Ónok, Kecsed, Szilkerék, Páncélcseh, Sárvár), *Kovács* (Doboka, Köblös, Páncélcseh), *Asztalos* (Köblös), *Rostagyártó* (Köblös), *Szabó* (Köblös, Vajdaháza, Néma, Páncélcseh), Hesdát), *Ács* (Köblös, Magyarborzás), *Takács* (Magyarborzás, Mányik), *Szócs* (Vajdaháza), *Kádár* (Vajdaháza, Kecsed, Szentegyed), *Kerekes* (Péntek), *Fazakas* (Páncélcseh, Sárvár), *Molnár* (Páncélcseh), *Kőműves* (Köblös). Egyes faluk iparosságára jellemző Páncélcseh és Magyarköblös esete, előbbiben 1473-ban 3 szabó és 1–1 kovács, fazekas, varga és molnár, utóbbiban ugyancsak a XV. században 2 asztalos, 1–1 rostagyártó, szabó, kovács, ács és kőműves dolgozott. Vö. Makkai László: *Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása* (különnyomat a »Hítel« c. kolozsvári folyóirat 1942. évfolyamából) 9, II. Keleti-Magyarország többi területein is azonos a helyzet.

¹ Igy pl. Siri (ma Világos) aradmegyei magyar mezőváros 52 jobbágcsaládja közül 2, 30 zsellércsaládja közül 3 visel 1525-ben »Olah« nevet (DL. 37.000). Nagyváradon is fordul elő a magyar nevek tömegében néhány Oláh (Jakó i. m. 382), hasonlóképpen Kolozsvárt is az 1453-ban összeírt 550 magyar polgár közt egy »Olah« (Cs. V, 318), stb.

nek akarva, nem akarva át kellett vennie, már magában az anyanyelv háttérbeszorulására vezetett, a magyarsággal való mindennapi érintkezés, majd összeházasodás azután befejezte az asszimiláció folyamatát a végül csak a valaha fennállott nemzetiségi különbségre emlékeztető családnév (»Oláh«) maradt meg a régi életformából.

A középkori Erdélyben tehát a pásztorok, görögkeleti vallású románságot a letelepült katolikus népektől az anyanyelvi különbségnél sokkal fontosabb társadalmi-gazdasági különbségek választották el, ezért a nagytömegű asszimilációra nem is volt lehetőség. A románság felszívta magába a hozzá életszínvonalban és szellemi műveltségben közel álló szlávtságot, de a magyarok közül már csak azok románosodtak el, akik a síksági telepektől távol, a hegyekben pásztorok voltak.¹ Bizonyos keveredési lehetőség állott fenn a Mezőség vegyeslakosságú falvaiban, itt azonban inkább a magyarság vonzóerejével kell számolnunk. Minden társadalmi-gazdasági életforma akkor képes beolvasztó hatást gyakorolni, ha a történelmi körülmények éppen az ő fejlődésének kedveznek s a nemzetiségi erők küzdelmében az a nép kerül felül, amelyiknek életformája az adott pillanatban leginkább megfelel az illető terület gazdaságföldrajzi adottságainak s a politikai viszonyoknak. A középkori magyar birodalom biztosított rendjében a mezőgazdasági termelő munka s az ipar és kereskedelem előtt óriási távlatok nyíltak, ezek a foglalkozások szívták tehát fel a népfölösleget s a társadalmi-gazdasági színvonal így emelkedőben volt. A török háborúk kora elsősorban a közbiztonság csökkenésével s a fejlettebb gazdasági életformák visszafejlődésével járt, a letelepült, falu- és városlakó népesség alkotómunkájának eredményes folytatásához pedig békeállapot szükséges; hadseregek vonulása, ellenséges pusztító becsapások, a zavarosban halászó belső romboló elemek hatalmaskodásai nemcsak a termelést teszik lehetetlenné, hanem kétségessé teszik az emberek lelkében, hogy egyáltalán érdemes-e rendszeres, hosszú időre tervezett, anyagi és munkabeli befektetést nem azonnal jutalmazó munkába fogni. Az ilyen zavaros idők a kezdetleges, igénytelen életformáknak kedveznek s az általános kultúrszínvonal süllyedését okozzák. Ezért hasonul a középkori románság a fejlődés élén haladó magyarsághoz és németiséghez s ezért románosodik az újkor elején az elszegényedett, bizonytalan existenciává vált magyar és szász elem. Míg a XV. század végéig a gazdag tagoltságú specializálódás felé haladó és töretlen folytonosságú, szervezett alkotómunkára berendezkedett földművelő-iparos életforma hódít s egyre

¹ Jakó: i. m. 183.

szűkebb földrajzi keretek közé szorítja vissza a szegényes, kialakulatlan s főleg gyökértelen, a népességet megkötni és rendszeres munkára szoktatni nem tudó pásztor-földmíves életformát, addig a XVI. és XVII. században a folytonos háborúk által elpusztított Erdélyben az utóbbi kap erőre s nyomul be mélyen a síkságra is.

Az életformáknak ez a nemzetiségi vonatkozásban is éles elkülönülése okozta, hogy Keletmagyarországon a középkorban sokkal kisebb mértékben tételezhetünk fel igazán vegyeslakosságú területeket, mint ma, amikor magyarok, németek és románok – ha más és más arányban is – egyaránt képviseltetve vannak minden foglalkozási és társadalmi rétegben. Az etnikai életterületek élesebben határolódtak el és egységesebbek voltak, még a vegyeslakosságú falvakon belül is – ilyenek nagyjából csak a Mezőségen voltak – külön települt s egymástól független társadalmi életet élt románság, magyarság, németiség amit érthetővé tesz jogi helyzetüknek az adózásban is megnyilvánuló különbsége.¹ Ma az asszimiláció fő tényezőjének az együttlakást, tehát a földrajzi közelséget szokták tekinteni. Hogy a középkorban ez mennyire másodrangú jelentőségű volt az életforma és a jogi helyzet mögött, arra a legjobb példát a városok szolgáltatják.

Erdélyben a városi élet alapjait a megyeközpontokul szolgáló várak iparosnépessége, tehát magyar elem vetette meg. A király ezeket a várakat – a megyeszervezet bomlásával kapcsolatban – feladta, Gyulafehérvárt az erdélyi püspöknek ajándékozta, Dés, Kolozsvár és Torda lakosságának pedig, melyet a tatárjárás után új telepések szaporítottak, olyan kiváltságokat adományozott (vámmentes kereskedelem, vásárjog, szabad bíróválasztás, a vajda és a megyésispán bírói hatásköre alól való felmentés, egy összegben fizetendő adó, stb.), melyek városi fejlődést tettek lehetségessé. A kiváltságokkal járó előnyök idegen, elsősorban német telepéseket is vonzottak, akik a nyugati városkultúra számos elemével ismertették meg a magyarságot, lélekszámban azonban sohasem jelentettek többséget s az azonos jogi és társadalmi helyzet következtében a középkor végéig meg is magyarosodtak, ami, ha a magyarság nem lett volna képes önerejéből is városkultúrát kifejlesz-

¹ Ezt bizonyítja a mezőszéki románság megtelepedésénél már említeti körülmény, hogy t. i. a földesurak a románokat nem a magyar lakosság közé, hanem külön telepeken helyezték el, mint ezt Fráta, Bocsárd és Bánybükk eseténél láttuk. Hasonló mellételepítésekre több adat is van (pl. DV. 172). Az erdélyi falvakban ma is megfigyelhető, hogy a különböző nemzetiségeit egymástól elkülönülve telepednek.

teni, aligha lett volna lehetséges. Dés, Torda és Kolozsvár mint szabad királyi városok Erdély magyarlakta szívének, a Mezőségnek természetes központjaivá váltak s Gyulafehérvárnak, annak ellenére, hogy a püspöki fennhatóság miatt sohasem tudott az előbbiekével felérő jogi és gazdasági helyzetet teremteni magának, fekvése és a püspöki székhely vonzóereje révén sikerült az erdélyi magyar városok közt a negyedik helyet biztosítania.¹ Kétségtelen s már szóltunk is róla, hogy ez a négy város felemelkedését annak köszönheti, hogy a bányavidékek kulcsponthelyeit foglalta el. Fejlődésük azonban később más irányt vesz s igazi bányavárosok azok maradnak, melyeknek lakossága valóban bányaműveléssel foglalkozott. Ilyenek Désakna, Szék, Kolozs, Vízakna (sóbányák), Radna, Torockó, Offenbánya, Zalatna, Abrudbánya (fémhányák). Magyar és német elem változó arányban vett részt fejlesztésükben, nagyrésztük a középkor végére éppen úgy megmagyarosodott, mint Dés vagy Kolozsvár.² Egészen más okok virágoztatták fel a három nagy szász várost, Besztercét, Szebent és Brassót. A XII. század második felében Erdélybe települő némettség éppen úgy nem volt városalkotó nép, mint az akkori magyarság, főfoglalkozása a földművelés volt s az is maradt, míg a XIII. század közepétől a magyar királyok gazdaságpolitikája bele nem kapcsolta a városalapítás munkájába. A vezetőszerepet ebben nem annyira a már Erdélyben lakó szászok, hanem az újonnan bevándorolt, városi szervezettel és életmóddal ismerősebb német telepések vitték, akik – mint láttuk – a magyar városokban is ugyanilyen hivatást teljesítettek. A XIV. századi magyar királyok nyitották meg az utat dél felé a kereskedelemnek s így a három említett város, határszéli helyzetének következtében, Nyugat és Kelet forgalmának közvetítőjévé vált s hamarosan meggazdagodott, míg az ország belsejében fekvő magyar, sőt szász városok (Medgyes, Segesvár, Szászváros, Szászsebes) csak másodsorban érezhették a fellendülő kereskedelem előnyeit. A szász városok fejlődése tehát nem azonos a keleti német kolonizációs városokéval (pl. Poroszország), nem egyenesen városként tervszerűleg alapított gócpontok, hanem szláv (Szeben, Beszterce) vagy magyar (Szászváros, Szászsebes, Segesvár, Medgyes, Brassó) helységekhez települt német földművelő falvaknak a magyarországi társadalmi

¹ Désre vonatkozólag ld. *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III, 5 – 219, Torda és Kolozsvár adatait Cs. V, 310–324, 683–689, Gyulafehérvárról irt Iczkovits i. m. 32–36.

² *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III, 219–248, VI, 380–426, Cs. V, 305–307, Iczkovits: i. m. 25–26, ZW. I, 92, 99, 100, 204, 296, Cs. V, 679–681, 689–690, Iczkovits: i. m. 30–32.

és gazdasági fejlődéshez igazodó, királyi kezdeményezésre meginduló városiasodás következtében való továbbnövekedései.¹ Mi sem bizonyítja jobban a királyi gazdaságpolitikának a városképződés terén elsődleges jelentőségét, mint az, hogy a városi kiváltságlevelek megelőzik a városok kialakulását, a király tehát a szabadalmakkal nem a fennálló viszonyokat szentesítette, hanem buzdításul, keretként adta őket, hogy majd a meginduló fejlődés töltsen meg őket élettel. Kezdetben ugyanis még a legnagyobb városok (mint pl. Kolozsvár) lakossága is főfoglalkozásának a földművelést tartotta s a kereskedelemre csak a helybeli vásárok növekvő forgalma csábította, ezeket a vásárokat pedig szintén a király engedélyezte, tervszerűen és saját jövedelmének fokozására. Még később ben indult meg az iparosodás, mely az eddigi passzív, közvetítő kereskedelemnek helyi származású árút adott. A városi lakosság elsődleges szükségleteit ellátó, kereskedelmi forgalmat a közvetlen környéken túl eleinte le nem bonyolító ipar Erdélyben a XIV. század második felében alakítja ki tömeges termelésre alkalmas üzemeit, aminek jeleként feltűnnek az első céhek s a városokban az eddig túlnyomó földműves (főleg szőlősgazda és kereskedő) elemek mellett szaporodni kezd a mesteremberek rétege is. Minthogy az ipar a falvak népfölöslegéből akkor is nagyobb tömegeket tudott felvenni, mint a kereskedelem, egyúttal megindult az emelkedni, függetlenülni vágyó jobbágyságnak a városokba való áramlása.² A magyar falusi kisipar jelentőségét érzékelteti az a tény, hogy Kolozsvárnak, mely 1241-ig színmagyar volt, magyar többségét éppen a környékbeli falusi kisiparos elemeknek bevándorlása szerezte vissza. Azokban a városokban, melyeknek környéke is német volt, ez a bevándorlás természetesen nemzetiségi változást nem okozott, annál inkább éreztette hatását társadalmi és városvezetési téren, mert a rövidesen komoly gazdasági tényezővé fejlődő céhek beleszólást követeltek maguknak a város igazgatásába, amit mindenütt el is nyertek, bár a régi városi arisztokráciát, a földbirtokos-kereskedő réteget nem sikerült háttérbe szorítani s így bizonyos egyensúlyi helyzet jött létre. Ez a fejlődés Erdélyben legvilágosabban szemlélhető Kolozsvár esetében, s hogy mennyire együtthaladt a korabeli Európával, azt beszédesen bizonyítja a kis korkülönbség, ami a bécsi és a kolozsvári szélesebb néprétegeknek

¹ Maksai: *A szászág meglepülése*, 102–103.

² Szabó István: i. m. 39–42. Erdélyben a jobbágyság városbaáramlásának folyamata a XIV. század végén indul meg, Kolozsvár 1370-ben, Torda 1375-ben eszközölte ki a királyi engedélyt, hogy a tartozásait teljesített jobbágyok szabadon beköltözhessenek (Cs. V, 314, 685).

a városi tanácsban való képviselőhez jutása között fennáll (1396 és 1405).¹

Az erdélyi városfejlődés teljes egészében a magyar és a szász elemnek belső ügye volt, a románság ebben semmi szerepet nem játszott s a font ismertett okokból kifolyólag nem is játszhatott. Ha a városok közvetlen szomszédságában élt is, mert hiszen a nemesekéhez hasonló szabad birtokjogot gyakorló városoknak is voltak telepített román jobbágysai,² alacsony gazdasági színvonala nem engedte meg, hogy a magyar és német falusi lakosságnak városba özönlése idején ő is tömegeket szállíthasson a születőfélben lévő iparosodásnak; szórványosan városba kerülő egyedei pedig vagy cselédként helyezkedtek el, vagy ha sikerült a sajátosan városi foglalkozási ágak valamelyikéhez csatlakozniok, hamarosan beolvadtak a magyar vagy német többségbe. Ez magyarázza meg, hogy olyan erdélyi városok, melyeknek környéke erősen román jellegű volt s így mai szemmel nézve elrománosodásra voltak ítélve, nemhogy eredeti magyar vagy német népiségüket elvesztették volna, hanem még a falaik közé költöző románságot is asszimilálták. Pedig ezek rendszeresen nem is a legnagyobb városok, hanem a falu és a város határán ingadozó mezővárosok voltak, tehát még ezekben is olyan határozott polgári öntudatot biztosított a városi jelleg, hogy számbeli fölény nélkül is, pusztán társadalmi és kulturális színvonaluk révén semlegesíteni tudták a környezet mennyiségi súlyát.³

Hasonló konzerváló és elszigetelő hatása volt a székely és szász életformának is. Mint egyedeikben szabad, egyedül a király közvetlen joghatóságának alávetett kiváltságos népek, életüket maguk irányíthatták s féltékenyen örködtek, hogy területükön olyan jogállapotú elemek ne telepedhessenek meg, melyek autonómiájuk szabad gyakorlatát keresztelhetnék. A szászoknak a magyar királyok támogatásával sikerült kiküszöbölni soraik közül a gerébekeket, azokat a vezető személyeket, akik valaha a betelepédést irányították s ezen a címen földesúri jogokat igényeltek maguknak. A szász székeken kívül szorulva, ezek a vagyonos családok elvesztették a közvetlen kapcsolatot a szász tömegekkel, társadalmi

¹ Makkai László: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvár, 1943. 41–46. Vö. Fr. Walter: *Wien*. Wien, 1940. I, 154.

² Kolozsvárnak magatelepítette román faluja volt Felek (DV. 274) s Nagyszébennek is már a XIV. század végén voltak adózó román jobbágysai (DV. 530).

³ Ilyen városi asszimilációt említettünk már; hasonló esetekre lásd Jakó: i. m. 209, 228, 366, Maksai: *A középkori Szatmár megye*, 217, ugyanígy az aradmegyei Galsa 115 családneve (mind magyar) közt 6 »Oláh« van (1525: Dl. 37.000).

helyzetük pedig azonos lévén a magyar nemesekével, nyelvileg is közékük olvadtak. Egyik ilyen szász birtokos földesúr, Kelneki Mihály a XIV. század közepén hét leánya közül hatot magyar nemeshez adott feleségül. Az a csekély számbeli fogyatkozás, ami így a szászokat érte, bőven megtérült azáltal, hogy megszűnt egy helyi nemesi osztály s ezzel párhuzamosan a jobbágyság kialakulásának veszélye, az erdélyi szászság tömegei így mindvégig szabad parasztok maradtak s társadalmi és gazdasági fejlődésük elé földesúri hatalom nem gördíthetett akadályokat, Az egyenlőség elvét gyakorlatban még így sem lehetett megvalósítani, mert a szász székek önkormányzatában mind nagyobb súlyt nyertek n a gazdagodó városok s az irányítás így egy aránylag nem nagyszámú városi arisztokrácia kezébe került, mely vagyoniilag is magasan néptársai fölé emelkedett. Az ősi kiváltságok azonban, melyeket a magyar királyok többször megújítottak, a társadalmi különbségek ellenére is öntudatos egységbe kovácsolták a szász népet s ennek a lelki egységnek Mátyás király adott szilárd keretet, mikor Brassó és Beszterce vidékét, továbbá Medgyes és Selyk székeket közigazgatásilag egyesítette a Szeben vezetése alatt álló többi szász székekkel s ezt az »universitas Saxo-num« nevet viselő szervezetet felhatalmazta, hogy a »szász gróf«, aki egyszermind a szebeni polgármester, vezetésével maga intézze valamennyi bíraskodási, közigazgatási, kulturális és gazdasági ügyét. Azok a szászok, akik az így létrejött »Szászföld«-ön kívül maradtak, vagy külön városi jog elnyerésével maradhattak meg polgári jogállásban, vagy mint eredetileg is jobbágyként letelepített elemek, osztoztak a magyar jobbágyság sorsában.¹

A székelyek életében erősebben érvényesült az általános magyar társadalomfejlődés hatása, kétségkívül azért, mert, míg a szászok korán – ha nagy anyagi áldozatok árán is – kivonhatták magukat a személyes katonáskodási kötelezettség alól s így jellegzetesen polgári életformát alakítottak ki, addig ők továbbra is elsősorban katonanép maradtak s a magyarországi társadalmi viszonyok alakulása a középkorban mindig is a honvédelemmel állott szoros kapcsolatban. A kezdetben egységes, vérségi kötelékekkel összefűzött s az egyén szabad érvényesülését biztosító nemzeti szervezettel a földművelés meghonosodásával a székelyeknél is bomlani kezdett. A vezetőréteg mind több és több földre tette rá a kezét s fokozatosan kialakult egy nagybirtokos arisztokrácia, melynek első nyomait a XV. század elején fedezhetjük fel.

¹ A szász szervezet kialakulására a régebbi, szász szerzőktől származó ismert munkák mellett lásd Mályusz: *A középkori magyar nemzetiségi politika*, i. m. 404–410, 425–429.

A szegényebbek ezt az ősi jogrend sérelmének fogták fel s már 1465-ben erőszakkal próbálták az eredeti egyenlőséget visszaállítani. De az állam érdekei azt kívánták, hogy a hadviselés költségeit viselni tudó vagyonos réteg helyzete megszilárduljon, tehát a király 1473-ban intézményesítette a létrejött osztálytagolódást s a katonáskodás anyagi lehetőségei szerint három rendet állapított meg, ezek: a főemberek (primores), lófők (azaz saját lovon harcolók, primipili) és gyalogosok (pedites). Bár ez is a székely szabadság egyetemességének rovására ment, még mindig nem jelentette az alsó rétegnek jobbágyságra adását. A főemberek kiterjedt birtokaira azonban munkáskéz kellett s már a XIV. században telepítettek is be kívülről, nyilván a megyei jobbágyság közül zselléreket. Végül már az elszegényedett szabad székelyek közül is sokan beálltak zsellérnek a primorokhoz, nemcsak, hogy megélhetésüket biztosítsák, hanem hogy a katonáskodás terhes kötelességétől is szabaduljanak. Ez a fordulat már a királyok aggodalmát is felkeltette, mert a székelység eljobbágyosodása értékes katonanyagtól fosztotta volna meg az országot s így megindult az évszázadokig tartó küzdelem, melynek során az uralkodók hol védték a közsékelyek személyes szabadságát és tiltották jobbágyságra menését, hol a székely előkelők nyomásának engedve, beleegyeztek a földesúri hatalomnak székelyekre való kiterjesztésébe.¹

Lényegében azonos fejlődés ez azzal, amit a román vajdák, illetőleg kenézek és a közrománok viszonylatában már ismertettünk. A nagy különbség azonban, ami egyúttal megmagyarázza a románság sorsának újkori alakulását is, az, hogy míg a közsékely sohasem felejtette el egykori szabadságát és sorsa jobbrafordulását gyakran még véres felkelésekkel is megpróbálta kierőszakolni, addig a társadalmi öntudatnak sokkal mélyebb fokán élő, autonómiát gyakorolni nem tudó s arra nem is vágyó közrománság nem állott ellent vezetőrétege végleges felülkerekedésének, a királyok pedig, a közrendű románokban nem látván honvédelmi szempontból jelentős tényezőt, nem védték szabadságukat, hanem egyenesen előmozdították a kenézek emelkedését s ezzel a román tömegek jobbágysorba való kerülését. Ha a románságban élt volna valamelyes nemzeti vagy rendi öntudat, bizonyára semmi akadálya nem lett volna, hogy a székelyek és a szászok mintájára negyedik »nemzet«-ként illeszkedjenek bele a középkori Erdély rendi társadalmába, mint ahogy királyaink kezdetben az »oláh« elnevezés alatt nemcsak egy bizonyos etnikai egységet, hanem sajátos jogállású

¹ Györffy: *A székelyek eredete*, 73–78.

rendi csoportot értettek,¹ ennek megfelelően szervezték meg a várkerületeknek egyedeiben is egyenjogú román társadalmát s csak midőn meggyőződtek a nyugati társadalmi kategóriák jelentőségét felfogni s ezáltal saját érdekeiket szolgálni nem tudó román tömegek önkormányzat vitelére való alkalmatlanságáról, siettették az értékesebb elemeknek a magyar nemességbe való beolvadását. Az éles kettéválás, mely a román társadalomban így bekövetkezett, a székelyeknél sohasem történhetett meg s a székely személyes szabadság, ha gyakorlatilag sok korlátozást is szenvedett 'az idők folyamán, egészen 1848-ig törvényes elismerésben részesült, mikor Magyarország minden lakosának törvény előtti egyenjogúsága megvalósulásával értelmét veszítette.

Erdély harmadik »nemzet«-e, a nemesség, mint láttuk, a XIV. század közepén tömörült egységes rendbe s nyerte el önkormányzatának végleges kereteit, a nemesi vármegyében. Mint a jobbágyság, vagy akár a kiváltságolt székely és szász társadalmak, a nemesség sem volt teljesen egyenlő jogi, még kevésbé gazdasági helyzetű egyének csoportja. Legalsó fokozatát a conditionarius elemek képezték, akik birtokukat a királytól, esetleg egyházi vagy magán földesúrtól hűbéri függőségben, megszabott szolgáltatások ellenében kapták. Kelet-Magyarországon a román nemes vajdák és nemes kenézek hosszú sora élt ebben a fél-nemesi állapotban, de ide tartoznak a király s az előkelő urak szolgálatában álló, már többször említett »familiaris«-ok is, magyarok, románok vegyesen. Az egyéni jogokat érdekesen keresztezi a birtok joga. Sűrűn előfordul, hogy egyazon személy ősi birtoka után teljesjogú országol nemesnek számít, feltételekkel bírt földje azonban hűbérurához kapcsolja, akinek közvetlen joghatósága is ezen a réven kiterjed rá s így a XIII. század óta hangoztatott elv, hogy »a nemes egyedüli bírója a király« a gyakorlatban érzékeny megszorítást szenved. A következő nemesi réteget a szabad kisbirtokosok népes társadalma képezi. Van köztük olyan család, melynek egész faluja van, mások viszont a sokféle osztódott ősi birtokból csak néhány jobbágytelket mondhatnak magukénak, sőt néha már csak egyetlen telken gazdálkodnak, kiszorítva és zsellérré téve a jobbágyot. Előfordul, hogy egész falvakban csupa ilyen kevésbirtokú kishemes lakik, ezek az ú. n. kúriális faluk. A nemes házát ugyanis a jobbágyétól megkülönböztetve kúriának nevezik, Erdélyben főleg a Mezőségen élt a középkor végén kishemesség, szinmagyar elem, mely állandó helybenlakásával és nagy számával hozzá-

¹ 1291: »Universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis« (ZW. I, 177)
1355: »Universis prelatis, baronibus, nobilibus, Siculis, Saxonibus, Olachis ceterisque cuiusvis status et conditionis hominibus« (AO. VI, 321).

járult a táj magyar jellegének megőrzéséhez. A szegényebb nemesek életnívója alig különbözött a jobbágyétól, jogi helyzetük s főleg nemesi öntudatuk azonban éles határvonallal választotta el őket a földesúri hatóság alatt élő paraszttól. Éppen az előjogokhoz való féltékeny ragaszkodás teszi őket feltörekvő, nagy belső dinamizmusú társadalmi réteggé s nagyrészen közülük kerülnek ki a nagyurak »familiaris«-ai, akik ezen az úton próbálták meg anyagi helyzetük javítását s a jobbágy-sorba süllyedéstől való menekülést. Lényegesen jobb körülmények közt éltek a több (néha 10–20) jobbágyfalut is bíró középnemesek, ők a megyei autonómia igazi támaszai, közülük kerülnek ki a szolgabírák, a megye nemesi közönségének választott tisztviselői, ők az előharcosai annak a küzdelemnek, mely az arisztokrácia túlsúlyra jutását megakadályozandó, egységes rendbe tömörítette a szétforgácsolt és közös akcióra képtelen szegényebb nemességet. Erdélyben igazi hazájuk nekik is a Mezőség, míg a peremvidékeken a nagybirtokos hivatali arisztokrácia uradalmi alakultak ki.¹

Erdélyben az egykézben tartott hatalmas uradalmak sem a más birtokkategóriákhoz viszonyított arányban, sem külön-külön kiterjedésben nem érték el a Kelet-Magyarország többi területein kifejlődött nagybirtokok hatalmas méreteit, az uralkodó birtoktípus az elaprózódás felé haladó középbirtok volt. A XII–XIII. század fordulóján kialakult családi uradalmak (Kácsik, Kőkényes-Radnót, Ákos, Hermány, Csanád, Kaplony, Aba) az idők folyamán inkább visszafejlődtek, a Kácsik-nemzetség egyidőre teljesen el is vesztette birtokait. A honfoglaló nemzetségek (Zsombor, Borsa, Agmánd, Kalocsa, Mikola) a természetes birtokosztódás révén a középbirtokosok közé szorultak vissza. A tatárjárás után két, a külső Magyarországról beköltözött nemzetség, a Tomaj és a Becse-Gergely került az élre s szerencsés körülmények között nemcsak a középkorban, hanem az újkorban is fenn tudta magát tartani. A Tomaj-nemzetségből származó Bánffy és Losonczi családok különböző ágai a még 1228-ban szerzett régeni, továbbá a csicsói, láposi és sebesvári s az ezekhez csatlakozó, már a tulajdonképpeni Erdély határain kívül eső valkói uradalmakat birtokolták, míg a Becse-Gergely nemzetségből kiágazó Bethlen, Apafi és Somkeréki Erdélyi családok a szolnok-dobokamegyei bethleni és somkeréki, a marostordamegyei gernyeszegi és a küküllőmegyei almakeréki dominiumok birtokában voltak.

¹ A középkorvégi nemesi társadalom képét Mályusz Elemér rajzolta meg *A magyar társadalom a Hunyadiak korában* c. cikkében (*Mátyás király-Emlékkönyv*), Budapest, 1940. 309 kk.

Három nagybirtokos család származott a XIV. században újra Erdélybe került Kácsik nemzetségből: a Salgai Szécsényi, a Marinai Farkas és a Vingárti Geréb, birtokaik főleg a mai Szolnok-Doboka és Kolozs megyék keleti felében, a Szamos és a Sajó egymással érintkező völgyeiben, részben pedig Alsó-Fehér megyében terültek el. Az Ákos nemzetség két régi ága, a Thoroczkaiak és az Illyeiek torda- és hunyadmegyei birtokait megtartották, de lényegesen növelni nem tudták; a XIV. században beszámazott velük rokon család, a Pelsőczy Bebek azonban az almást és gorbói kolozsmegyei uradalom megszerzésével a XV. század végéig a vagyonos arisztokráciához számított. A valamivel előttük birtokadományhoz jutott Szalók-nemzetségbeli Kendi-család Küküllő megyében már csak a jobbmódú középbirtokosok színvonaláig jutott s ugyan ebbe a kategóriába süllyedt a Kökényes–Radnót nemzetség továbbélt ága, a Dobokai-család; a Hermány-nemzetség hunyadmegyei birtoka pedig a természetes szaporulat miatt egyenesen kisenemesi törpebirtokokra forgácsolódott szét. Olyan hatalmas méretű birtokintegrálás, amilyen a külső Magyarországon több is történt s amelynek következtében egyetlen család kezére falvak százainak összefüggő tömbje került volna, a középkori Erdélyben csak egyszer s akkor is rövid időre korlátozódva fordult elő. A hunyadmegyei kenéz-családból származó Hunyadi János kormányzó, a maga korában világhírű törökverő hadvezér kapta adományba Beszterce vidékét s ettől délre a Marosig a falvak összefüggő hosszú sorát, Görgény és Léta várait tartozékaikkal s örökölt családi birtokához, Hunyad várához több hunyadmegyei uradalmat. Bár birtokainak oroszlánrésze a külső Magyarország területére esett, Erdélyben így is sem előtte, sem utána hasonló óriási magánbirtok nem keletkezett. Egyetlen életbenmaradt fia, Mátyás királlyá választása után a birtokok tulajdonképpen magánjellege megszűnt, tekintélyes részüket maga Mátyás hívei között szétszította s csak töredékeik maradtak törvénytelen gyermeke, Korvin János kezén. A birtokviszonyok egyensúlya ezzel Erdélyben helyreállt.

A XIV. század végétől kezdődőleg Magyarországon s így annak keleti részem is megindult a királyi uradalmak elajándékozásának újabb folyamata, melynek következtében Erdélyben néhány váron s tartozékaikon kívül minden földbirtok magánkézre került, ami, tekintettel az egyházi birtoknak más magyarországi vidékekhez viszonyított csekélységére, az arisztokrácia hatalmának nagy megnövekedését idézte volna elő, ha az egyes uradalmak nem váltogatták volna gyors egymásutánban gazdáikat. Az erdélyi nemesség 1467-ben kitört lázadása után Mátyás király igen sok birtokot koboztatott el s adott kipróbált hívei-

nek és rokonainak, de ezek az új nagybirtokos családok (Guti Ország, Monoszlai Csupor, Dengelegi Pongrác, a román eredetű Nádasdi Ungor, stb.) már a század végén kihaltak s így nem alakulhatott ki új arisztokrácia. Más volt a helyzet Kelet-Magyarországnak Erdélyen kívül eső vidékein, ahol már a XIV. század végétől kezdődőleg hatalmas birtoktömbök jöttek létre és vagyonos családok emelkedtek fel. Talán leggyorsabb és legmagasabbra ívelő pályát a máramarosi eredetű román Drágfiak futottak meg. Máramaroson kívül főleg a mai Ugocsa, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka megyékben szereztek birtokokat, övék voltak Huszt, Kővár, Aranyosvár, Erdőd, Nyalábvár uradalmi, a Pok nemzetiségbeli Móric-család kihalása után hozzájutottak az aranyosmedgyesi birtoktest részeihez is, sőt egyidőre a biharmegyei Sólyomkő várat és tartozékait is magukénak mondhatták, ezeken kívül pedig számos kisebb-nagyobb birtokot az ország különböző vidékein. Már 1380 körül Magyarország legvagyonosabb 15 családja közé számítottak s ha politikai szerepük később csökkent is, vagyonuk az egész középkoron át a legtekintélyesebbek közé tartozott. Bihar megyében a leggazdagabb földesúr a váradi püspök volt, ő és káptalanja bírták a megye egész délkeleti hegyvidékét. Mellettük a Csákyak margittai és adorjáni, a Telegdiak telegdi, sonkolyosi, magyarcsékei s (távolabb Arad megyében) fülöpkövi uradalmi emelkedtek ki. Zaránd megyében a váradi egyház feltóti uradalma mellett a déznai vár tartozékaival már a XIV. század végén a Losonczy-család kezére került s egyidőben a megyének csaknem egész hegyvidéki részét elfoglaló világosvári domínium is magánföldesúr birtokába jutott, később Hunyadi János szerezte meg, majd Mátyás király a Báthori-családnak ajándékozta. Az aradmegyei solymosi uradalom 1439 után cserél először gazdát, a király magánföldesúrnak adja, egy ideig ez is Hunyadi birtokait szaporítja, hogy aztán Mátyás király a Lendvai Bánfiaknak juttassa. Ugyanez a család lépett a XV. század elején vezető szerepet játszó Garaiak örökébe Szád és Váradja tartozékaiban, melyeket 1427-ben engedett ki a király kezéből a bégvölgyi román kerületekkel (Turd, Monostor, Bozsúr, Suggya) együtt, ez utóbbiakat azonban Hunyadi kapta a Garaiak után s megszerezte hozzájuk a szomszédos zsupáni és ikesi kerületeket is, majd az ugyancsak közelfekvő borzlyuki uradalmat, mely 1456-ig a királyé volt. Temes és Krassószörény megyékben a XIV. század nagybirtokosai részben kicserélődtek. A három román eredetű család, a Dobozi Dánfi, a Rékási és a Béli Nékcséfi közül csak a Rékásiak haltak ki 1443-ban, de örökükbe újra román eredetű családok (a Csornaiak, Bizereiek, Demsusi Muzsina, Dobozi Dánfiak) léptek. Viszont a három magyar család, mely a

XIV. században a vezető szerepet játszotta, a Szeri Pósa fi, a Himfi él a Jáнки a XV. században eltűnt, a Szeri Pósa fiak kiterjedt birtokainak nagyrészt szintén román eredetű főúr, Nádasdi Ungor János kapta meg, aki Erdélyben is hatalmas uradalmakat szerzett. Szerényebb méretekben, de az erdélyi állapotokhoz viszonyítva még mindig tekintélyes birtokok tulajdonában alakult ki egy román nagybirtokos réteg a karánsebesi, miháldi és halmasi kerületekben (Macskási, Mutnoki, Bizerel, Örményesi Fiát, Gerlistyei, Csornai és Temeseli Dési családok). Hasonló, közép- és nagybirtok határán mozgó uradalmi voltak a hunyadmegyei Malomvizi Kendefi és Kenderesi s a Demsusi Muzsina román kenézt eredetű családoknak.¹

A középkorvégi keletmagyarországi nagybirtokos arisztokrácia soraiban tehát románok éppenúgy helyet foglaltak, mint magyarok, sőt a legfőbb világi és egyházi méltóságok viselői közé is bekerültek. A XIV. században, a románság társadalmi fejlődésének megfelelően, még csak Szász moldvai vajda Magyarországra menekült fiai és leszármazói emelkedtek idáig; az első nemzedékből Balk és Drág máramarosi és szatmari megyésispánok és székely ispánok, testvérük, János királyi lovászmester, míg Balk fia Sándor, királyi asztalnokmester lettek.² A XV. században a román kenézek nemesítésével párhuzamosan megnő a politikai életben vitt szerepük is. Főleg a déli várkerületek román nemességének tehetségesebb tagjai, nagyrészt, mint a Hunyadi-család familiárisai, kerültek vezető állásokba. Csornai Mihály 1447 és 1454, Mutnoki István és Mihály 1467 és 1469 között Szörényi bánok voltak s ugyanezt a méltóságot viselte a század végén Macskási Tárnok Péter.³ Malomvizi Kenderes János és Pestyeni Mihály a század közepén több-
 ízben Máramaros megye, előbbi pedig egyidőben Bereg megye főispán-

¹ Az erdélyi nagybirtokok kialakulását a megyemonográfiák adataiba lehet rekonstruálni (Belső-Szolnok és Doboka megyékre *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* i. m. Hunyad, Kolozs, Torda és Küküllő megyékre Cs. V., Alsó és Felső Fehér megyére Iczkovits: i. m.). Hunyadi birtokainak összeállítását Hóman Bálint végezte el (*Magyar Történet.* (2. kiad.) II, 432. lap után következő kimutatás és a 440. lap után következő térkép), Gergely Endre számításai szerint ezek közül Erdélyre magára közel egymillió katasztrális hold esett, míg az egész országban meghaladták a négymillió holdat (uo.). Az Erdéllyel szomszédos keletmagyarországi megyék birtokviszonyairól Cs. I. él II. tájékoztat.

² DV. 250, 267, 279–280, 333, 340, továbbá Hóman–Szekfű: *Magyar történet.* (2. kiad.) II, 272. lap után következő kimutatás.

³ Hóman–Szekfű: *Magyar Történet.* (2. kiad.) II, 528. lap után következő kimutatás és Cs. V, 222.

ságát is viselte, később Temeseli Dési Péter lépett örökükbe.¹ Az ugyan- csak hunyadmegyei Csulai-családnak a XV. század végén több tagja is az arisztokrácia soraiba került, Csulai Móré Fülöp bácsi, majd egri nagyprépost, Csulai Ficsor László királyi lovászmester és jajcai bán, Csulai Móré György nándorfehérvári bán lett.² Nádasdi Ungor János Mátyás király kedves híve és egyik legkiválóbb hadvezére volt, felesége Lendvai Bánfi-lány lévén, a legrégebb magyar főnemesi családokkal állott rokonságban és hatalmas birtokokat szerzett.³ Ezek a kiragadott példák még szaporíthatók, de magukban is bizonyítják, hogy a magyar társadalomnak egyetlen rétege sem zárkózott el a románság tehetséges elemeinek befogadása elől. Érthető azonban, hogy ezek az új környezetbe került, nagyrészt magyarokkal összeházasodó és katolizáló román nemesek már a második, harmadik nemzedékben nyelvileg is hasonultak a magyarsághoz, mint ahogy – bár jóval kisebb mértékben – ugyanez történt a román kis- és középnemesi réteggel is. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy román anyanyelvét, sőt görögkeleti vallását őrző román nemesség nemcsak az egész középkoron át, hanem úgyszólván napjainkig tekintélyes számban maradt fenn, a magyarosodás tehát nem feltétele, hanem következménye volt a társadalmi emelkedésnek.

A XIV. és XV. század nemesi társadalmát, mint láttuk, a hűbéres kapcsolatoknak sűrű szálai szövik át. Az előkelő nagybirtokos urak kíséretében jobbágyi és nemesi, néha tekintélyesebb középnemesi származású familiarisok egész serege található, a társadalom horizontális rétegződését (jobbágy, polgár, nemes) más természetű társadalmi formációkkal keresztezve és az egy társadalmi állású elemek természetes összetartozási tudatát, az új n. rendi öntudatot személyes természetű, hierarchikus kapcsolatokkal zavarva. Igazi hűbéres rendszer azonban Magyarországon sohasem alakult ki, egyrészt azért, mert a nagybirtokos családok gyorsan cserélődtek s ritkán maradtak nagyobb kiterjedésű, összefüggő uradalmak 2–3 nemzedéken túl is egy család kezén, másrészt mert a királyok nem tették lehetővé, hogy a földbirtok mellett a közigazgatási főtisztségek is egy családon belül örökölhetővé váljanak, mint Nyugaton történt. Ezért tudta Mátyás király a XV. század végén a köznemesség politikai jogokkal bíró rendjét kialakítani s azt a főnemesség hűbéri hatalma alól kiemelni. A nemesi megyét, mely, mint tudjuk, a kis- és középnemesség autonóm közigazgatási szerve volt, a

¹ Cs. I, 442, 461, MM. 362, 363, 367, 442, 547.

² Cs. V, 171.

³ Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, XIII, 68–76.

területén elhelyezkedő nagybirtokok bíraskodási fórumává is tette a további fejlődés során sikerült azt is kivívni, hogy a főnemesi rétegből kikerülő főispán helyettesét, az alispánt a megye nemesi közönsége válassza s ne a főispán nevezze ki hűbéres familiarisai közül, mint eddig szokásban volt. A köznemesség ezáltal jelentős politikai tényezővé is vált s a középkor végén erőteljesen résztvett a magyar birodalom irányításában.¹

A nemesi rend tömörülésével kapcsolatban a polgári rend is megkapta a maga közjogi kereteit és képviseltetését az országgyűlésen. A rendi öntudatnak ez az osztályalakító hatása a jobbágyság sorsára is következményekkel járt. Minél élesebben határolódott el a nemesség fogalma s minél erőteljesebben érvényesült az az elv, hogy aki nem nemes vagy polgár, csak jobbágy lehet és földesura bírói hatáskörébe tartozik, annál inkább ki volt téve a jobbágyság a földesúr önkényének. A török háborúk óriási költségei mind a királyi, mind az egyházi és földesúri követeléseket megnövelték s elsősorban a készpénzzel való, az akkori aránylag fejletlen kereskedelem mellett sokkal nehezebben teljesíthető adózás erőszakolására vezettek. A terhek megnövekedése ellen a jobbágyság rendszeren elköltözéssel vagy szökéssel védekezett, ez pedig nemcsak a földesúr magánérdekeit sértette, hanem a honvédelem anyagi alapjait is megrendüléssel fenyegette. Ezért válik mind általánosabbá az a törekvés, hogy a jobbágy szabad költözködési joga korlátoztassék. A keletmagyarországi, gazdaságföldrajzi körülményei miatt aránylag szegényebb sorsú jobbágyság érezte meg leginkább a nehezedő viszonyokat, ezért robbant ki itt a középkor két nagy parasztlázadása, 1437-ben főleg Észak-Erdély jobbágysai keltek fel földesuraik ellen a csak nagy nehézségek árán sikerült a rendet helyreállítani. A kezdeményezés szerepe a magyar jobbágyságé volt, amit az is bizonyít, hogy az elégedetlenséget elsősorban a katolikus (tehát nem-román) jobbágyokra kivetett egyházi tized méltánytalan behajtási módja robbantotta ki, de résztvettek a megmozdulásban románok is.² Nemcsak a nemesi életformához közeledő románságnak adott tehát a magyarság társadalmi öntudatot, hanem a magasabb életszínvonalat igénylő, társadalmilag szervezettebb és cselekvőképesebb magyar jobbágyság is öntudatosító hatást gyakorolt román sorsosaira. A gazdasági helyzet a század végére még súlyosabbá vált s 1514-ben az ú. n. Dózsa-féle parasztlázadást okozta. Ennek vezető elemei is magyarok, elsősorban a mezővárosok

¹ Mályusz i. m.

² Gombos Ferenc: *Az 1437-ik évi parasztlázadás története*. Kolozsvár, 1898.

polgársága, mely nem akarta tűrni, hogy a földesurak kiváltságait megnyirbálják és a fejenként adózó jobbágyság terhesebb állapotába kényszerítsék, továbbá az elszegényedett kismanesek, akik nem kevésbé érezték a nagybirtok gazdasági nyomását.¹ A magyar kismanesség példája magával ragadta a román szegényebb nemeseket is, úgyhogy például Máramaros megye majdnem egész nemessége a felkelőkhöz csatlakozott² s természetesen a lázadó jobbágyok közt is voltak románok. Erdély szerepe az 1514-es eseményekben aránylag csekély, a mozgalom elsősorban a felső Tiszavidék magyarlakta részeire terjedt ki, román tömegeket tehát nem érintett. A következmények a jobbágyságra nézve rendkívül súlyosak voltak, a nemesség felhasználta az alkalmat és büntetesképpen' törvényesítette azt a rendszert, melyet – részben indokolt – anyagi érdekei már előbb is gyakorlattá tettek: megszüntette a jobbágy szabad költözködését. A következmények megmutatkozása már az újkorra esik.

*
* *

Keletmagyarország népesedésének és társadalomfejlődésének története, amint azt a fentiekben vázlatosan előadtuk, azt bizonyítja, hogy az ittlakó nemzetiségek életében a magyar politikai, társadalmi és gazdasági rend volt mindig az irányadó, beilleszkedésük módját és kereteit a magyar király tervszerű, az országépítés egyetemes szempontjait követő szervezési tevékenysége szabta meg. A németek, akik ugyanabban a nyugateurópai szellemű államrendben éltek bevándorlásuk előtt is, könnyűszerrel beletalálták magukat a magyar viszonyokba s népiségük megőrzése mellett is össze tudták hangolni alkotó munkásságukat a magyar célkitűzésekkel. A királyok sztereotip mondata: »fideles nostri Saxones«, nem üres formáság, hanem azt a tettekkel is bizonyított valóságot fejezi ki, hogy az erdélyi németek megbíztak a magyar királyok szándékaiban, szívesen támogatták azokat, mert tudták, hogy nemcsak saját anyagi boldogulásukat segítik elő, hanem egy olyan európai kultúrát szolgálnak, mely nekik is eszményük volt. A románok, érkezésük pillanatában számukra teljesen idegen politikai, társadalmi és gazdasági rendszerrel találták szemben magukat, mely eredeti életformá-

¹ A parasztlázadás történetét megírta Márki Sándor: *Dósa György*. Budapest, 1913. Újabb szempontok: Mályusz Elemér: *Az 1514. évi jobbágyháború okai*. Társadalomtudomány, 1926.

² *Corpus Iuris Hungarici*. Budapest, 1899. I, 722.

juknál hasonlíthatatlanul magasabbrendű volt. Mikor tudatos magyar vezetés alatt az új viszonyok közé beilleszkedtek, nem áldoztak fel ezáltal sajátos értékekkel bíró, magasabb fejlődést önerőből lehetővé tévő népi kultúrát vagy társadalmi szervezetet, amit bizonyít az is, hogy a moldvai és havaselvi románság, mely a magyar birodalom hatásköréből a török hódítás kényszere folytán kiszakadt, szintén kölcsönvett elemekből építette fel életrendjét. Ha a románság bizonyos vonatkozásokban közel tudott kerülni Nyugathoz és bele tudott kapcsolódni az európai társadalmi és gazdasági fejlődésbe, azt kétségkívül a tervszerű magyar irányításnak köszönheti.

Makkai László